

Szanowni Państwo,

Handel ludźmi wciąż pozostaje jednym z ważniejszych globalnych problemów współczesnego świata. Stanowi zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi, jest także przestępstwem naruszającym ich prawa. Przekazuję Państwu publikację, która jest odpowiedzią na apel wielu środowisk, w tym organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Instytucje te wskazywały na potrzebę stworzenia podręcznika, który w sposób uporządkowany przedstawi różne aspekty postępowań karnych w sprawach o handel ludźmi. Publikacja stanowi również zbiór informacji przydatnych dla osób, które w ramach codziennych obowiązków mają kontakt z tym procederem.

Podręcznik jest zbiorem opracowań przygotowanych przez ekspertów Policji, Straży Granicznej, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Prokuratury Krajowej oraz Ministerstwa Sprawiedliwości, którzy na co dzień działają w ramach Zespołu do Spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi. Publikacja jest skierowana do przedstawicieli organów ścigania oraz organów wymiaru sprawiedliwości odgrywających kluczową rolę w walce z procederem handlu ludźmi. Należy podkreślić, że odpowiedzialność systemów karnych nie ogranicza się jedynie do penalizowania czynów, ale polega również na skutecznym procesie identyfikacji ofiar, prawidłowo prowadzonych czynnościach przygotowawczych i dochodzeniowych, a także współpracy z ofiarami oraz instytucjami uczestniczącymi w systemie walki z handlem ludźmi.

Prace nad publikacją trwały w szczególnym czasie, kiedy reżim białoruski doprowadził do kryzysu migracyjnego na niespotykaną dotychczas skalę, wykorzystując instrumentalnie zjawisko migracji do celów politycznych. Niedługo po tym działania wojenne toczone na terytorium Ukrainy spowodowały z kolei przemieszczanie się dużych grup uchodźców na terytorium Polski, w szczególności kobiet i dzieci. Wydarzenia te postawiły nowe, bezprecedensowe wyzwania przed organami ścigania oraz organami wymiaru sprawiedliwości w zakresie przeciwdziałania handlowi ludźmi, który niestety zwykle towarzyszy konfliktom zbrojnym.

Dramatyczne położenie osób uciekających przed agresją militarną i katastrofą humanitarną może być wykorzystywane przez przestępców, których działalności należy stanowczo i skutecznie przeciwdziałać. W związku z tym polski rząd uruchomił na szeroką skalę różnego rodzaju działania, dzięki którym można zapewnić bezpieczeństwo osobom uciekającym przed wojną. Kwestiom tym nadano najwyższy priorytet. Systemowe zwalczanie wszelkich form przestępczości zorganizowanej zostało wzmoc-

nione także przez zaostrenie kary za przestępstwo handlu ludźmi. Odpowiednie zapisy w tym zakresie wprowadzono w ustawie z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa.

Jestem przekonany, że niniejsza publikacja będzie stanowiła pomoc w dalszej walce ze zjawiskiem handlu ludźmi.

Z wyrazami szacunku

Mariusz Kamiński

Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji

2. Wprowadzenie – zjawisko handlu ludźmi

*„Nie wolno człowiekowi tworzyć nieludzkich warunków,
bo człowiek jest ludzki w ludzkich warunkach”
Gustaw Herling-Grudziński*

Handel ludźmi to przestępstwo, które z biegiem lat staje się coraz większym zagrożeniem dla podstawowych praw i wolności człowieka, ingerującym w cudze życie, nietykalność cielesną i prawo do decydowania o sobie samym. Obecnie za niepodważalny uznaje się fakt, że ma ono charakter ponadpaństwowy, dotyczący większości państw na świecie. Stanowi wynik długotrwałych procesów globalizacji, integracji regionalnej i ponadnarodowej oraz otwarcia granic pomiędzy krajami Europy Zachodniej i tzw. bloku wschodniego. Nie sposób nie zauważyć, że handel ludźmi rozpatrywać można jako współczesny przejaw niewolnictwa, wykorzystywania cudzej pracy i traktowania ludzi jako własności, nad którą ma się w pełni nieograniczoną władzę i możliwość decydowania¹.

Przestępstwo handlu ludźmi, kodyfikowane w kodeksie karnym, w art. 189a k.k. wraz z definicją zawartą w rozdziale XIV, w art. 115 § 22, jako zjawisko podlega dynamicznym przemianom, ze szczególnym nasileniem jego występowania w Polsce od początku lat 90-tych.

Obecnie, jest to forma współczesnego niewolnictwa i poważne przestępstwo rażąco naruszające podstawowe prawa człowieka, którego istotą jest wykorzystanie człowieka nawet za jego zgodą, przy użyciu konkretnych metod i środków. Wykorzystanie to może przybierać różne formy, m.in. w eksploatacji seksualnej, pracy przymusowej, żebractwie, czy też w celu popełnienia przestępstw. Jest zbrodnią naruszającą niezbywalne prawo każdego człowieka do godności zagwarantowanej przez liczne porozumienia międzynarodowe, a także przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej².

Godność uznaje się bowiem za najważniejszą, ze względu na to, że jest źródłem i niejako fundamentem wszelkich nabytych praw i wolności.

Wobec tego, że przestępstwo to prowadzi przede wszystkim do pogwałcenia praw człowieka, wiąże się z kumulacją wielu naruszeń podstawowych praw istoty ludzkiej, immanentnie związanych z jej przyrodzoną i niezbywalną godnością; przyjmuje się, że pewne wartości, takie jak wolność i god-

¹ Zob. J. Berg, Przegląd prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2016, ISSN 1644–0242, Rok XV, nr 1, http://lawreview.wpia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2018/08/PPUW-1_2016.pdf, dostęp: 5 lipca 2021 r.

² Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.

ność człowieka, wymagają zdecydowanych działań wymierzonych przeciwko ekonomicznej eksploatacji ludzi, sprzecznej z przepisami prawa pracy i prawa cywilnego oraz związanym z tym poniżającym traktowaniem.

Zatem można przychylić się do rozważań M. Ligęzy-Turlakiewicz, G. Turlakiewicza: „Człowiek jako dobro *extra commercium* w przestępstwie handlu ludźmi”, że bardziej adekwatna nazwa dla zbrodni ukonstytuowanej w art. 189a k.k. mogłaby mieć brzmienie „przestępstwo reifikacji (urzeczowienia, uprzedmiotowienia) człowieka w celu wyzysku”.

Różnorodność form wykorzystania w handlu ludźmi, transgraniczność, zróżnicowanie stosowanych przez sprawców środków przemocy, trudne, nieraz sprzeczne emocje ofiar, a także niejednolity odbiór społeczny procederu w zależności od regionu świata – wszystko to czyni z handlu ludźmi wyzwanie dla społeczności międzynarodowej oraz organów władzy i ścigania.

W handlu ludźmi przejawia się bowiem to co w człowieku najgorsze, ale i to co najślabsze. Z jednej strony mamy przecież do czynienia z człowiekiem, który w swoim człowieczeństwie inną istotę ludzką traktuje jak przedmiot, jak rzecz, którą można kupić, sprzedać lub wypożyczyć. Z drugiej strony mamy do czynienia z człowiekiem, który w swojej skrajnej słabości, czy to społecznej – spowodowanej okolicznościami zewnętrznymi, czy psychicznej – będącej następstwem np. strachu, zostaje sprowadzony do roli przedmiotu i jako taki jest całkowicie zniewolony, pozbawiony inicjatywy i obdarty z godności. Można powiedzieć, że mamy w tej sytuacji do czynienia z kwintesencją zła w relacjach międzyludzkich³.

To nic innego, jak naruszenie elementarnych zasad, które legły u podstaw konstrukcji współczesnego społeczeństwa, w wielu państwach stanowiące najcięższą ze zbrodni. Przedmiotowe przestępstwo prowadzi przede wszystkim do pogwałcenia praw człowieka i tak należy je traktować, a takowe zachowanie jest zakazane i może stworzyć niebezpieczeństwo dla wolności i przyrodzonej godności drugiego człowieka.

Trzeba jednoznacznie powiedzieć: **handel ludźmi to nie jedynie transakcja** kupna – sprzedaży, czy ewentualnie umowa zastawu, wymiany, zamiany, użyczenia czy innej czynności cywilnoprawnej, której przedmiotem jest człowiek. To również inne działanie polegające na zawarciu stosownej umowy, dotyczącej tych transakcji i niedotrzymywanie jej postanowień.

Należy zwrócić uwagę na kontrowersje, jakie budzi uznanie za przestępstwo handlu ludźmi, jego realizacja przez jedną osobę oraz gdy przed-

³ Zob. M. Ligęza-Turlakiewicz, G. Turlakiewicz, *Prokuratura i Prawo* 2015, nr 5, s. 72, <https://pk.gov.pl>, dostęp: 5 lipca 2021 r.

miotem transakcji jest jedna osoba. Handel ludźmi jest rozumiany jako obrót przenoszący własność człowieka jako przedmiotu (towaru) połączony z przeznaczeniem go celom sprzecznym z ludzką podmiotowością, szkodliwym dla człowieka. Jednakże użyte przez ustawodawcę sformułowanie: „dopuszczać się handlu ludźmi” nie oznacza, iż nie jest penalizowane działanie podjęte tylko wobec jednej osoby. Użyty zwrot wskazuje bowiem jedynie na przedmiot handlu, jakim jest człowiek jako przedstawiciel gatunku ludzkiego. O prowadzeniu handlu świadczy natomiast moment podjęcia określonej działalności bez względu na liczbę sprzedanych towarów. Zatem zwrot „handel ludźmi” wskazuje wyłącznie na przedmiot handlu, jakim są przedstawiciele gatunku ludzkiego, w związku z czym nawet pojedyncza transakcja dotycząca jednej osoby mogła wypełnić znamiona art. 189a k.k.⁴

Z. Cwiąkałski stwierdza, że ta właśnie jednorazowa transakcja wypełnia znamiona omawianego przestępstwa, z uwagi na fakt, iż przedmiotem bezpośredniego działania jest każdy człowiek będący przedmiotem handlu⁵.

Obecnie w Polsce istnieje i działa system zapobiegania i ścigania handlu ludźmi, a także wsparcia ofiar tego przestępstwa. Znajduje to odzwierciedlenie w ocenach dokonanych przez międzynarodowe gremia. W roku 2000 Polska podpisała Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko przestępczości zorganizowanej (tzw. Konwencja z Palermo), a następnie protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 roku, co miało zasadniczy wpływ na politykę państwa w dziedzinie przeciwdziałania handlowi ludźmi.

Dzięki działaniom jakie są podejmowane przez instytucje i organizacje zaangażowane w przeciwdziałanie i zwalczanie handlu ludźmi, coraz większa jest świadomość istnienia tego przestępstwa, a także ryzyka związanego z wyjazdem do pracy za granicę, zbyt dużym zaufaniem do słabo znanych osób, korzystaniem z podejrzanych okazji. Coraz więcej osób jest świadomych, czego unikać i gdzie szukać pomocy, co napawa optymizmem na przyszłość.

⁴ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 października 2017 r., sygn. III KK 103/17. Rozumienie terminu „handel ludźmi”, o którym mowa w art. 253 k.k. Cel wprowadzenia definicji pojęcia „handlu ludźmi” w art. 115 § 22 k.k. Człowiek jako kategoria *extra commercium*. Bezpośrednie stosowanie definicji pojęcia „handlu ludźmi”, OSNKW 2018, nr 2, poz. 13, <https://sip.lex.pl>, dostęp: 5 lipca 2021 r.

⁵ Z. Cwiąkałski, (w:) A. Zoll, Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz, Kraków 2008, s. 1158.

2.1. Przyczyny źródłowe zjawiska handlu ludźmi

Transformacja ustrojowa w Polsce, która miała miejsce na początku lat 90-tych XX wieku, przebudowa w Europie środkowej i wschodniej gospodarki w kierunku gospodarki kapitalistycznej z demokratyczną wolnością obywateli i swobodą gospodarczą, wreszcie postępująca liberalizacja przepływu osób między państwami, stworzyła nowe możliwości działalności – w tym gospodarczej, rozwoju i egzystencji.

Wraz z postępującą modernizacją polityczną, społeczną i gospodarczą, pojawiły się również nowe zagrożenia dla państwa i społeczeństwa, a te, które wcześniej istniały przybrały niespotykane dotąd rozmiary. Konsekwencji zmian ustrojowych jest wiele, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Do pozytywów zaliczyć należy na pewno wolność człowieka, wolność społeczeństw, możliwość decydowania o sobie, czy możliwość dokonywania wyborów. Demokracja to otwarcie na świat i na drugiego człowieka. Na gruncie polskim jest to równoznaczne z uznaniem podmiotowości człowieka, na gruncie międzynarodowym; oznacza m.in. zniesienie granic państwowych, uznanie wspólnotowości, wielokulturowości i globalizacji za zjawiska charakteryzujące współczesną międzynarodową strukturę społeczną. Sceptycy demokracji rozwijającej się w tym kierunku, wskazując na wymienione zagrożenia twierdzą, że istnieje wielkie niebezpieczeństwo zacierania tożsamości narodowej społeczeństw oraz, że globalizacja i wielokulturowość są zjawiskami, w których zatracą się człowieczeństwo, a gubi budowany przez wieki system norm i wartości⁶.

Autorzy wielu publikacji poświęconych handlowi ludźmi są zgodni co do przyczyn występowania zjawiska i stwierdzają, że można się ich doszukiwać przede wszystkim w niskim poziomie czynników warunkujących stabilizację osobistą, rodzinną i zawodową oraz w słabej sprawności systemu prawnego państwa związanej ze zmianami. W analizie szczegółowej wyróżniają⁷:

1. Przyczyny ekonomiczne
 - a) wysoki wskaźnik bezrobocia,
 - b) wysoki poziom ubóstwa,
 - c) brak perspektyw na zdobycie legalnej pracy za granicą.
2. Przyczyny socjalne

⁶ Zob. R. Antonów, Problem handlu ludźmi w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Kierunki badań..., R. Antonów, Uniwersytet Warszawski <www.bibliotekacyfrowa.pl>, dostęp: 5 lipca 2021 r.

⁷ Zob. J. Rubiś-Kulczycka, Handel ludźmi jako forma współczesnego niewolnictwa, Zeszyty Naukowe Uczelni Jana Wyżykowskiego, Studia z Nauk Społecznych 2016, nr 9, s. 27–62, <http://cejsh.icm.edu.pl>, dostęp: 5 lipca 2021 r.

- a) przemoc w rodzinie,
 - b) alkoholizm w rodzinie lub uzależnienie od narkotyków,
 - c) brak zainteresowania dzieckiem ze strony rodziców,
 - d) słabo rozwinięty system opieki społecznej.
3. Przyczyny polityczno-społeczne
- a) zmiana systemu politycznego w danym kraju,
 - b) przemiany polityczne w sąsiednich krajach,
 - c) migracje,
 - d) wojny oraz konflikty zbrojne.
4. Przyczyny prawne
- a) niespójny system prawny,
 - b) nieprzestrzeganie praw człowieka,
 - c) brak odpowiednich mechanizmów prawnych chroniących ofiarę handlu ludźmi.

Wśród innych czynników niewątpliwie sprzyjających handlowi ludźmi wymienić należy także wysokie zyski (handel ludźmi jest trzecim pod względem wielkości dochodów nielegalnym biznesem, tuż po handlu bronią i narkotykami. Według szacunków UNODC – *The United Nations Office on Drugs and Crime* (organizacja macierzysta – Organizacja Narodów Zjednoczonych) – handel ludźmi generuje roczny dochód w wysokości 32 mld dolarów i małe ryzyko wpadki sprawców, co wynika ze specyfiki szczególnego rodzaju ofiar pokrzywdzonych tym przestępstwem.

Ofiary handlu ludźmi, choć zazwyczaj świadome naruszenia swoich praw, częstokroć nie podejmują żadnych działań mających na celu przeciwdziałanie lub zmianę swojej sytuacji. Zdarzają się przypadki, że nie identyfikują się z rolą ofiary. Przyczyny tego mogą być różne: długotrwałe i intensywne wykorzystywanie, związki, jakie tworzą ze sprawcami (tzw. syndrom sztokholmski), niechęć powrotu do normalnej egzystencji. Nie bez znaczenia w tej sytuacji jest negatywny odbiór społeczny zachowań pokrzywdzonego. Trauma, z jaką się zmagają, może być porównywalna do doświadczeń psychicznych ofiar zgwałceń. Rezultatem takich okoliczności jest postawa pokrzywdzonego tj. swoista niechęć do składania zeznań czy też składanie zeznań nieprawdziwych, co w znacznym stopniu utrudnia pracę organów wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania, a sprawcom ułatwia działanie⁸.

⁸ Zob. M. Kozłowska, Wskazania dotyczące prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach o handel ludźmi, *Prokuratura i Prawo* 2015, nr 10, s. 125, <https://pk.gov.pl>, dostęp: 5 lipca 2021 r.

2.2. Zagrożenie zjawiskiem

Pomimo dynamicznych zmian i ewoluowania metod działania zorganizowanych grup przestępczych działających w zakresie przestępczości handlu ludźmi i przestępstw tzw. współistniejących (prostytycja występująca jako przestępstwo: czerpanie korzyści z nierządu, zmuszanie do określonego zachowania, doprowadzanie innej osoby do uprawiania prostytucji i inne), nie zmienia się jedno: na działania sprawców przestępstw w obszarze handlu ludźmi narażeni są wszyscy, bez względu na wiek, płeć, czy wykształcenie. Istotne są tu przede wszystkim czynniki ryzyka, determinujące kto staje (może się stać) ofiarą w tym zakresie. Czynniki ryzyka w przestępstwie handlu ludźmi mają uwarunkowanie głównie środowiskowe, z tym, że można je podzielić na trzy podgrupy: (patrz tabela 1).

Tabela 1. Czynniki ryzyka – podział.

Związane z rodziną	Spoleczno-ekonomiczne	Środowiskowe
niski poziom edukacji w rodzinie	ubóstwo	bezdomy
przemoc w rodzinie (psychiczna, fizyczna, seksualna)	wykluczenie społeczne	niepełnosprawność (intelektualna)
uzależnienia w rodzinie	przynależność do grup marginalizowanych	uzależnienie od alkoholu/narkotyków
brak zainteresowania ze strony rodziny	bezrobocie	uleganie presji
powierzchowne relacje w społeczeństwie	niski dostęp do edukacji	doświadczenie przemocy/wykorzystania
trudna sytuacja materialna	brak perspektyw	braki w edukacji
atencyjność ang. <i>attentive</i>	konsumpcyjne podejście do życia	atencyjność ang. <i>attentive</i>

Źródło: opracowanie własne.

Warto jednak zwrócić uwagę na grupy szczególnego ryzyka, które przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Grupy szczególnego ryzyka – podział

Dzieci	Nastolatki i osoby młode	Osoby w trudnej sytuacji materialnej	Osoby niepełnosprawne	Cudzoziemcy
cudzoziemskie – migrujące bez opieki	zagubione, z rodzin z problemami	niemogące znaleźć pracy	przede wszystkim osoby niepełnosprawne intelektualnie	głównie z krajów o słabszej kondycji ekonomicznej
z domów dysfunkcyjnych (w tym rodzin uzależnionych)	niemające wsparcia wśród bliskich	pogrążone w długach	zmarginalizowane i w trudnej sytuacji ekonomicznej	nieposiadające wsparcia w bliskich, będące same w obcym kraju
		mające problem z zaspokojeniem podstawowych potrzeb życiowych swoich i swojej rodziny	społecznie nieprzystosowane – w tym mniej umiejętnie oceniające rzeczywistość w tym intencje obcych osób	nieznające języka
		osoby starsze, chcące wesprzeć członków rodziny		

Źródło: opracowanie własne.

W obecnych czasach należy brać również pod uwagę dynamiczny rozwój nowych technologii, który sprawił, że to Internet coraz częściej staje się miejscem, gdzie werbuje się osoby w celu wykorzystania ich w jednej z form wykorzystania zgodnie z definicją handlu ludźmi.

Internet sprzyja m.in. anonimowości (oczywiście względnej), zatem sprawcy chętnie przenoszą się do sieci ze swoją przestępczą działalnością. W ostatnim okresie zauważalny jest niebezpieczny proceder, polegający na zamieszczaniu w sieci Internet ofert typu: „sprzedam dziecko, oddam dziecko”. Treść tych ogłoszeń jednoznacznie wskazuje, że osoba je zamieszczająca jest zdecydowana na sprzedaż dziecka/oddanie dziecka do adopcji w ramach procedury tzw. adopcji ze wskazaniem, z pobudek najczęściej materialnych, z pominięciem prawnego procesu adopcyjnego, co nie gwarantuje bezpieczeństwa w wielu aspektach życiowych, psychologicznych i prawnych dziecka będącego w tym wypadku „swoistym przedmiotem handlu”.

Z badań wynika, że **ryzyko stania się ofiarą handlu ludźmi nie jest w społeczeństwie dobrze znane**. Tylko co piąta osoba uznaje, że płeć nie ma znaczenia, jeśli chodzi o wiek, to zdaniem Polaków, najbardziej zagrożone **handlem ludźmi** są nastolatki (30%) i małe dzieci (29%), najmniej zaś osoby po 50 roku życia (źródło: Wikipedia).

2.3. Czynniki stymulujące

Czynniki, które stymulują proceder handlu ludźmi, zwanymi też czynnikami wypychającymi (z ang. *push*) są przede wszystkim:

- ubóstwo (bieda);
- bezrobocie;
- braki w wykształceniu;
- niski poziom edukacji;
- dyskryminacja ze względu na płeć w krajach, z których pochodzą ofiary;
- chęć zysku, szybkiego wzbogacania się.

2.4. Czynniki przyciągające

Czynniki tzw. przyciągające (ang. *pull*) to głównie:

- wysokie zapotrzebowanie na tanie usługi seksualne (zwłaszcza ze strony „egzotycznych kobiet”);
- rosnący popyt na niewykwalifikowaną siłę roboczą;
- możliwość zdobycia tanich i nieewidencjonowanych pracowników;
- popyt na dawców organów;
- chęć zysku, szybkiego wzbogacenia się.

Można śmiało stwierdzić, że w szeroko pojętym handlu ludźmi działają prawa, którymi rządzi się ekonomia, tzn. popyt, podaż, zysk. Dopóki będzie zapotrzebowanie na towar, dopóty osoby, których niestabilna sytuacja życiowa, ubóstwo, brak wykształcenia, niedostosowanie społeczno-socjologiczne do życia i inne, będą powodować, że staną się łatwymi ofiarami handlu ludźmi⁹.

2.5. Formy wykorzystania ofiar w handlu ludźmi

Przestępstwo handlu ludźmi należy do najbardziej skomplikowanych i trudnych do udowodnienia czynów zabronionych. Jest ono również w większości przypadków popełniane w zbiegu z innymi przestępstwami najczęściej o charakterze kryminalnym i ekonomicznym, praktycznie zawsze w oparciu o działanie w zorganizowanych strukturach przestępczych.

⁹ Źródło danych: repozytorium.uwb.edu.pl; P. W o j n i c z, Handel Ludźmi jako czarna strefa ekonomii w procesie migracji, <https://repozytorium.uwb.edu.pl>, dostęp: 5 lipca 2021 r.

Koniecznym jest zatem szersze spojrzenie na zjawisko handlu ludźmi, zwłaszcza w kontekście poszczególnych form wykorzystania osób pokrzywdzonych oraz metod działania sprawców.

Przez wiele lat w Polsce przestępstwo handlu ludźmi kojarzyło się oraz związane było tylko z jedną z form wykorzystania, najbardziej dostrzegalną społecznie, tj. eksploatacją seksualną w celu wyzysku w usługach o charakterze erotycznym, w tym głównie w obszarze szeroko rozumianej prostytucji.

Obecnie, handel ludźmi występuje w wielu, coraz nowszych formach. Do najczęściej występujących w Europie form należy nadal handel ludźmi w celu świadczenia usług seksualnych, oraz handel w celu wykorzystania do pracy przymusowej, jednakże coraz bardziej „popularny” staje się handel narządami, tkankami i komórkami ludzkimi oraz handel dziećmi, na który składają się różnego rodzaju formy wyzysku dzieci (zarówno w celach seksualnych, pracy przymusowej, pobierania narządów i tkanek, a także w celu nielegalnej adopcji).

Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjęty 25 maja 2000 r.¹⁰ wyróżnia najczęstsze formy handlu dziećmi zaliczając do nich dziecięcą prostytucję, polegającą na wykorzystywaniu dzieci do czynności seksualnych za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną formę rekompensaty, dziecięcą pornografię, polegającą na pokazywaniu za pomocą dowolnych środków dzieci uczestniczących w rzeczywistych lub symulowanych czynnościach seksualnych, a także pracę dzieci¹¹.

Z. Lasocik określa, że przestępstwo handlu ludźmi jest przestępstwem o szczególnym charakterze, gdzie cyklicznie zmienia się w zasadzie wszystko, poczynając od specyfiki i sposobów działania grup przestępczych, poprzez formy handlu ludźmi jako takiego, sposoby zniewolenia ofiar, na pochodzeniu i profilu ofiar kończąc¹².

Niemniej, podstawowe formy wykorzystania ofiar w handlu ludźmi, określone w definicji handlu ludźmi mającej swe odzwierciedlenie w § 22 art. 115 k.k., pozostają niezmiennie, a identyfikacja tych form wykorzysta-

¹⁰ Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526 ze zm.

¹¹ Zob. J. Berg, Przegląd prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego 2016, ISSN 1644–0242, Rok XV, nr 1, Julia <<http://lawriewiew.wpia.uw.edu.pl>, dostęp: 5 lipca 2021 r.

¹² Zob. Z. Lasocik, O handlu ludźmi w Polsce, czyli ewolucji zjawiska i budowie systemu jego eliminowania, Archiwum Kryminologii 2012, t. XXXIV, s. 481–529, <http://e-bp.inp.pan.pl> dostęp: 5 lipca 2021 r.

nia, poprzez ujawnianie znamion czynu zabronionego gwarantuje na dalszym etapie właściwe podejmowanie czynności ze szczególnym uwzględnieniem ochrony ofiar.

Poniżej znajduje się krótka charakterystyka głównych form wykorzystania w handlu ludźmi¹³:

Wykorzystanie seksualne w szczególności w prostytucji, pornografii, lub innych formach seksualnego wykorzystania

To jedna z dominujących form tego typu przestępstw na gruncie polskim, jednocześnie wydaje się być, jak dotychczas, najlepiej rozpoznaną i najczęściej zwalczaną przez organy ścigania metodą działania sprawców przestępstw w zakresie handlu ludźmi.

Oczywiście, mając na względzie międzynarodowy charakter przestępstwa handlu ludźmi, można sądzić o podziale na trwałe mechanizmy działania niezmiennie od lat, tj. o przestępstwa dokonywane na szkodę obywateli polskich poza granicami kraju oraz eksploatację seksualną w Polsce, zarówno polek, jak i obywaterek innych państw. Polska początkowo funkcjonowała jako kraj, z którego pochodzą ofiary (przymuszone do uprawiania prostytucji głównie w Niemczech i Holandii), wkrótce stała się także krajem tranzytowym dla kobiet z byłego Związku Radzieckiego oraz innych krajów Europy Wschodniej. Niemniej, coraz częściej zorganizowane grupy przestępcze działające w tej materii dokonują „swoistych” wymian między sobą czynnika ludzkiego, potocznie zwanego „handlu żywym towarem”, w celu uatrakcyjnienia ofert świadczonych usług w swoich rejonach działania.

Handel kobietami i prostytucja stały się poważnymi zjawiskami ze względu na zarówno skalę działania, jak i drastyczność. Kobiety w większości sytuacji wykorzystywania ich do prostytucji czy pornografii pozostają zastraszane, poniżane, a także stosuje się wobec nich przemoc fizyczną, w tym także seksualną, niemniej, jest też grupa pokrzywdzonych, które ofiarami się nie czują na żadnym etapie działalności sprawców, uznając, że godzą się na zaproponowane im „warunki” nie mając innego wyjścia. Niewątpliwie wpływ na to ma przede wszystkim bezrobocie, będące efektem ubocznym przekształceń gospodarczych.

Wykorzystanie w pracy lub usługach o charakterze przymusowym

Do niedawna ta forma wykorzystania ofiar w handlu ludźmi była drugą co do wielkości – zaraz po eksploatacji seksualnej – formą wykorzystania.

¹³ Zob. Opracowanie na bazie materiałów do raportu, za lata 2009–2011, „Zapobieganie handlowi ludźmi w Polsce”, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2012, s. 75–82.

Obecnie granica między tymi dwoma formami wykorzystania ofiar zdecydowanie się zatarła. Oczywiście, podobnie jak w eksploatacji seksualnej, tu również mamy do czynienia z podziałem na mechanizmy działania w oparciu o przestępstwa dokonywane na szkodę obywateli polskich poza granicami kraju oraz wykorzystanie cudzoziemców na terenie RP. Niemniej, tu również coraz częściej spotykamy się z działaniem polskich grup przestępczych przy wykorzystaniu ofiar także pochodzących z Polski – szczególnie w połączeniu: wykorzystywanie ofiar w usługach o charakterze przymusowym z jednoczesnym zmuszaniem do popełniania czynów o charakterze karalnym – w tym przestępstw o charakterze kryminalnym, gdzie mowa głównie o kradzieżach kieszonkowych, kradzieżach sklepowych czy oszustwach, co ma na celu przede wszystkim powiększanie zysków grup przestępczych.

Z jednej strony takie działanie ma na celu przedmiotowe rozszerzenie działalności przestępczej, z drugiej – ma za zadanie utrudnić diagnozę przestępstwa handlu ludźmi poprzez pozorne rozdzielanie na pojedyncze, drobne występkę, o tzw. znikomej szkodowości społecznej czynu przestępczego.

Należy podkreślić, że osobami pokrzywdzonymi w tego typu przestępstwach są w dalszym ciągu głównie mężczyźni, co wynika z faktu, iż są zmuszani do pracy czysto fizycznej, najczęściej w sektorach rolniczym czy budownictwie. Mechanizm działania sprawców pozostaje w tym zakresie niezmienny – najczęściej poprzez zamieszczanie ogłoszeń w prasie i Internecie bądź ich odnajdywanie, czy też przez pośredników pracy (głównie jeśli mowa o cudzoziemcach) wyszukiwane są osoby bezrobotne, skłonne do natychmiastowego podjęcia pracy, zwłaszcza, że proponowana praca jest zwykle atrakcyjna, zarówno pod względem zarobków, jak i warunków zakwaterowania. Coraz częściej jednak, szczególnie na późniejszym etapie działalności przestępczej, sprawcy wykorzystując swe ofiary namawiają je i zmuszają – w celu poprawy niby ich sytuacji – do werbowania kolejnych ofiar procederu, co wiąże się z włączeniem w strukturę przestępczą, dlatego też pokrzywdzeni niechętnie chcą współpracować z organami ścigania bojąc się ponieść jakąkolwiek odpowiedzialność karną. Rzeczywisty aspekt wykorzystania w omawianym procederze widoczny jest m.in. w takich elementach jak: odbieranie dokumentów podróży, ograniczanie możliwości poruszania się, fatalne standardy zakwaterowania, a przede wszystkim ponadnormatywny wymiar czasu pracy i nieadekwatne w stosunku do niego wynagrodzenie, będące w gruncie rzeczy odpracowaniem fikcyjnego „długu” wobec kierownictwa grupy przestępczej bądź organizatora przestępstwa.

Podstawowym problemem w obszarze zagadnienia pracy przymusowej na terenie kraju pozostaje w dalszym ciągu niedostatecznie wyraźna granica między przestępstwami związanymi z naruszeniem praw pracowniczych, a faktycznym procederem handlu ludźmi. Również i w tym przypadku pojawia się często sytuacja, że tylko obecność elementu międzynarodowego w postaci osób pokrzywdzonych sprawia, iż możliwe jest udowodnienie przestępstwa handlu ludźmi.

Wśród sektorów gospodarki najbardziej narażonych na nielegalne wykorzystywanie cudzej pracy wymienia się w pierwszej kolejności: budownictwo, górnictwo, rolnictwo, prace sezonowe, przemysł spożywczy i odzieżowy oraz wykorzystywanie do pracy w tzw. gospodarstwie domowym, zwłaszcza kobiet, jako sprzątaczek czy opiekunek¹⁴.

Należy także pamiętać, że nie zawsze w przypadku pracy przymusowej mamy do czynienia z handlem ludźmi, natomiast trzeba wskazać, iż samo wykorzystanie do pracy przymusowej stanowić może sytuację zniewolenia¹⁵ bądź wyzysku¹⁶.

Wyłudzenie kredytów i świadczeń socjalnych

Wykorzystanie osób do wyłudzenia kredytów i świadczeń socjalnych to jedna z dynamicznie rozwijających się w ostatnim czasie metod działań zorganizowanych grup przestępczych, częstokroć powiązana z wykorzystywaniem głównie w pracy lub usługach o charakterze przymusowym.

Jakkolwiek w tej formie wykorzystania płeć i wiek pokrzywdzonych wydaje się nie mieć szczególnego znaczenia, tak większość ofiar stanowią mężczyźni, zwykle w średnim wieku, bowiem w większości zwerbowanym obiecywana jest praca w jednym z wcześniej wymienionych sektorów.

Ofiarom odbierane są dokumenty podróży – paszporty i dowody osobiste i na podstawie tychże wyłudzone są świadczenia socjalne, nierzadko za całe, wielodzietne rodziny zwerbowanych osób.

¹⁴ Zob. Z. Lasocik, J. Filipowicz, Ł. Wieczorek, *Badanie handlu ludźmi do pracy przymusowej w Polsce – Sektory w gospodarce podatne na wykorzystanie ludzi do pracy przymusowej oraz struktura pomocy dla ofiar pracy przymusowej w Polsce*, (w:) *Międzynarodowe działania partnerów społecznych na rzecz zwalczania handlu ludźmi w celu wykorzystywania ich przez pracę. Identyfikacja i ochrona ofiar*, Warszawa 2010, <http://www.ilo.org> dostęp: 5 lipca 2021 r.

¹⁵ Zob. Konwencja Ligi Narodów w sprawie niewolnictwa (Dz. U. z 1930 r., Nr 6, poz. 48), zgodnie z którą niewolnictwem jest stan, w którym postępuje się wobec człowieka jak wobec przedmiotu, rzeczy (Dz. U. z 1931 r., Nr 4, poz. 21), <https://sip.lex.pl> dostęp: 5 lipca 2021 r.

¹⁶ Zgodnie z art. 304 k.k. z 1997 r. (Dz. U. Nr 88, poz. 553), kto wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Wykorzystywanie w żebractwie (zmuszanie do żebrania)

Ta forma wykorzystania diagnozowana jest na terenie Polski głównie wobec cudzoziemskich ofiar przestępstwa handlu ludźmi, gdzie w szczególności narażeni są obywatele Rumunii, rzadziej Ukrainy. Proceder handlu ludźmi w tej formie wykorzystania zdominowały grupy przestępcze, składające się z obywateli pochodzenia romskiego, będących obywatelami Rumunii.

Na ofiary wybierane są osoby pozbawione środków do życia, bez wykształcenia, pochodzące z rodzin wielodzietnych, ale także osoby starsze i kalekie. Rzeczą charakterystyczną jest często bezpośrednia znajomość (to samo środowisko, z którego wywodzi się ofiara i sprawca) bądź koligacje rodzinne między nimi. Stąd też sprawca jest jednocześnie werbownikiem i zmuszającym do żebrania w kraju docelowej eksploatacji.

Nie oznacza to braku stosowania przymusu wobec ofiar, wręcz przeciwnie, nierzadko członkowie grup przestępczych charakteryzują się dużą brutalnością, a ofiary zmuszane są do żebrania w warunkach ekstremalnych (ogromne upały, czy siarczasty mróz).

Wyżebrowane pieniądze są odbierane pokrzywdzonym bezpośrednio po „zarobku” w ramach rzekomego odpracowania kosztów transportu i zakwaterowania, przy czym częstokroć w tym przypadku mamy do czynienia ze swoistą „spiralą długu”, a więc ciągłym wzrostem zobowiązań finansowych wobec sprawców procederu, częstokroć za zupełnie wymagowane czynności.

Wykorzystanie w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek tkanek, lub narządów

Niewolnictwo to zjawisko społeczne, którego istotą jest stosunek zależności, polegający na tym, że pewna grupa ludzi (niewolnicy) stanowi przedmiot własności innych osób, grup ludzi (rodzina, plemię itp.) lub instytucji (państwo, świątynia itp.), mogących nimi swobodnie rozporządzać (źródło – Wikipedia).

Najczęstszymi formami współczesnego niewolnictwa są uprzednio wymienione jako formy wykorzystania w handlu ludźmi: wykorzystywanie seksualne, przymusowa praca, w tym służba domowa, wykorzystywanie w celach przestępczych i handlu narządami. O współczesnym niewolnictwie świadczyć mogą pewne symptomy, które scharakteryzować można w sposób następujący:

- upokarzające warunki mieszkaniowe;
- osoba nie może swobodnie się poruszać i wychodzić;

- pracuje za darmo, za bardzo niskie wynagrodzenie lub tylko za napiwki;
- osoba jest winna ogromny dług, którego nie może zwrócić;
- osoba została zwerbowana czy zatrudniona poprzez fałszywe obietnice dotyczące charakteru i warunków pracy;
- osoba może być przestraszona, podenerwowana, w depresji, uległa, spięta lub/i paranoidalna;
- nie posiada żadnych lub posiada niewiele rzeczy osobistych;
- nie rozporządza własnymi pieniędzmi, nie posiada dokumentów finansowych czy konta bankowego;
- nie rozporządza własnymi dokumentami tożsamości (paszport lub dowód osobisty);
- nie ma dostępu do opieki medycznej;
- osoba lub jej rodzina może być ofiarą pogroźek.

Handel narządami ludzkimi powiązany jest z silnie rozwijającą się medycyną transplantacyjną oraz ogromnym zapotrzebowaniem ratujących ludzkie życie narządów, tkanek i komórek. Problematyka dotycząca handlu ludzkimi narządami jest szczególnie ciężka do rozpoznania i stanowi ogromne wyzwanie dla społeczności międzynarodowej, ponieważ nielato jest scharakteryzować, iż rzeczywiście mamy do czynienia z handlem ludźmi w celu nielegalnego i bezwiednego pobrania tkanki, narządu czy komórki ofiary.

Z doświadczenia wynika, że po wejściu w życie znowelizowanej ustawy transplantacyjnej ogromną popularność zdobyły internetowe ogłoszenia oferujące sprzedaż własnego organu czy tkanki w tym informacji o ich cenie, stanie zdrowia czy nałogach osoby sprzedającej, które oferowane są przez samych dawców. Problematyka powiązana z handlem ludzkimi narządami pozostaje w ścisłym związku z pytaniami o możliwość rozporządzania i dysponowania własnym ciałem, a także o legalność sytuacji, gdy sprzedając część swojego ciała staramy się ratować życie osób nam najbliższych.

Niemniej należy pamiętać, że już samo zamieszczenie i rozpowszechnianie ogłoszenia z ofertą o odpłatnym zbyciu lub nabyciu komórek, tkanek i narządów jest czynem karalnym, spenalizowanym w art. 43 ustawy z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów¹⁷ w brzmieniu: *Kto rozpowszechnia ogłoszenie o odpłatnym zbyciu, nabyciu lub o pośredniczeniu w odpłatnym zbyciu lub nabyciu komórki, tkanki lub narządu, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.*

¹⁷ Tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 2134.

Ta wielość form wykorzystywania ofiar w handlu ludźmi i zawłość samej istoty zaistnienia tego przestępstwa, niejednokrotnie nastęrcza problemów z określeniem właściwych znamion czynu przestępczego kodyfikowanego w art. 189a k.k., a sama skala zjawiska jest trudna do oszacowania. Trudności owe wynikają:

- z różnych podejść badawczych, w tym niedostrzegania konieczności stosowania odmiennych narzędzi badawczych w stosunku do poszczególnych grup ofiar handlu ludźmi;
- rozmaitych definicji handlu ludźmi stosowanych w prawodawstwach wewnętrznych poszczególnych państw;
- kwalifikowania różnych form wykorzystywania do zjawiska handlu ludźmi, a tym samym często nieuwzględniania w statystykach wszystkich form handlu ludźmi;
- z braku w niektórych krajach danych statystycznych w związku z brakiem rejestrów tego typu przestępstw;
- niedostrzegania lub bagatelizowania zjawiska przez rządy poszczególnych państw.

2.6. Handel ludźmi a inne przestępstwa

Identyfikacja zarówno przestępstwa handlu ludźmi, jak i osób nim pokrzywdzonych jest niezwykle trudnym i bardzo złożonym procesem, który niewątpliwie sprawia trudności organom ścigania, głównie na pierwszym etapie uzyskania wiedzy o możliwości zaistnienia tego przestępstwa. Powyższe wynika między innymi z następujących powodów:

- poczucia winy lub przynajmniej współodpowiedzialności za to, co się im przydarzyło – sprawcy umiejętnie manipulując ofiarami powodują, że młode osoby mają zaburzony obraz siebie i innych;
- trudności we właściwym interpretowaniu istniejącego systemu normatywnego regulującego zachowania międzyludzkie;
- obawy przed konsekwencjami prawnymi – szczególnie, gdy sprawca zmuszał je do popełniania przestępstw;
- wstydu – nie chcą aby o ich przykrych doświadczeniach dowiedzieli się najbliżsi (rodzina, znajomi) – dotyczy głównie osób, które świadczyły usługi seksualne;
- obawy przed zemstą ze strony sprawców – będąc ofiarami były poddawane długotrwałemu procesowi zastraszania przy użyciu fizycznej i psychicznej przemocy;
- niewiary w możliwość ukarania winnych – sprawcy często utrzymują swoje ofiary w przeświadczeniu, że współpracują z miejscowymi organami ścigania. Ponadto, małoletnie ofiary, które doznały krzywdy i miały

negatywne doświadczenia w relacjach z dorosłymi, łatwo tracą do dorosłych zaufanie;

- braku świadomości, że są pokrzywdzonymi przestępstwem – ofiary są przeświadczone, iż dobrowolnie zgodziły się na wykorzystanie, a sprawca jest przez nich postrzegany jako opiekun, który o nie dba, żywi, ubiera, kupuje prezenty.

W praktyce nie zawsze możliwe jest od samego początku rozpoznanie, że w danej sytuacji mamy do czynienia z handlem ludźmi, w szczególności jeśli mowa o handlu ludźmi w kierunku wykorzystania seksualnego, gdzie swoistość cech tego wykorzystania wypełnia również znamiona przestępstwa określonego w art. 204 k.k.

Niezdolność wykrycia procederu handlu ludźmi lub koncentracja uwagi wyłącznie na wykorzystaniu osoby, uniemożliwia organom ścigania identyfikację ofiar, a nawet prowadzi do odmówienia ofierze uznania jej statusu, a w konsekwencji pozbawienia jej możliwości skorzystania ze środków ochronnych, pomocy i praw przysługujących ofiarom.

Przykładem, który odzwierciedla trudności w identyfikacji przestępstwa handlu ludźmi jest chociażby przestępstwo stypizowane w art. 204 k.k. – nakłanianie innej osoby do uprawiania prostytucji i czerpania z tego tytułu korzyści majątkowej.

Częstokroć ta wstępna kwalifikacja, po wnikliwym zapoznaniu z przedmiotem sprawy predestynuje do zmiany kwalifikacji prawnej na art. 189a k.k., a taki asumpt ma głównie bezpośredni związek z działaniem zorganizowanych grup przestępczych.

Wykorzystanie w prostytucji, w rozumieniu definicji handlu ludźmi, jest ściśle związane z czerpaniem przez sprawcę korzyści majątkowych z uprawianej przez wykorzystywane w prostytucji osoby.

Dlatego też, w każdej sprawie z art. 204 k.k. należy rozpatrywać, czy czerpanie korzyści może być związane z handlem ludźmi. Kluczowym jest określenie, czy sprawca w trakcie swoich działań wyczerpał przynajmniej jedną czynność sprawczą wyszczególnioną w definicji handlu ludźmi oraz przynajmniej jedną z metod i środków realizacji także w definicji wymienionych.

„Nie każde czerpanie korzyści z nierządu jest handlem ludźmi. Ale każdy handel ludźmi w wykorzystaniu w prostytucji, ma w sobie czerpanie korzyści z nierządu”.

Biorąc pod uwagę powyższe, w poniższej tabeli przedstawiono elementy wiodące, mogące bezpośrednio wskazywać na zaistnienie zarówno przestępstwa handlu ludźmi jak i czerpania korzyści z nierządu, które nawiązują problemów organom ścigania, w szczególności na początku drogi wykrywczej.

Tabela 3: Tabela porównawcza.

Element identyfikujący	Handel ludźmi	Czerpanie korzyści z nierządu
werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:		
przemocy lub groźby bezprawnej	✓	
uprowadzenia	✓	
Podstępu	✓	
wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania	✓	
nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności	✓	
udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą	✓	
osoba musiała zarobić dziennie/tygodniowo z góry ustaloną kwotę, bądź ustaloną z góry kwotę oddawać sprawcy	✓	✓
osoba była zmuszana do czynności seksualnych	✓	✓
osoba nie mogła swobodnie się przemieszczać	✓	✓
osoba jest uzależniona emocjonalnie od sprawcy	✓	✓
osoba posiada obrażenia mogące powstać w wyniku ograniczenia swobody poruszania się (lub specyficznych praktyk seksualnych)	✓	✓

Element identyfikujący	Handel ludźmi	Czerpanie korzyści z nierządu
wobec osoby stosowana była przemoc (fizyczna, słowna/seksualna)	✓	✓
osoba podlegała kontroli lub wysokim karom za małe przewinienia (np. brak za nie wypracowanie dziennego limitu, za zły ubiór, niezadowolenie klienta)	✓	✓
osoba została związana spłatą długu	✓	✓
osoba została uprowadzona	✓	✓
osoba została uwiedziona	✓	✓
osoba ma obawy przed mówieniem otwarcie o tym co się stało, sprawia wrażenie, jakby zachowywała się według narzuconych poleceń, obawia się oceny swojego zachowania	✓	✓

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Burdziak, P. Banaszak, *Prawo w działaniu, sprawy karne 28/2016* <https://iws.gov.pl> oraz <https://www.kielce.uw.gov.pl/pl/urząd/polityka-spoeczna/przeciwdziałanie-handlo/pokrzywdzeni-handlem-lu/10795,Identyfikacja-i-wsparcie-ofiar-handlu-ludzmi.html> dostęp: 5 lipca 2021 r.

3. Definicja handlu ludźmi w polskim prawodawstwie

Wprowadzenie do polskiego kodeksu karnego definicji handlu ludźmi nastąpiło na mocy nowelizacji kodeksowej z dnia 20 maja 2010 r.¹⁸ Roz-

¹⁸ Dz. U. 2010 r., Nr 98, poz. 626 – Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego. (Dz. U. z 2010 r., Nr 98, poz. 626).. „Owa nowelizacja z dnia 20 maja 2010 r. Kodeksu karnego w zakresie zastąpienia dotychczasowego przepisu karymalizującego handel ludźmi (czyli art. 253 § 1 k.k.) przepisem art. 189a k.k. i umiejscowienia w art. 115 § 22 k.k. definicji pojęcia «handel ludźmi», była następstwem uwzględnienia zgłaszanych w doktrynie postulatów, związanych z owymi rozbieżnościami przy interpretacji tego pojęcia, jak również kontrowersjami dotyczącymi

więzały to pojawiające się w doktrynie i orzecznictwie różnice w rozumieniu pojęcia handlu ludźmi, a jednocześnie miały charakter informacyjny dla praktyków prowadzących sprawy w tym przedmiocie. Brak definicji legalnej handlu ludźmi wywoływał wiele problemów zarówno z właściwą kwalifikacją prawną konkretnego czynu, jak i interpretacją przez organy ścigania i sądy kodeksowego określenia „uprawia handel ludźmi” pojawiającego się w art. 253 k.k. Do czasu nowelizacji posługiwano się definicją zawartą w międzynarodowych aktach prawnych, do których należą:

- *Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi (zwany Protokołem z Palermo)*¹⁹, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 15 listopada 2000 r. (ratyfikowany przez Polskę 18 sierpnia 2003 r.)²⁰.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/69/WSiSW²¹.
- Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, sporządzona w Warszawie 16 maja 2005 r.²²

We wszystkich ww. aktach prawnych pojęcie handlu ludźmi zostało ujęte w postaci trójelementowej definicji, na którą składa się: sposób działania sprawców, zastosowane środki oraz cel wykorzystania. Wyrokiem z dnia 17 października 2017 r.²³, Sąd Najwyższy analizując problem prawny na gruncie dyspozycji uchylonego już art. 253 § 1 k.k. uznał, że **dopuszczalne jest w procesie wykładni krajowych przepisów karnych odwołanie się do ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych**, które zostały ogłoszone w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej i których stosowanie nie jest uzależnione od wydania ustawy (art. 91 ust. 1 Konstytucji RP), jak też stwierdził, że takie postąpienie nie stoi w sprzeczności z zasadą *nullum crimen sine lege*.

możliwości bezpośredniego stosowania jego definicji zawartych we wskazanych wyżej aktach prawa międzynarodowego oraz niejako «pośredniego» stosowania postanowień Decyzji ramowej 2002/629” (wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 października 2017 r., sygn. III KK 103/17, LEX nr 2401048).

¹⁹ Dz. U. z 2005 r..., Nr 18, poz. 160.

²⁰ Dz. U. z 2005 r..., Nr 18, poz. 158 ze zm.

²¹ Dz. Urz. UE L 101, s. 1.

²² Dz. U. z 2009 r..., Nr 20, poz. 107.

²³ III KK 103/17, OSNKW 2018, nr 2, poz. 13.

3.1. Definicja handlu ludźmi w kodeksie karnym

W kodeksie karnym definicja handlu ludźmi znajduje się w części ogólnej, w rozdziale dotyczącym wyjaśnienia pojęć ustawowych tzw. słowniczku, w art. 115 § 22 k.k.

§ 22. *Handlem ludźmi* jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

- 1) przemocy lub groźby bezprawnej,
- 2) uprowadzenia,
- 3) podstępny,
- 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania,
- 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,
- 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą – w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6.

3.1.1. Metody działania sprawców

Uzasadnienie projektu ustawy z 2010 r. wprowadzającego definicję handlu ludźmi odwołuje się do współczesnych definicji słownikowych, zgodnie z którymi:

- 1) „**werbowanie**” oznacza nakłanianie, zjednywanie, prowadzenie zaciągu;
- 2) „**transport**” to przemieszczanie ludzi lub ładunków na pewną odległość z zastosowaniem środków lokomocji, przewożenie;
- 3) „**przekazywanie**” należy rozumieć jako dawanie czegoś komuś do dalszego dysponowania, powierzenie;
- 4) „**przechowywanie**” to trzymanie czegoś gdzieś, składowanie, magazynowanie, przetrzymywanie, oddawanie na przechowanie, przetrzymywanie kogoś, czegoś w ukryciu przez pewien czas, ukrywanie, zatajanie, chowanie przed kimś;
- 5) „**przyjmowanie**” oznacza branie tego, co jest dawane, branie kogoś do siebie, zapewnianie schronienia, udostępnianie pomieszczenia, zatrudnianie kogoś, dawanie komuś jakiejś pracy, goszczenie kogoś u siebie.

Czynności wyliczone powyżej muszą nastąpić co najmniej w **jeden ze sposobów** wymienionych w pkt 1–6 omawianego przepisu, chyba że zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego (wówczas metody i środki, jakimi sprawca się posługuje, nie mają prawnego znaczenia);

Małoletnim jest osoba, która nie ukończyła 18 lat i nie uzyskała pełnoletności w związku z zawarciem małżeństwa²⁴.

Za handel ludźmi mogą być uznane wyłącznie czynności sprawcze **wyczerpująco wyliczone** w tym przepisie, tj. werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie, gdyż ustawodawca nie posłużył się tu klauzulą otwartą, pozwalającą traktować wymienione zachowania jako jedynie przykładowe. „Czynność wykonawcza przestępstwa z art. 189a k.k. polega na dopuszczaniu się handlu ludźmi, to jest podjęciu **choć jednej czynności**, która została określona w definicji handlu ludźmi zawartej w art. 115 § 22 k.k.”²⁵

Pojęcie „handel ludźmi” (...) **nie może być rozumiane** jedynie jako transakcja kupna–sprzedaży, zastawu, zamiany, użyczenia lub jako inna **transakcja cywilnoprawna**, której przedmiotem jest człowiek²⁶. Sformułowania „handel ludźmi” (art. 253 § 1 k.k. w brzmieniu obowiązującym do dnia 7 września 2010 r.) nie można było utożsamiać z czynnościami obrotu cywilnoprawnego, gdyż człowiek nie może być przedmiotem takiego obrotu. Sformułowanie to dotyczyło zjawiska, sprowadzającego się do zachowań mających na celu wykorzystanie człowieka²⁷.

Mając na względzie wyjaśnienia oskarżonych, z których wynikało, że zostały wprowadzone w błąd co do warunków pracy, jaką miały wykonywać na Litwie, oraz warunków socjalnych, jakie miał zapewnić im pracodawca, a w rezultacie były zmuszone pracować w warunkach uzasadniających określenie ich pracy jako przymusowej, z uwagi na odebranie im paszportów, wymaganie świadczenia pracy przez kilkanaście godzin dziennie i wypłacanie wynagrodzenia znacznie niższego od obiecanego oraz od wynagrodzenia wypłacanego pracującym tam Litwinom, zasadnym było stwierdzenie istnienia domniemania, iż są one ofiarami handlu ludźmi, o którym mowa w art. 115 § 22 k.k.²⁸

²⁴ Zob. art. 10 Kodeksu cywilnego.

²⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27 maja 2019 r., sygn. II AKz 279/19, Legalis nr 2269211.

²⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 czerwca 2001 r., sygn. V KKN 109/99, OSNKW 2001, nr 9–10, poz. 79.

²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 października 2017 r., sygn. III KK 103/17, OSNKW 2018, nr 2, poz. 13.

²⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 czerwca 2015 r., sygn. III KK 138/15, LEX nr 1765629.

Mankamentem wprowadzonej definicji jest to, że za handel ludźmi mogą zostać uznane tylko i wyłącznie czynności sprawcze wprost wskazane w art. 115 § 22 k.k. Czynności niewymienione w art. 115 § 22 k.k., a związane funkcjonalnie z procederem handlu ludźmi, można ewentualnie kwalifikować jako pomocnictwo do przestępstwa z art. 189a k.k.²⁹

3.1.2. Zastosowane środki

Przemoc

Przemocą jest takie oddziaływanie środkami fizycznymi, które uniemożliwiając lub przełamując opór zmuszanego, ma albo nie dopuścić do powstania lub wykonania jego decyzji woli, albo naciskając aktualnie wyrażaną dolegliwością na jego procesy motywacyjne, nastawić jego decyzję w pożądanym przez sprawcę kierunku³⁰. Przemocą może być bezpośrednie użycie siły fizycznej w celu uniemożliwienia oporu ofiary (np. związanie jej, przykucie do łóżka) lub przełamania jej oporu (np. bicie, przypalanie). Przemoc może być skierowana bezpośrednio na ciało ofiary, na osobę bliską (np. dziecko ofiary), jak również skierowana przeciwko rzeczy, o ile rozmiar dolegliwości uzasadnia przyjęcie, że ofiara znalazła się w stanie przymusu³¹.

Groźba bezprawna

Art. 115 § 12 k.k. definiuje groźbę wskazując, że **groźbą bezprawną** jest zarówno groźba, o której mowa w art. 190 k.k., jak i groźba spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jak również rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej. Nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego lub innego postępowania, w którym może zostać nałożona administracyjna kara pieniężna, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem lub zachowaniem zagrożonym administracyjną karą pieniężną.

Uprowadzenie

Uprowadza w dosłownym słowa znaczeniu oznacza: porywa, zabiera, przeprowadza lub przenosi z dotychczasowego miejsca pobytu w inne miejsce, przy czym nie chodzi tu o miejsce geograficzne, lecz o konkretne

²⁹ M. Mozgawa, Komentarz do art. 189a, (w:) M. Mozgawa (red.), Kodeks karny. Komentarz, LEX/el. 2012.

³⁰ T. Hanusek, Przemoc jako forma działania przestępnego, Kraków 1966, s. 65.

³¹ M. Filar, Przestępstwa w dziedzinie stosunków seksualnych, (w:) I. Andrejew, L. Kubicki, System prawa karnego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 166–167.

miejsce (lokal), w którym przebywa osoba, będąca pod opieką lub nadzorem. Urowadzeniem będzie więc np. zabranie z jednego zakładu leczniczego do innego lub do domu prywatnego w tej samej miejscowości. Jednocześnie uprowadzenie dokonuje się zawsze przy **braku zgody osoby uprowadzanej** i może do niego dojść tylko **wbrew jej woli**.

Urowadzeniem będzie *wyjęcie spod opieki lub nadzoru osoby poddanej opiece lub nadzorowi, wbrew woli osoby powołanej do sprawowania opieki lub nadzoru polegające na zmianie jej miejsca pobytu, przez co osoba uprawiona jest pozbawiona możliwości sprawowania władzy nad tą osobą*³².

Podstęp

Podstęp w wąskim znaczeniu polega na wprowadzeniu w błąd lub wykorzystaniu błędu ofiary w zakresie przesłanek motywacyjnych, które wpływają na powzięcie przez ofiarę decyzji co do określonego zachowania, zaś w szerszym – polega zarówno na wprowadzeniu w błąd lub wykorzystaniu błędu w sferze przesłanek procesu motywacyjnego ofiary, jak też na wyzyskaniu lub spowodowaniu błędu ofiary i doprowadzeniu jej przez to do stanu, w którym nie mogła ona podjąć lub zrealizować decyzji woli ze względu na wyłączenie aparatu decyzyjnego lub ruchowego. Przykładowo podstępem jest podanie wyłączającego świadomość narkotyku (np. w napoju czy posiłku), pigułki gwałtu celem odbycia z nią stosunku seksualnego.

*Świadome podanie przez dorosłego mężczyznę alkoholu niedoświadczonej życiowo małoletniej uczennicy, nieświadomą sobie siły i skutków nadmiernego spożycia alkoholu, ocenić należy jako podstęp*³³.

Wprowadzenie w błąd, wyzyskanie błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania

Wprowadzenie w błąd to doprowadzenie podstępem innej osoby do mylnego wyobrażenia o rzeczywistości³⁴. Niektórzy utożsamiają wprowadzenie w błąd z podstępem przyjmując, że jest to wywołanie u kogoś wyobrażenia o istniejącej rzeczywistości, która jest inna niż przedstawiona przez sprawcę³⁵.

³² R. A. S t e f a ń s k i, Przesłanki uprowadzenia małoletniego (art. 211 k.k.), Prokuratura i Prawo 1999, nr 9, s. 67–69.

³³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 28 marca 2018 r., sygn. II AKa 91/18, LEX nr 2490246.

³⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 października 1986 r., sygn. II KR 134/86, OSNPG 1987, nr 7, poz. 80.

³⁵ B. M i c h a ł s k i, Komentarz do artykułów 222–316, (w:) A. W ą s e k (red.), Kodeks karny. Część szczególna, t. II, Komentarz do artykułów 222–316, Warszawa 2005, s. 947.

Wprowadzenie w błąd pokrzywdzonego ma miejsce również wtedy, gdy racjonalna ocena sytuacji pozwala stwierdzić, że mógł on błędu z łatwością uniknąć. Wysoki stopień naiwności, czy też łatwość wprowadzenia w błąd ofiary nie wpływają na ocenę karnoprawną zachowania sprawcy handlu ludźmi, bo istotne jest tylko to, czy podjęte przez niego działania w przypadku tej konkretnej osoby pokrzywdzonej okazały się wystarczające do wprowadzenia jej w błąd. Nie idzie bowiem o sposób wprowadzenia pokrzywdzonego w błąd, ale o pozostawanie przez pokrzywdzonego w błędzie³⁶.

Wyzyskanie błędu zachodzi wtedy, kiedy pokrzywdzony już ma błędne wyobrażenie o rzeczywistości, sprawca zaś wyobrażenie to wykorzystuje³⁷. Takim właśnie zachowaniem jest np. doprowadzenie do wypłaty z rachunku bankowego z wykorzystaniem niewiedzy pracownika banku o braku pokrycia na rachunku na wystawiony czek własny³⁸.

Wyzyskanie niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania także wymaga podjęcia przez sprawcę aktywnych działań. Niezdolność, którą sprawca wyzyskuje, może mieć charakter trwały lub czasowy, przy czym nie mają znaczenia przyczyny tej niezdolności ani sposób, w jaki sprawca ją wyzyskał.

Nadużycie stosunku zależności, wykorzystanie krytycznego położenia lub stanu bezradności

Stosunek zależności, który może być trwały lub przemijający, polega na tym, że interes (materialny lub niematerialny) osoby zależnej wymaga unikania przez nią konfliktów z osobą, od której jest zależna, gdyż taki konflikt grozi jej interesom. Nastrój psychiczny tej osoby idzie w tym kierunku, by być posłuszną żądaniom czy życzeniom osoby, od której jest zależna³⁹. Stosunek zależności może wynikać z mocy prawa (np. opiekun i osoba ubezwłasnowolniona czy małoletnia), z umowy (pracodawca i pracownik, przełożony i osoba podwładna, nauczyciel i uczeń), ze stanu faktycznego (np. ratownik i osoba ratowana, trener i osoba trenowana, porywacz i osoba porwana).

Krytyczne położenie oznacza trudną sytuację życiową pokrzywdzonego, zazwyczaj związaną z istniejącym zagrożeniem o zróżnicowanej na-

³⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 29 marca 2018 r., sygn. II AKa 283/17, <http://orzeczenia.gdansk.sa.gov.pl/>.

³⁷ B. Michałski, Komentarz..., *op. cit.*, s. 1133.

³⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 28 lutego 1995 r., sygn. II AKr 2/95, Prokuratura i Prawo 1995, dodatek „Orzecznictwo”, nr 9, poz. 22.

³⁹ L. Peiper, Komentarz do kodeksu karnego, Kraków 1936, s. 425.

turze. Nie jest konieczne, aby życie lub zdrowie ofiary były zależne od ingerencji sprawcy. Wystarczy taki stan rzeczy, że udzielenie pomocy przez sprawcę (np. udzielenie pożyczki, prolongata długu) wyzwoli daną osobę od przykrych następstw (np. uchroni przed dotkliwą stratą majątkową lub szkodą moralną, utratą stanowiska, niemożnością zaspokojenia pilnych potrzeb osób bliskich).

Oskarżony wiedział, że pokrzywdzona nie zna miasta i jego okolic, a skoro przebywała u niego w domu musiał też wiedzieć, iż bardzo słabo posługuje się ona językiem polskim. Z tych wszystkich okoliczności wynika, że oskarżony musiał mieć wiedzę, iż wykorzystuje stan bezradności i krytyczne położenie pokrzywdzonej⁴⁰.

Przyczyny stanu bezradności mogą mieć charakter zarówno psychiatryczny (np. zaburzenia związane z okresem przekwitania), jak i całkowicie pozapsychiatryczny – np. kalectwo, paraliż. **Pojęcie bezradności** oznacza niezdolność do podjęcia lub realizacji decyzji woli, przy czym ustawa nie wprowadza żadnych ograniczeń co do przyczyn tego stanu. W realiach niniejszej sprawy wynikała ona z natężonego przez długi czas silnego stresu i poczucia braku możliwości obrony, a w konsekwencji z psychologicznego mechanizmu obronnego, kompensującego emocje u pokrzywdzonej. **Bezradność przewidzianą przez art. 198 k.k. należy rozumieć jako stan, w którym pokrzywdzona nie ma na tyle sił czy możliwości, aby wyrazić skutecznie swój sprzeciw wobec sprawcy lub w ogóle nie jest w stanie podjąć decyzji⁴¹.**

Jeżeli oskarżony wykorzystał bezradność pokrzywdzonej, która nie mogła mu się przeciwstawić, będąc pozbawioną wolności, zastraszoną, sam na sam z oskarżonym – zimą, w altanie na ogrodach działkowych, gdzie w pobliżu nikt nie mieszka, to spełnione zostało znamię «wykorzystania bezradności», o którym mowa w art. 198 k.k.⁴²

Udzielenie albo przyjęcie korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą

Przyjęciem korzyści jest otrzymanie jej w jakiegokolwiek formie. Podobnie nie ma znaczenia forma przyjęcia obietnicy korzyści. Istotne jest, by przyjęcie było wyraźne.

⁴⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 30 czerwca 2016 r., sygn. II AKa 118/16, Legalis nr 1509166.

⁴¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 26 kwietnia 2012 r., sygn. II AKa 107/12, LEX nr 1220203.

⁴² Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2017 r., sygn. V KK 394/16, LEX nr 2241418.

Przyjęcie obietnicy polega na zaistnieniu stanu, w którym osoba oczekuje na otrzymanie korzyści.

3.1.3. Cel działania

Koniecznym elementem strony podmiotowej handlu ludźmi jest kierunkowość działania sprawcy: realizacja opisu czynu stanowiącego handel ludźmi nastąpić może tylko wówczas, gdy zachowanie zostanie podjęte w celu wykorzystania innej osoby (nawet za jej zgodą) – w prostytucji, pornografii oraz różnych innych formach seksualnego wykorzystania (w szczególności przestępstwa z rozdziału XXV Kodeksu karnego), a także wszelkich formach wykorzystania poniżających godność człowieka, w tym w żebractwie, w niewolnictwie, a także w pracy i usługach o charakterze przymusowym.

Prostytucja

Prostytucja zaspokajanie potrzeb seksualnych przypadkowych partnerów w zamian za pieniądze lub inne dobra materialne i bez zaangażowania uczuciowego, z ograniczonym prawem wyboru klienta – partnera seksualnego.

Pornografia

Według J. Warylewskiego **treści pornograficzne to takie treści, które właściwe są przekazowi informacyjnemu, w formie materialnej lub zdematerializowanej, i charakteryzują się tym, że przedstawiają w jakiejkolwiek formie autentyczne lub tylko wyobrażone przejawy życia seksualnego człowieka w wymiarze ograniczonym do funkcji fizjologicznych. Przekaz informacyjny może być zarejestrowany (utrwalony) np. w formie filmu, zdjęć, książki, nagrania fonicznego lub nie (pokazy na żywo, wykład)⁴³.**

We właściwym zdefiniowaniu pornografii należy brać pod uwagę nie tylko element subiektywny (zamiar twórcy, by określoną prezentacją wywoływać podniecenie seksualne u odbiorcy), lecz także obiektywny (odnoszący się do samej treści jej skutków).

Niewolnictwo

Zgodnie z art. 115 § 23 k.k. **niewolnictwo** jest stanem zależności, w którym człowiek jest traktowany jak przedmiot własności.

⁴³ J. Warylewski, Kodeks karny. Część szczególna, t. 1, pod red. A. Wąska, R. Zawłockiego, s. 1109.

Żebractwo

Żebractwo to powtarzające się zachowanie polegające na proszeniu o datki pieniężne (lub niepieniężne), ale mające określoną wartość materialną, np. o ubranie, jedzenie⁴⁴.

Praca lub usługi o charakterze przymusowym

Pracą lub usługami o charakterze przymusowym jest świadczenie pracy lub usług w warunkach wykorzystania, wykonywane pod wpływem przymusu wynikającego z przemocy, groźby, pozbawienia wolności, żądania odpracowania długu, zatrzymania dokumentu tożsamości, dokumentu podróży lub dokumentu uprawniającego cudzoziemca do pobytu na terytorium RP, niewypłacenia wynagrodzenia, a także z innego rażącego naruszenia praw pracownika⁴⁵.

Handel ludźmi

Handel ludźmi może być także dokonywany z zamiarem wykorzystania innej osoby **w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów** wbrew przepisom ustawy z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów⁴⁶.

*Czynowi handlu ludźmi musi towarzyszyć określony cel, jakim jest wyzysk innej osoby, w szczególności polegający na świadczeniu przez nią pracy przymusowej czy też niewolniczej, usług seksualnych czy związany z pozyskaniem od tej osoby jej organów lub tkanek. Katalog „usług”, które mają być świadczone przez ofiary, ma z pewnością charakter **wyłącznie przykładowy**, ale jest on niewątpliwie pomocny przy interpretacji celu, jaki ma towarzyszyć temu procederowi⁴⁷.*

Za przestępstwo handlu ludźmi określone w art. 189a § 1 w zw. z art. 115 § 22 k.k. należy uznać nie tylko transakcje skutkujące przeniesienie posiadania osoby pokrzywdzonej, ale także czynności poprzedzające te transakcje, zmierzające do uzyskania faktycznego władztwa nad człowiekiem, a to werbunek oraz czynności zakładające utrzymywanie tego władztwa w pewnym okresie (przechowywanie, transport, dostarczanie do miejsca przeznaczenia). W odróżnieniu od potocznego rozumienia „han-

⁴⁴ M. Mo z g a w a, Kodeks wykroczeń. Komentarz, 2009, s. 205.

⁴⁵ W. K l a u s, M. M a k a r s k a, Propozycja definicji pracy przymusowej – projekt art. 115 § 22b Kodeksu karnego, Prawo w działaniu 2020, nr 4, s. 229–237.

⁴⁶ Tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 2134.

⁴⁷ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 11 grudnia 2013 r., sygn. II AKA 393/13, LEX nr 8244051.

del”, który jest działalnością ukierunkowaną na osiągnięcie zysków, wskazane powyżej uregulowanie nie wymaga, aby sprawca wykonujący czynności z zakresu „handlu” działał w celu uzyskania korzyści majątkowej⁴⁸.

3.2. Zakres i znamiona handlu ludźmi

Art. 189a § 1. Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

§ 2. Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Przepis art. 189a § 1 k.k. z dniem 8 września 2010 r. zastąpił art. 253 § 1 k.k. Kodeksowe znamię „uprawia handel ludźmi” zamienione zostało na pojęcie „dopuszcza się handlu ludźmi”. Nowością stała się karalność przygotowania do popełnienia tego przestępstwa (art. 189a § 2 k.k.) oraz zdefiniowanie pojęcia handlu ludźmi w polskim prawie krajowym (art. 115 § 22 k.k.). Wprowadzenie definicji niewątpliwie ułatwiło zrozumienie problemu oraz właściwego określenia przestępstwa handlu ludźmi jednakże zawężyło zakres karalności objętej przestępstwem.

Biorąc pod uwagę stan prawny obowiązujący do dnia 8 września 2010 r., przy uwzględnieniu definicji handlu ludźmi zawartej w Konwencji Warszawskiej, należy stwierdzić, że art. 189a § 1 k.k., tym różni się od poprzednio obowiązującego art. 253 k.k., że szczegółowo wylicza sposoby zmuszenia ofiary do poddania się woli sprawcy, a więc w pewnym zakresie ogranicza odpowiedzialność karną, gdyż na gruncie art. 253 k.k. można było przyjmować, iż w grę wchodziły inne postacie zmuszenia osoby pokrzywdzonej. Z tego względu nowelizacja ta miała nie tylko charakter porządkujący, ale również częściowo zmieniła dotychczasowe rozumienie handlu ludźmi przyjmowane w oparciu o definicje zawarte w przyjętych aktach prawa międzynarodowego⁴⁹.

Wśród form działania wymienionych w art. 115 § 22 k.k. brak jest jednak ogólnie pojmowanego **przymusu**, który figuruje z kolei w aktach prawa międzynarodowego. Definicja kodeksowa obejmuje jedynie kilka sposobów wywierania przymusu, tj. przemoc, groźbę bezprawną, nadużycie stosunku zależności, wykorzystanie krytycznego położenia lub stanu bezradności. Pozostawia poza zakresem penalizacji inne formy wywierania przymusu psychicznego, co jest niezgodne z treścią wiążących Polskę zobowiązań międzynarodowych.

Przedmiotem ochrony art. 189a § 1 k.k. jest wolność i godność człowieka, stąd też nastąpiła zmiana systematyki umiejscawiająca handel

⁴⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 13 kwietnia 2017 r., sygn. II AKa 273/16.

⁴⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lutego 2019 r., sygn. V KK 458/17, Legalis.

ludźmi wśród przestępstw przeciwko wolności (rozdział XXIII), a nie jak uprzednio, wśród przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu (art. 253 § 1 k.k.).

Podmiotem przestępstwa jest każdy człowiek zdolny do ponoszenia odpowiedzialności karnej (przestępstwo powszechne).

Czynność sprawcza przestępstwa z art. 189a k.k. polega na dopuszczeniu się handlu ludźmi, tj. podjęciu chociaż jednej czynności, która została określona w definicji handlu ludźmi zawartej w art. 115 § 22 k.k.

Każde zachowanie sprawcy polegające na werbowaniu, transporcie, dostarczaniu, przekazywaniu, przechowywaniu lub przyjmowaniu osoby z zastosowaniem sposobów wymienionych w art. 115 § 22 k.k. jest handlem ludźmi w rozumieniu art. 189a § 1 k.k. niezależnie od tego, ile razy ma miejsce i ilu osób dotyczy. Nie jest konieczne do kwalifikacji z tego przepisu to, by takowe jednostkowe zachowanie sprawcy było podjęte przez niego w ramach jakiegokolwiek szerszej działalności w tym zakresie⁵⁰.

Przedmiotem czynności wykonawczej przy przestępstwie dopuszczenia się handlu ludźmi może być każdy człowiek, który staje się obiektem jednej z opisanych czynności składających się na handel nim nawet wtedy, gdy pierwotnie nie zgadzał się na takie praktyki, ale wtórnie je zaakceptował i czerpał z nich korzyść.

W przypadku normy wynikającej z art. 253 § 1 k.k., w oczywisty sposób celem ustawodawcy nie było ograniczenie odpowiedzialności sprawcy do transakcji sprzedaży co najmniej dwóch osób, a pozostawienie poza zakresem penalizacji zachowania polegającego na sprzedaży tylko jednej osoby. Należy stanąć na stanowisku, że mimo posłużenia się przez ustawodawcę w art. 253 § 1 k.k. liczbą mnogą (ludźmi), dla bytu przestępstwa określonego w art. 253 § 1 k.k. wystarczające było dokonanie transakcji, której przedmiotem jest jedna osoba. Zatem nawet pojedyncza transakcja dotycząca jednej osoby może wypełnić znamiona art. 253 § 1 k.k., jeśli zamiarem sprawcy było uprawianie handlu ludźmi⁵¹.

Strona podmiotowa. Handel ludźmi należy do przestępstw umyślnych, popełnionych poprzez działanie z zamiarem, popełniane zawsze z zamiarem bezpośrednim. Z definicji handlu ludźmi wynika bowiem, że jest to przestępstwo kierunkowe, gdyż ma być popełnione w celu wykorzystania osoby pokrzywdzonej tym czynem. Sprawca musi zatem przy podejmowaniu wskazanych w definicji czynności sprawczych oraz metod

⁵⁰ Wyrok. Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 7 maja 2013 r., sygn. II AKa 42/13, Legalis.

⁵¹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2017 r., sygn. V KK 388/16, Legalis.

i środków chcieć wykorzystać inną osobę, a nie tylko, przewidując możliwość osiągnięcia korzyści z jej wykorzystania, godzić się z tym.

Bezskutkowy (formalny) charakter przestępstwa z art. 189a § 1 k.k.⁵²

Przestępstwo z art. 189a § 1 k.k. ma charakter bezskutkowy. Nieistotne dla jego bytu jest to, czy transakcja została sfinalizowana, tym bardziej zaś, czy pokrzywdzeni zostali wykorzystani w zamierzonym przez sprawcę celu. Przestępstwo to przy czynności sprawczej werbunku należy uznać za dokonane z chwilą przystąpienia sprawcy do którejkolwiek z czynności określonych w tym przepisie⁵³.

Zbieg przepisów i zbieg przestępstw

Zwrócić uwagę należy również na fakt, że handel ludźmi należy do tych przestępstw, które nie występują samodzielnie. Przestępstwami współistniejącymi z nim są najczęściej przestępstwa:

- przeciwko wolności seksualnej i obyczajności;
- naruszenia nietykalności cielesnej, uszkodzenie ciała;
- przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową;
- udział w zorganizowanej grupie przestępczej i kierowanie nią;
- oszustwa;
- przeciwko wolności;
- przeciwko wiarygodności dokumentów;
- nielegalnego przekroczenia granicy;
- kradzieży zwykłej i z użyciem przemocy.

Rozbudowany katalog czynności sprawczych dopuszczania się handlu ludźmi, wielość możliwości użycia metod i środków jego popełnienia powoduje, że omawiane przestępstwo może pozostawać w zbiegu z innymi przepisami. W większości przypadków będzie to zbieg pozorny (pomijalny). Najczęściej art. 189a k.k. pozostanie w zbiegu z art. 189 k.k. (pozbawienie wolności) lub art. 191 k.k. (zmuszanie)⁵⁴. Będzie też sposobem działania zorganizowanej grupy przestępczej z art. 258 k.k.

Karalność przygotowania (art 189a § 2 k.k.) do popełnienia przestępstwa handlu ludźmi.

⁵² Odmienny pogląd wyrażony został zaprezentowany w komentarzu do art. 189a k.k. Kodeks karny. Komentarz, 2021, pod red. R. Stefańskiego. Uznać je trzeba za przestępstwo materialne, którego skutkiem jest dokonanie transakcji handlowej dotyczącej człowieka.

⁵³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 2 lipca 2015 r..., sygn. II AKa 48/15, <http://orzeczenia.szczecin.so.gov.pl>.

⁵⁴ S. H y p ś, Komentarz do art. 189a k.k., (w:) A. G r z e ś k o w i a k, K. W i a k (red.), Kodeks karny. Komentarz. Warszawa 2021, Legalis.

Art. 16 k.k. § 1. *Przygotowanie zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania.*

§ 2. *Przygotowanie jest karalne tylko wtedy, gdy ustawa tak stanowi.*

Przygotowanie do handlu ludźmi obejmować więc będzie wszelkie formy, zarówno rzeczowe, polegające na stworzeniu materialnych warunków do takiego czynu, jak i osobowe, polegające na wejściu w porozumienie z inną osobą w celu prowadzenia handlu ludźmi.

Zaoferowanie dziecka nabywcy, oznaczenie ceny, przyjęcie zaliczki i stawienie się z dzieckiem w miejscu i porze umówionej dla sfinalizowania transakcji wykracza poza zakres czynności przygotowawczej, a wyczerpuje znamiona usiłowania popełnienia występku z art. 253 § 1 k.k.⁵⁵

3.3. Zagrożenie karne za przestępstwo handlu ludźmi

Przestępstwo handlu ludźmi jest **zbrodnią** (zagrożoną karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 a maksymalnie 15), ściganą z oskarżenia publicznego, z urzędu. Natomiast określone w art. 189a § 2 k.k. karalne przygotowanie do tego czynu jest występkiem (zagrożonym karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5), również ściganym z oskarżenia publicznego z urzędu.

Zarówno zbrodnia z art. 189a § 1 k.k., jak i występki z art. 189a § 2 k.k. podlegają rozpoznaniu w I instancji przez **sąd okręgowy** (art. 25 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.).

Przedawnienie. Karalność przestępstwa z art. 189a § 1 k.k. ustaje, jeżeli od czasu jego popełnienia upłynęło 20 lat, zaś w przypadku przygotowania z art. 189a § 2 k.k. – 10 lat (art. 101 § 1 k.k.). Jeśli pokrzywdzonym jest **małoletni**, przedawnienie karalności przestępstwa określonego w art. 189a § 1 k.k. nie może nastąpić przed ukończeniem przez tego pokrzywdzonego 30 roku życia (art. 101 § 4 k.k.).

⁵⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 25 maja 2000 r., sygn. II AKa 71/00, KZS 2000, nr 6, poz. 14.

4. Pokrzywdzony – ofiara handlu ludźmi w procedurach dochodzeniowych i sądowych⁵⁶

Kompleksowe podejście do walki z handlem ludźmi powinno obejmować co najmniej cztery główne elementy:

- identyfikację ofiar;
- dokumenty pobytowe / okres przeznaczony na zastanowienie się;
- wsparcie dla ofiar;
- zadośćuczynienie / dostęp do wymiaru sprawiedliwości.

W niniejszym rozdziale zwrócono uwagę na szczególną sytuację psychologiczną ofiary handlu ludźmi oraz kontekst społeczny tej sytuacji, których znajomość przez organy ścigania i wymiar sprawiedliwości ma znaczący wpływ na efektywność procedur dochodzeniowych i sądowych w sprawach o handel ludźmi.

4.1. Wskaźniki identyfikacji pokrzywdzonego – ofiary handlu ludźmi

Kluczowe znaczenie w realizacji koncepcji kompleksowego i zintegrowanego podejścia do pokrzywdzonego ma identyfikacja ofiar handlu ludźmi. Ofiary handlu ludźmi muszą w tym podejściu być uznane za ofiary przestępstwa, aby można było zapewnić im dostęp do pomocy i ochrony. Ponadto identyfikacja ofiar stanowi podstawowy wymóg przy wykrywaniu przypadków handlu ludźmi i ściganiu tych przestępstw.

„Ofiara” to termin prawny, a kwalifikacja osoby jako ofiary jest wynikiem oceny dotyczącej faktu popełnienia przestępstwa przeciwko tej osobie, prowadzącej do wniesienia aktu oskarżenia. Jednakże od momentu rozpoczęcia dochodzenia i w czasie potrzebnym do przeprowadzenia takiej oceny, dana osoba musi być traktowana jak ofiara. Prokuratorzy muszą rozumieć, że prawidłowe podejście do (domniemanej) ofiary handlu ludźmi ułatwia identyfikację przypadków handlu ludźmi oraz prowadzenia dochodzeń w tych sprawach. Wszystkie działania dotyczące ofiar sugerowane w niniejszym rozdziale mają zatem zastosowanie również do potencjalnych ofiar.

Identyfikacja nie zależy od świadomości lub postrzegania danej osoby będącej ofiarą handlu ludźmi w zakresie bycia przedmiotem wiktylizacji. W związku z tym nie trzeba konkretnie pytać osoby, której dana sprawa dotyczy, o jej stan jako ofiary. Do identyfikacji ofiar potrzebne są szcze-

⁵⁶ Rozdział 4 powstał na bazie publikacji *Anti-trafficking training material for judges and prosecutors*, International Centre for Migration Policy Development 2006, Background Reader, Module 2, www.icmpd.org, dostęp 11 stycznia 2022 r.; Inicjatorem i koordynatorem kontaktu z ICMPD w Wiedniu, jest Witold Jakimko, autor rozdz. 6.3 niniejszej publikacji.

gólne umiejętności. Wiąże się to z ustanowieniem skutecznych programów **szkoleniowych**, ukierunkowanych w szczególności na poprawę oceny wskaźników i standardów na potrzeby procesu identyfikacji, zgodnie z Dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępującą decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (zwaną dalej Dyrektywą 2011/36/UE), ale również zgodnie z wcześniejszymi aktami międzynarodowymi np. **Deklaracją podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy ONZ (1985)**⁵⁷ (pkt 16). Osoby, które mogą mieć kontakt z ofiarami (takie jak pracownicy policji i wymiaru sprawiedliwości, służby zdrowia i pomocy społecznej), powinny podlegać szkoleniu mającemu na celu umożliwienie im identyfikacji ofiar oraz uwrażliwienie ich na potrzeby ofiar. Ma to szczególne znaczenie dla osób nawiązujących kontakt z ofiarami, które są cudzoziemcami. Konieczne jest włączenie do współpracy wszystkich osób i grup, które mają kontakt z ofiarami handlu ludźmi, takich jak **funkcjonariusze straży granicznej, policji i urzędnicy imigracyjni, sędziowie i prokuratorzy, lekarze, pracownicy służby zdrowia i pomocy społecznej, osoby uprawnione do dokonywania kontroli budynków mieszkalnych, gospodarstw rolnych i inspektorzy pracy, pracownicy organizacji zajmujących się prawami imigrantów, kobiet, ofiar, a także organizacji zajmujących się ochroną uchodźców i udzielaniem azylu**. Odpowiednie szkolenia mogą pomóc w identyfikacji ofiar handlu ludźmi, a co za tym idzie ułatwić kierowanie tych osób do organizacji wsparcia ofiar (zob. również sekcja 4.5. poniżej). Wiele podmiotów i organizacji pozarządowych również opracowało materiały szkoleniowe dla zainteresowanych identyfikacją podmiotów.

Nieprawidłowa identyfikacja ofiary handlu ludźmi doprowadzić może do odmówienia ofierze jej praw. Państwa są zatem zobowiązane do zapewnienia, że taka identyfikacja może mieć i ma miejsce⁵⁸.

Należy przy tym pamiętać, że występują przestępstwa podobne do handlu ludźmi i często z nim mylone. Na przykład przemyt może być mylnie

⁵⁷ Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w drodze rezolucji 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. <<http://www.un-documents.net>, dostęp dnia 17 stycznia 2022 r.

⁵⁸ Zalecane zasady i wytyczne dotyczące praw człowieka oraz zwalczania handlu ludźmi, przedstawione Radzie Społeczno-Gospodarczej w formie *addendum* do sprawozdania Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (UNHCHR) (E/2002/68/Add. 1).

rozpoznany a nie przestępstwo handlu ludźmi⁵⁹. Występują również przestępstwa „współtowarzyszące” (zob. również sekcja 3.2. powyżej, zbieg przepisów i przestępstw), tj. np. gwałt, pobicie, morderstwo, kradzież dokumentów, szantaż itp.

Tabela 4. Tabela porównawcza (zob. również sekcja 2.6 tabela nr 3).

Przemyt ludzi	Handel ludźmi
Przekraczanie granicy: nielegalnie	Przekraczanie granicy: legalnie, nielegalnie lub wcale
Dokumenty: fałszywe lub brak	Dokumenty: prawdziwe, fałszywe lub brak
Dobrowolność	Przymus i wykorzystanie
Przedmiot obrotu: usługa transportu, organizacja podróży	Przedmiot obrotu: człowiek
Cel: dochód ze sprzedaży transportu, organizacji podróży	Cel: wykorzystanie człowieka w formach, o których mowa szerzej w sekcji 3.1.3. powyżej i czerpanie z tego dochodów
Przestępstwo przeciwko państwu	Zbrodnia przeciwko człowiekowi (jednostce)

Źródło: Opracowanie własne.

Identyfikacja ofiar wymaga **podejścia opartego na współdziałaniu wielu podmiotów**.

Działania informacyjne mogą stanowić kluczowy element starań na rzecz identyfikacji oraz wsparcia ofiar handlu ludźmi w środowisku, w którym są wykorzystywane do pracy przymusowej. Takie działania zazwyczaj realizują **agencje pracy oraz organizacje pozarządowe. Świadczeniodawcy opieki zdrowotnej** również są częścią służb działających na pierwszej linii, które mogą mieć kontakt z ofiarami. W proces identyfikacji

⁵⁹Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne NZ w Palermo (Dz. U. z 2005 r., Nr 18, poz. 160 z dnia 31 stycznia 2005 r.).

potencjalnych ofiar powinna być zaangażowana sieć specjalistów i agencji, które będą współpracowały na rzecz ochrony ofiar, a także zapewniały kompletną sieć skierowań. Jeżeli to możliwe, służby zapewniające usługi gorącej linii oraz służby informacyjne powinny być w stanie udzielać pomocy w językach obcych. Funkcjonariusze organów ścigania, pracownicy służb imigracyjnych, służby zdrowia i służb socjalnych oraz inni specjaliści również mogą korzystać z usług takich służb obsługujących gorącą linię, aby pomóc im kierować ofiary do właściwych instytucji.

Identyfikacja ofiar oznacza, że osoby będące ofiarami handlu ludźmi nie są ścigane za przestępstwa związane z handlem ludźmi, takie jak nielegalne przekraczanie granic, posiadanie fałszywych paszportów, nielegalna praca, nawet jeżeli osoby te wyraziły zgodę na korzystanie z fałszywych dokumentów lub wykonywanie pracy (lub prostytutkę) bez pozwolenia. W przeciwnym razie ofiary nie byłyby identyfikowane jako ofiary, lecz jako przestępcy (zob. również sekcja 3.3. powyżej).

W procesie identyfikacji ofiar należy przestrzegać praw ofiar, a także respektować ich wybory i autonomię. Oprócz oświadczeń domniemanej ofiary handlu ludźmi należy zgromadzić inne dowody w celu zidentyfikowania wszystkich faktów oraz właściwych informacji służących określeniu, czy dana sprawa ma związek z handlem ludźmi.

Podsumowując, pierwszym etapem śledztwa, a także działań wspierających, jest obowiązkowo identyfikacja ofiar. Bardzo często ofiary handlu ludźmi są traktowane jako nielegalni migranci i natychmiast deportowane, bez żadnej procedury. Chociaż często trudno jest odróżnić handel ludźmi od przemytu, dokonanie takiego rozróżnienia ma zasadnicze znaczenie w przypadku identyfikacji ofiar. Ofiary handlu ludźmi muszą być traktowane jak ofiary przestępstwa, a nie jak przestępcy i nie mogą być ścigane oraz zatrzymywane z powodu nielegalnej migracji lub statusu zatrudnienia. W przypadku zidentyfikowania nielegalnego migranta, właściwe organy powinny natychmiast ocenić, czy istnieją jakiegokolwiek przesłanki wskazujące na to, że może on być ofiarą handlu ludźmi (np. Czy wobec danej osoby stosowany jest szantaż czy innego rodzaju przymus; Czy ta osoba odniosła obrażenia lub wykazuje inne oznaki przemocy; Czy jej dokumenty są w posiadaniu innej osoby, itp.). W przypadku stwierdzenia takich przesłanek należy zawiesić proces deportacji w celu zidentyfikowania ewentualnego przypadku handlu ludźmi.

Najtrudniejszy do dostrzeżenia jest element przymusu. Przymus może polegać na tym, że kobiety i inni pracownicy będący ofiarami handlu ludźmi nie mają rzeczywistej możliwości wyjścia z sytuacji związanych z koniecznością odpracowania długu, poznania i obrony swoich praw ani

poszukiwania środków prawnych i innych środków ochrony, bez ciągłej groźby donosu i wydalenia.

Inne problemy:

- ofiary nie zgłaszają się jako „ofiary” – są zazwyczaj zupełnie nieświadome statusu potencjalnej ofiary;
- wykorzystywanie, przemoc i dyskryminacja mogą wydawać się „normalne” dla niektórych migrantów na podstawie ich doświadczeń wyniesionych z domu i świadomości nielegalnego statusu;
- sprawcy grożą ofiarom, które ponadto obawiają się deportacji;
- ofiary mogą obawiać się władz państwowych ze względu na doświadczenia w kraju pochodzenia;
- ofiary mogą mieć za sobą traumatyczne przeżycia;
- dzieci są w trudniejszej sytuacji niż dorośli, ich sytuacja psychologiczna jest znacząco gorsza niż dorosłych.

Rozwiązania:

- należy poświęcić czas na wzmocnienie pewności i zdobycie zaufania;
- należy pośilkować się wykazem wskaźników.

Wskaźniki identyfikacji i postępowania w przypadku dorosłych ofiar handlu ludźmi

Poniżej przedstawiono przykład postępowania z ofiarą przez funkcjonariuszy Straży Granicznej i Policji w Polsce wobec osób dorosłych zgodnie z *Algorytmem postępowania funkcjonariuszy organów ścigania w przypadku ujawnienia przestępstwa handlu ludźmi*⁶⁰.

Rozpytaj i sprawdź czy:

- osoba znalazła się w sytuacji odmiennej, niż ta, którą jej obiecano;
- osoba mogła być wykorzystana w prostytucji („seksbiznesie” szeroko);
- osoba mogła być wykorzystana do pracy przymusowej;
- osoba mogła być wykorzystana w żebractwie;
- osoba mogła być wykorzystana w (tu formy wykorzystania w handlu ludźmi);
- osoba została uprowadzona;
- wprowadzona w błąd / podstępnie oszukana (znalazła się w sytuacji odmiennej, niż ta, w której ją ujawniono);

⁶⁰ Algorytm został opracowany w ramach grupy roboczej do spraw wsparcia ofiar handlu ludźmi działającej w ramach Zespołu do Spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi przy Ministrze Spraw Wewnętrznych i Administracji, 2020.

- wykorzystano stan osoby;
- wykorzystano stosunek zależności;
- wykorzystano krytyczne położenie;
- wykorzystano bezradność;
- osoba podpisała dokument, sporządzony w niezrozumiałym dla niej języku;
- osoba przebywała w zamknięciu / ewentualnie miała ograniczoną zdolność poruszania się;
- osoba nie mogła kontaktować się z innymi osobami z zewnątrz (w tym z rodziną, znajomymi) / ewentualnie kontakty te były kontrolowane;
- osobie został zabrany telefon komórkowy / inny komunikator;
- osoba nie posiada swoich dokumentów;
- osobie zabrano dokument;
- osoba oddała dokument pod jakimś pozorem;
- osoba została zmuszona do wykupienia dokumentu;
- osoba była zmuszana do posługiwania się cudzymi lub fałszywymi dokumentami;
- wobec osoby była stosowana przemoc fizyczna lub psychiczna
- osobie grożono;
- osoba została zgwałcona / wykorzystana seksualnie;
- osoba była szantażowana poinformowaniem bliskich / organów ścigania (np. Policji);
- osoba ma do spłacenia dług;
- osoba mieszkała / przebywała w złych warunkach (np. przeludnione pokoje, brak lub niedostateczne sanitariaty / niedostateczne wyżywienie);
- osoba nie otrzymywała wystarczającego wyżywienia;
- osoba pracowała w bardzo złych warunkach (np. praca bez zaplecza sanitarnego, bez środków ochrony osobistej, bez przerw, po kilkanaście godzin na dobę);
- osoba miała do wykonania pracę o irracjonalnych normach;
- wobec osoby stosowano kary;
- osoba nie miała dostępu do wszystkich zarobionych pieniędzy;
- osoba musiała zarobić (przekazać pracodawcy) dziennie / tygodniowo z góry ustaloną kwotę;
- osobie aplikowane były *narkotyki / alkohol / leki*.

Zwróć uwagę na zachowanie / stan osoby:

- osoba posiada na ciele ślady lub porusza się w sposób mogący świadczyć o stosowaniu wobec niej przemocy (np. siniaki, otarcia, blizny, trudności w sprawnym poruszaniu się);

- sprawia wrażenie nieobecnej lub zastraszonej;
- wygląd nie jest adekwatny do sytuacji w jakiej osoba się znajduje;
- sprawia wrażenie poinstruowanej;
- unika kontaktu wzrokowego;
- łatwo popada w skrajne emocje (np. reaguje płaczem i złością);
- ma widoczne zaburzenia zachowania;
- jest izolowana lub inaczej traktowana niż inni pracownicy.

Skontaktuj się z koordynatorem i złóż referat, z ustalonego stanu faktycznego. Postępuj zgodnie z jego rekomendacjami.

Wskaźniki identyfikacji i postępowania w przypadku małoletnich ofiar handlu ludźmi

Ustalenie, że dziecko padło ofiarą handlu ludźmi wymaga podjęcia proaktywnych środków identyfikacji. „Jeżeli nie ma pewności co do wieku ofiary i istnieją powody, by sądzić, że jest ona dzieckiem, przyjmuje się założenie, iż ofiara jest dzieckiem”⁶¹:

- dzieci pozbawione opieki podejmują (nielegalną) pracę i inne działania, a swoje dochody przekazują komuś innemu;
- dzieci pozbawione opieki opuszczają schroniska, w których są umieszczone przez państwo lub organizacje pozarządowe;
- dzieci są odnajdywane z fałszywymi dokumentami tożsamości;
- dzieci zamieszkują w miejscach pracy;
- dzieci pracują wiele godzin w ciągu dnia.

W przypadku handlu małoletnimi największą trudność stanowi wstępna identyfikacja ofiar. Dziecko nie dokona autoidentyfikacji, nie będzie świadome swych praw, a tym samym nie będzie domagało się pomocy. Małoletnia ofiara może też nie być w stanie obciążyć winą za doznane krzywdy sprawcy, z którym mogą ją łączyć silne więzi emocjonalne. Zatem **ciężar odpowiedzialności za dokonanie poprawnej identyfikacji (także wstępnej) spoczywa na funkcjonariuszu Policji lub Straży Granicznej.**

Dokonując wstępnej identyfikacji funkcjonariusz powinien pamiętać, że małoletnie ofiary na skutek wcześniejszych negatywnych doświadczeń i braku odpowiednich wzorców postępowania mogą mieć zaburzony obraz swojej osoby, świata oraz relacji międzyludzkich. W efekcie tego mogą przejawiać zachowania agresywne (w tym autoagresywne) i antyspołeczne. **Niezależnie od postawy małoletniego należy traktować go ze**

⁶¹ Reference Guide on Protecting the Rights of Child Victims of Trafficking in Europe, 2006, <https://www.refworld.org/docid/49997af7d.html>, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

szczególnym uwzględnieniem okoliczności i cech osobowościowych wynikających z trudnych doświadczeń i wieku.

Przed podjęciem czynności rozpytania należy pamiętać, że ofiary mogą odmówić współpracy m.in. z uwagi na:

- poczucie winy lub przynajmniej współodpowiedzialności za to, co się im przydarzyło;
- obawę przed konsekwencjami prawnymi;
- wstyd: nie chcą, aby o ich doświadczeniach dowiedzieli się najbliżsi / znajomi;
- obawę przez zemstą sprawców;
- brak świadomości, że są pokrzywdzonymi przestępstwem i że grozi im niebezpieczeństwo wykorzystania;
- nieufność wobec służb i instytucji państwowych (dot. w szczególności dzieci cudzoziemskich).

W związku z tym czynność rozpytania może okazać się niewystarczająca do tego, aby dokonać wstępnej identyfikacji. W przypadku małoletnich **należy wykazać dużo więcej cierpliwości, zrozumienia i zaangażowania**, niż w przypadku ofiar/świadków dorosłych.

Poniżej przedstawiono przykład postępowania z ofiarą przez funkcjonariuszy Straży Granicznej i Policji w Polsce wobec małoletnich zgodnie z *Algorytmem postępowania funkcjonariuszy organów ścigania w przypadku ujawnienia przestępstwa handlu ludźmi*⁶².

Identyfikacja nie powinna wyłącznie opierać się na informacjach przekazanych przez małoletniego, ale zawsze powinna być uzupełniona pogłębioną analizą sytuacji małoletniego oraz okoliczności towarzyszących. Okoliczności i sytuacje, które wymagają uwagi funkcjonariusza Policji lub Straży Granicznej i które powinny skutkować podjęciem kolejnych czynności sprawdzających pod kątem zaistnienia przestępstwa handlu ludźmi to:

- wyraźna niezgodność cech fizycznych małoletniego i jego opiekunów (kolor skóry, karnacja);
- widoczna niezgodność wizerunku małoletniego z jego zdjęciem w dokumencie podróży;
- małoletni nie posługuje się tym samym językiem, co jego opiekunowie;
- widoczna ospałość lub senność w zachowaniu małoletniego;

⁶² Algorytm opracowany w ramach grupy roboczej do spraw wsparcia ofiar handlu ludźmi działającej w ramach Zespołu do Spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi przy Ministrze Spraw Wewnętrznych i Administracji, 2020.

- kontrolowanie zachowania małoletniego przez jego opiekunów (np. małoletniemu nie pozwala się samodzielnie odpowiadać na pytania, opiekunowie odpowiadają za niego, lub małoletni celowo wprowadza funkcjonariusza w błąd na temat swoich danych, podając „wyuczoną” wersję);
- zauważalny podwyższony poziom strachu u małoletniego wobec służb mundurowych;
- małoletni wstydzi się lub boi podać informacje na temat tego co robi, gdzie mieszka;
- małoletni nie uczęszcza do szkoły;
- małoletni nie ma kontaktu z rówieśnikami;
- małoletni wykonuje (bądź wykonywał) pracę, za którą nie otrzymywał wynagrodzenia lub otrzymywał tylko niewielkie kwoty;
- małoletni jest przekonany, że ma dług do odpracowania;
- małoletni posiada kontakty ze środowiskiem trudniącym się prostytucją;
- ślady na ciele małoletniego mogące świadczyć, że małoletni w przeszłości doznawał przemocy fizycznej.

W przypadku doprowadzenia do rozpytania, optymalne jest, aby odbyło się w warunkach przyjaznych dla małoletniego i w taki sposób, aby nie miał wrażenia, że jest podejrzewany o popełnienie czynu zabronionego. Ważne jest także, aby zadając małoletniemu pytania nie wzbudzać w nim poczucia winy.

4.2. Prawa ofiary handlu ludźmi ⁶³

Prawa człowieka w odniesieniu do ofiar handlu ludźmi muszą znajdować się w centrum wszystkich starań na rzecz zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, pomocy im oraz zapewniania im zadośćuczynienia (ang. *a victim-centered approach*).

Odzyskanie sił przez ofiary, naprawa ich krzywd i rehabilitacja oraz wykazanie, że sprawiedliwości stało się zadość to ważne elementy ogólnej strategii zwalczania handlu ludźmi. Działania te wymagają właściwych ram prawnych i organizacyjnych. Ramy te muszą znajdować głębokie zrozumienie znaczenia dla skuteczności postępowań w ramach ogólnej strategii

⁶³ Por. Anti-trafficking training material for judges and prosecutors, Background Reader, Module 2, International Centre for Migration Policy Development 2006, <www.icmpd.org>, dostęp 11 stycznia 2022 r.

zwalczania handlu ludźmi, zarówno przez Policję, prokuratorów jak i wymiar sprawiedliwości, a także urzędników, którzy są dobrze wyszkoleni i zaangażowani w realizację swoich zadań.

Przestępstwo handlu ludźmi stanowi poważne naruszenie praw człowieka, które wymaga przyjęcia podejścia opartego na prawach człowieka. Perspektywa praw człowieka musi być decydującą i integrującą częścią jakiegokolwiek reakcji na handel ludźmi na szczeblu politycznym, ustawodawczym, wykonawczym lub sądowym. Szczególnie prokuratorzy i organy sądowe muszą być świadomi potrzeb ofiar.

Ochronę praw podstawowych ofiar handlu ludźmi, takich jak prawo do bezpieczeństwa, prawo do statusu rezydenta, prawo do wsparcia, należy zapewnić bezwarunkowo już na wczesnym etapie postępowania. Podejście to musi wiązać się ze ściganiem, lecz nie może opierać się na uzależnianiu wsparcia od współpracy ofiary w postępowaniu karnym. Jest to ważne dla prokuratorów i organów sądowych – ponieważ to oni muszą być świadomi potrzeb ofiar handlu ludźmi – przy podejmowaniu decyzji dotyczących statusu ofiary lub przy uzyskiwaniu zeznań od ofiar w toku postępowania karnego.

Doświadczenie pokazuje, że państwa, w których istnieją systemy ochrony, mają wyższy odsetek prowadzonych dochodzeń w sprawach dotyczących handlu ludźmi oraz wyroków dla handlarzy.

Okres przeznaczony na zastanowienie się⁶⁴

Skuteczną metodą dalszej samoidentyfikacji ofiar handlu ludźmi jest zapewnienie okresu przeznaczonego na zastanowienie się, tj. okresu, w którym domniemana ofiara handlu ludźmi zostaje skierowana do odpowiednich instytucji w celu uzyskania porady, bez obowiązku niezwłocznego informowania policji o jej statusie. Umożliwia to domniemanym ofiarom handlu ludźmi otrzymanie odpowiedniego wsparcia i podjęcie świadomych decyzji⁶⁵.

W szczególności ofiary, które doznały traumy, nie będą w stanie składać zeznań przed powrotem do sił, a wywieranie na nie presji na wczesnym etapie postępowania wiąże się z poważnym ryzykiem wtórnej wiktymizacji.

Zaleca się, aby **okres przeznaczony na zastanowienie się** przyznawano wszystkim ofiarom handlu ludźmi niezależnie od ich zdolności lub

⁶⁴ Te i kolejne kwestie dotyczące statusu ofiary omawiane w tej części regulowane są przede wszystkim w Dyrektywie 2011/36/UE oraz Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW zwanej dalej Dyrektywą 2012/29/UE.

⁶⁵ Zobacz również rozdz. 5.5.2 Czynności procesowe z udziałem osób odmiennych kulturowo i cudzoziemców.

chęci do składania zeznań w charakterze świadków. Ofiary nie są w stanie ani nie są właściwie przygotowane, aby współpracować z właściwymi organami. Są sterroryzowane i niekoniecznie ufają instytucjom publicznym.

Przede wszystkim należy je **uspokoić co do ich sytuacji życiowej**. „Etap zastanowienia się” może się przyczynić do zbudowania po stronie ofiary zaufania do państwa, jak i zaufania ofiary do jego zdolności do ochrony jej interesów. Po odzyskaniu sił ofiara handlu ludźmi mająca zaufanie do państwa z większym prawdopodobieństwem podejmie świadomą decyzję i ewentualnie w dalszej kolejności współpracę z władzami w zakresie ścigania handlarzy. Szczególną uwagę należy poświęcić dzieciom będącym ofiarami handlu ludźmi, tj. osobom poniżej 18 roku życia, ponieważ ich dobro powinno być kwestią priorytetową we wszystkich politykach i procedurach, które ich dotyczą.

Status rezydenta

Kraje docelowe mają obowiązek ograniczać szkody wyrządzone ofiarom handlu ludźmi poprzez zapewnianie im statusu legalnego pobytu. Zapewnienie dostępu ofiar handlu do statusu legalnego tymczasowego pobytu przyczyniłoby się nie tylko do ochrony ich praw, ale również przysłużyłoby się interesom organów ścigania zaangażowanym w skuteczne ściganie handlarzy. Niestety kraje docelowe często nie chcą udzielać ofiarom handlu ludźmi tymczasowego statusu rezydenta w żadnej formie. Oznacza to, że zapewnienie odpowiedniej ochrony, opieki i wsparcia ofiarom handlu ludźmi lub uregulowanie ich statusu rezydenta, aby mogli nawiązać współpracę z systemem sądownictwa karnego, staje się niemożliwe. Na szczelbu Unii Europejskiej Rada Ministrów przyjęła jednak dyrektywę w sprawie dokumentów pobytowych wydawanych obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi, a którzy współpracują z właściwymi władzami⁶⁶.

Polityka uzależniająca status prawny ofiar od ich gotowości do przekazywania organom ścigania i organom sądowym informacji w danej sprawie oznaczałaby jednak wykorzystywanie ofiary do osiągnięcia celów organów ścigania. W każdym przypadku, gdy do celów odzyskania sił przez ofiarę niezbędne jest zaoferowanie jej bezwarunkowego wsparcia, konieczne jest zezwolenie jej na pozostanie w kraju, w którym się znalazła. Przestrzeganie praw człowieka nie może podlegać żadnym warunkom. Decyzja o przyznaniu dokumentu pobytowego nie powinna zatem być uznaniowa.

⁶⁶ Dyrektywa Rady 2004/81/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi lub podlegali działaniom ułatwiającym nielegalną imigrację, którzy współpracują z właściwymi władzami, Dziennik Urzędowy L 261, 6 sierpnia 2004 r.

Istnieją dobre powody, dla których wydanie dokumentu pobytowego nie powinno zależeć od chęci (lub zdolności) ofiary do współpracy z organami ścigania. Ofiary powinny być pewne, że mogą uzyskać status rezydenta, jeżeli spełnią pewne wymogi prawne. Dopiero wtedy będą w stanie podjąć decyzję o nawiązaniu współpracy.

Kilka państw przyjęło środki na rzecz umożliwienia tymczasowego lub stałego pobytu ofiarom handlu ludźmi i środki te miały pozytywny wpływ na ofiary zgłaszające się w celu złożenia zeznań przeciwko handlarzom ludźmi oraz na organizacje pozarządowe zachęcające ofiary do zgłaszania przestępstw władzom.

Zgodnie z konwencją genewską w sprawie statusu uchodźców osoba może otrzymać dokument pobytowy na podstawie azylu⁶⁷. W wytycznej nr 1 pkt 6 i wytycznej nr 2 pkt 7 Zalecanych zasad i wytycznych dotyczących praw człowieka oraz zwalczania handlu ludźmi Biura Wysokiego Komisarza NZ ds. Praw Człowieka⁶⁸ sugeruje się pod tym względem, że państwa – a tam, gdzie to możliwe również organizacje międzyrządowe i pozarządowe – powinny rozważyć:

- zapewnienie, aby przepisy prawa, strategie polityczne, programy oraz interwencje w zakresie zwalczania handlu ludźmi nie wpływały na prawo wszystkich osób, w tym ofiar handlu ludźmi, do uzyskania i korzystania z azylu chroniącego przed ściganiem przestępstw zgodnie z międzynarodowym prawem uchodźczym, szczególnie poprzez skuteczne zastosowanie **zasady non-refoulement**⁶⁹;
- zapewnienie wdrożenia procedur i procesów przyjmowania oraz rozpatrywania wniosków o udzielenie azylu zarówno od ofiar handlu ludźmi, jak i osób ubiegających się o azyl będących ofiarami przemytu, a także przestrzegania zasady *non-refoulement* i utrzymywania jej stale w mocy. Należy jednak mieć na uwadze, że zasada informowania ofiar

⁶⁷ Zwalczanie handlu ludźmi w stosunkach zewnętrznych UE P8_TA(2016)0300 Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 5 lipca 2016 r. w sprawie zwalczania handlu ludźmi w stosunkach zewnętrznych UE (2015/2340(INI)) (2018/C 101/04) (Dz. U. UE C z dnia 16 marca 2018 r.).

⁶⁸ The UNHCHR Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking, <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Traffickingen.pdf>, dostęp 17 stycznia 2022 r.

⁶⁹ Zgodnie z art. 33 genewskiej Konwencji dotyczącej statusu uchodźców zasada ta oznacza, że żadne Umawiające się Państwo nie wydali lub nie zawróci w żaden sposób uchodźcy do granicy terytoriów, gdzie jego życiu lub wolności zagrażałoby niebezpieczeństwo ze względu na jego rasę, religię, obywatelstwo, przynależność do określonej grupy społecznej lub przekonania polityczne.

handlu ludźmi o ich prawie dostępu do przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych państwa, którego są obywatelami, nie dotyczy osób ubiegających się o azyl będących ofiarami handlu ludźmi.

Państwa mają obowiązek zapewnienia odpowiednich standardów opieki nad ofiarami. Obok ochrony ofiar najwyższy priorytet należy nadać ich prawu do odzyskania równowagi fizycznej, psychicznej i społecznej. Zgodnie z Dyrektywą 11/36/UE, ale również wcześniejszym **art. 6 protokołu ONZ o zwalczaniu handlu ludźmi**⁷⁰ należy uwzględnić wiek, płeć oraz szczególne potrzeby ofiar handlu ludźmi, zwłaszcza szczególne potrzeby dzieci, także w zakresie odpowiedniego zakwaterowania, kształcenia i opieki. Należą do nich w szczególności:

- bezpieczne zakwaterowanie w warunkach spełniających potrzeby ofiar, które doznały traumy;
- porady i informacje prawne, w szczególności dotyczące ich statusu prawnego, w języku zrozumiałym dla ofiary;
- pomoc medyczna i psychologiczna;
- wsparcie materialne;
- możliwości w zakresie zatrudnienia, kształcenia i szkolenia.

Zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy nr R (2000)11 dla państw członkowskich w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi w celu wykorzystywania seksualnego⁷¹ dotyczy konieczności „nadania absolutnego priorytetu pomocy ofiarom handlu ludźmi poprzez programy rehabilitacyjne”. W zaleceniu wezwano państwa członkowskie do zachęcania do „tworzenia lub rozwijania ośrodków recepcyjnych lub innych obiektów, w których ofiary handlu ludźmi mogą korzystać z informacji na temat swoich praw, a także ze wsparcia psychologicznego, medycznego, socjalnego i administracyjnego w celu ich reintegracji w kraju pochodzenia lub przyjmującym”. W szczególności państwa powinny zapewnić, aby ofiary mogły korzystać z **pomocy prawnej** w swoim własnym **języku**.

Istnieje wiele praktycznych powodów, dla których warto prowadzić działania na rzecz wspierania ofiar. Oczywiście głównym celem jest ograniczenie skutków handlu ludźmi dla ofiar oraz przyczynienie się do procesu odzyskania przez nie równowagi. Zapewnienie ofiarom wsparcia, schronienia oraz ochrony zwiększa ponadto prawdopodobieństwo, że będą one

⁷⁰ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu i karaniu handlu ludźmi, zwłaszcza kobietami i dziećmi jest protokołem do Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Dz. U. z 2005 r., Nr 18, poz. 160 z dnia 31 stycznia 2005 r.

⁷¹ Recommendation No. R (2000) 11 of the Committee of Ministers to member states on action against trafficking in human beings for the purpose of sexual exploitation. Adopted by the Committee of Ministers on 19 May 2000, at the 710th meeting of the Ministers' Deputies.

skłonne do współpracy ze śledczymi i prokuratorami. Tego aspektu nie wolno przeceniać w przypadku przestępstwa, w którym ofiary są prawie zawsze świadkami, a (spodziewane) zastraszanie przez handlarzy ludźmi stanowi główną przeszkodę w skutecznym ściganiu przestępstw.

Niektóre państwa przejawiają jednak skłonność do łączenia prawa ofiary do pozostania i otrzymania wsparcia z jej gotowością do współpracy z organami ścigania. Takie działanie okazuje się jednak nieskuteczne. Doświadczenie pokazało, że ofiary, którym zapewni się schronienie i które otrzymają pewną ochronę oraz wsparcie, są bardziej skłonne do współpracy z organami ścigania. Jeżeli zaś ofiarom da się odczuć, że są częścią „układu” i są „wykorzystywane”, może to mieć efekt przeciwny do zamierzonego. Zgodnie z wytyczną 6 pkt 1 zalecanych zasad i wytycznych Biura UNHCR „zapewnienie schronienia nie powinno być warunkowane gotowością ofiar do składania zeznań w postępowaniu karnym. Ofiar handlu ludźmi nie należy przetrzymywać w ośrodkach dla imigrantów, innych ośrodkach detencyjnych czy domach przejściowych”. **Wsparcie i ochrona nie mogą być uzależnione od zdolności lub gotowości ofiary do współpracy w postępowaniu sądowym.**

Uwzględnienie społecznych, edukacyjnych, psychologicznych i innych potrzeb ofiar na możliwie najwcześniejszym etapie może się okazać mniej kosztowne niż zajęcie się nimi w późniejszym czasie.

Organizacje wspierające ofiary

Konieczne i niezbędne jest tworzenie organizacji wspierających, specjalizujących się w udzielaniu ofiarom handlu ludźmi pomocy i doradztwa oraz zapewnienie im właściwego finansowania przez rządy. Art. 9 ust. 3 protokołu ONZ o zwalczaniu handlu ludźmi zobowiązuje państwa–strony do włączenia współpracy z organizacjami pozarządowymi, innymi właściwymi organizacjami oraz innymi podmiotami społeczeństwa obywatelskiego do swoich strategii politycznych i programów.

W przypadku Polski dokumentem strategicznym jest Krajowy Plan Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi, który przyjmowany jest co 3 lata przez Radę Ministrów jako dokument rządowy. Dokument zawiera zadania w obszarze walki z handlem ludźmi, uwzględniając udział wszystkich podmiotów zainteresowanych i aktywnie działających w systemie zwalczania tego przestępstwa, również organizacji pozarządowych. Ze środków Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji finansuje się zadanie publiczne pn. Prowadzenie Krajowego Centrum Interwencyjno-Konsultacyjnego dla ofiar handlu ludźmi. Zadanie zlecane jest w trybie konkursu na

podstawie ustawy o pożytku publicznym. Od 2009 r. zadanie realizowane jest przez Fundację La Strada i Stowarzyszenie PO MOC⁷².

Opieka zdrowotna

W szczególności ofiary, które były wykorzystywane w sektorze usług seksualnych, często chorują na choroby przenoszone drogą płciową. Niezwykle istotne jest nawiązanie współpracy między specjalistycznymi organizacjami wspierającymi ofiary a ekspertami pracującymi w systemie opieki zdrowotnej, którzy są szkoleni w zakresie leczenia ofiar z traumą. Dla ofiar handlu ludźmi niezmiernie ważne jest, aby systemy opieki zdrowotnej gwarantowały **pełną poufność**. Istnienie jakiegokolwiek mechanizmu zgłaszania na policję zniechęciłoby ofiary do korzystania z opieki zdrowotnej. W wytycznej 6 pkt 2 zalecanych zasad i wytycznych Biura UNHCR przewidziano, że od ofiar handlu ludźmi **nie należy wymagać** przyjęcia tego rodzaju wsparcia i pomocy oraz że powinny one podlegać obowiązkowym badaniom na obecność chorób, w tym HIV/AIDS.

Usługi opieki zdrowotnej muszą być dostępne dla wszystkich ofiar, nie tylko dla tych, które były wykorzystywane seksualnie. Badania pokazują, że wiele problemów zdrowotnych natury fizycznej ma związek z ciągłym stresem i lękiem wynikającym z wykorzystywania.

Usługi opieki zdrowotnej muszą mieć charakter niedyskryminacyjny i uwzględniać potrzeby związane z płcią⁷³.

Wszelkie wsparcie udzielane ofiarom handlu ludźmi musi obejmować spersonalizowane usługi oraz odbywać się w poszanowaniu prawa ofiar do samostanowienia.

Rodzina ofiary

W odniesieniu do kwestii ochrony świadków należy pamiętać, że rodzinie ofiary będącej świadkiem także należy udzielić odpowiedniej pomocy.

Środki na odszkodowania

Skonfiskowane zyski z handlu ludźmi powinny być wykorzystane na potrzeby ofiar tego procederu. Należy rozważyć utworzenie funduszu odszkodowawczego dla ofiar handlu ludźmi oraz wykorzystywanie konfiskowanych

⁷² Więcej o systemie wsparcia dla ofiar handlu ludźmi w Polsce na stronie <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi>.

⁷³ Dyrektywa 2011/36/UE, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-UE/dyrektywa-2011-36-ue-w-sprawie-zapobiegania-handlowi-ludzmi-i-zwalczania-68030366>, dostęp: 5 lipca 2022 r.

środków do celów finansowania takiego funduszu, który mógłby stanowić część bardziej ogólnego systemu odszkodowań dla ofiar przestępstw⁷⁴.

Dzieci⁷⁵

Art. 6 ust. 4 protokołu ONZ o zwalczaniu handlu ludźmi przewiduje, że każde państwo–strona uwzględni szczególne potrzeby dzieci będących ofiarami handlu ludźmi. Jeżeli nie ma pewności co do wieku ofiary i istnieją powody, by sądzić, że jest ona dzieckiem, państwa–strony powinny – zgodnie z Konwencją o prawach dziecka⁷⁶ – traktować ofiarę jako dziecko do czasu weryfikacji jej wieku. Ponadto państwo–strona może również rozważyć (zob. również 6.1. Przesłuchanie w trybie art. 185a–c k.p.k. i 6.2. Status i uprawnienia pokrzywdzonego):

- **wyznaczenie opiekuna** towarzyszącego dziecku przez cały proces do czasu znalezienia trwałego rozwiązania leżącego w najlepszym interesie dziecka. Jest to szczególnie ważne w kontekście nawiązywania współpracy z ofiarami, ponieważ umożliwia zapewnienie bezpieczeństwa jeszcze przed ewentualnym ściganiem sprawców. W miarę możliwości pokrzywdzonemu dziecku należy przypisać tę samą osobę na cały proces;
- ustanowienie szczególnych praktyk rekrutacyjnych i programów szkoleniowych w celu zapewnienia, aby osoby odpowiedzialne za opiekę nad pokrzywdzonymi dziećmi i ich ochronę rozumiały ich potrzeby, były wrażliwe na aspekt płci oraz posiadały niezbędne umiejętności zarówno w zakresie pomocy dzieciom, jak i ochrony ich praw;
- zapewnienie, aby w trakcie dochodzenia, postępowania i rozpraw sądowych w miarę możliwości **unikać bezpośredniego kontaktu między dzieckiem będącym ofiarą handlu ludźmi a podejrzanym sprawcą**. O ile nie jest to sprzeczne z najlepszym interesem dziecka, dziecko będące ofiarą handlu ludźmi ma prawo być w pełni poinformowane o kwestiach bezpieczeństwa i procedurach karnych przed podjęciem decyzji o składaniu zeznań w postępowaniu karnym. W trakcie postępowania sądowego należy wyraźnie podkreślić prawo do gwaran-

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 1108 – Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz wcześniejszy Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi (Organizacja Narodów Zjednoczonych, Nowy Jork, 2004).

⁷⁶ Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w drodze rezolucji 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r.

cji prawnych i skutecznej ochrony dziecka będącego świadkiem. Dzieciom będącym ofiarami handlu ludźmi, które zgodzą się zeznawać, należy zapewnić specjalne środki ochrony;

- zapewnienie **odpowiednich schronisk dla dzieci będących ofiarami handlu ludźmi** w celu uniknięcia ryzyka ponownej wiktyimizacji. Dzieci będące ofiarami handlu ludźmi powinny być zakwaterowane w bezpiecznym i odpowiednim miejscu dostosowanym do ich wieku i szczególnych potrzeb;
- **nieodsyłanie dzieci będących ofiarami handlu ludźmi do kraju pochodzenia**, chyba że leży to **w ich najlepszym interesie**; przed odesłaniem odpowiedni opiekun, np. rodzic, inny krewny lub dorosły opiekun, agencja rządowa lub opiekuńcza w kraju pochodzenia wyraża zgodę na wzięcie odpowiedzialności za dziecko i zapewnienie mu odpowiedniej opieki oraz ochrony i faktycznie ma wywiązać się z tej deklaracji. Właściwe organy wymiaru sprawiedliwości i ministerstwa wraz z odpowiednimi organami pomocy społecznej lub opiekunem powinny być odpowiedzialne za potwierdzenie, czy repatriacja dziecka jest bezpieczna, i powinny zapewnić, aby proces przebiegał w sposób godny i był w najlepszym interesie dziecka. Organy pomocy społecznej we współpracy z ministrem właściwym do spraw wewnętrznych lub właściwymi organami lub agencjami w miarę możliwości powinny podjąć wszelkie niezbędne kroki w celu zidentyfikowania i zlokalizowania członków rodziny oraz ułatwić połączenie dziecka będącego ofiarą handlu ludźmi z jego rodziną, jeżeli leży to w jego najlepszym interesie. Państwa powinny ustanowić procedury w celu zapewnienia przyjęcia dziecka w kraju pochodzenia przez wyznaczonego pracownika organu pomocy społecznej kraju pochodzenia lub rodziców bądź opiekuna prawnego dziecka;
- w przypadku, gdy powrót jest dobrowolny lub leży w najlepszym interesie dziecka, każde państwo–stronę zachęca się do zapewnienia szybkiego i bezpiecznego powrotu dziecka do jego kraju pochodzenia. W przypadku, gdy bezpieczny powrót dziecka do jego rodziny lub kraju pochodzenia nie jest możliwy lub taki powrót nie leżałby w najlepszym interesie dziecka, organy pomocy społecznej powinny dokonać **odpowiednich ustaleń w zakresie opieki długoterminowej** w celu zapewnienia skutecznej ochrony dziecka oraz zabezpieczenie jego praw człowieka. Pod tym względem właściwe organy rządowe w kraju pochodzenia i kraju docelowym powinny opracować skuteczne porozumienia i procedury wzajemnej współpracy w celu zapewnienia przeprowadze-

nia szczegółowego śledztwa w sprawie okoliczności osobistych i rodzinnych dziecka będącego ofiarą handlu ludźmi oraz określenia najlepszego dla dziecka toku postępowania⁷⁷.

Pokazanie, że sprawiedliwości stało się zadość, jest ważne z punktu widzenia powrotu do zdrowia ofiary. W następstwie deklaracji ONZ w sprawie ofiar Rada Europy wydała zalecenie R (85) w sprawie pozycji ofiary w **prawie i procesie karnym. W zaleceniu stwierdzono, że w systemie sądownictwa karnego należy poświęcać** więcej uwagi poważnym szkodom fizycznym, psychologicznym, materialnym, emocjonalnym i społecznym poniesionym przez ofiarę.

Ofiary handlu ludźmi doświadczają poważnych naruszeń praw człowieka i w ich podstawowym interesie leży wnoszenie i popieranie oskarżeń przeciwko sprawcom oraz prowadzenie dalszych postępowań karnych. Prokuratura i sądownictwo na ogół odnoszą duże korzyści z lepszej współpracy z ofiarami, które z kolei czują, że są chronione i otrzymują pomoc oraz odpowiednie informacje.

Ofiary zasługują na to, aby funkcjonariusze organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych dołożyli wszelkich możliwych starań, by skutecznie ścigać i karać handlarzy ludźmi. Prawo ofiar do skutecznego postępowania karnego musi być przyznane niezależnie od statusu imigracyjnego ofiar.

4.3. Problematyka niekaralności ofiar

Uznanie ofiary handlu ludźmi za ofiarę przestępstwa oznacza, że nie może ona być traktowana jako przestępca. W wielu przypadkach jednak to właśnie osoba będąca ofiarą, która wymaga wsparcia i ochrony, sama dopuściła się przestępstw podlegających przepisom imigracyjnym, prawu pracy i innym. Nie należy traktować takiej ofiary jako przestępcy, jeżeli działała ona pod przymusem handlarza lub grupy handlarzy ludźmi. Jednocześnie, biorąc pod uwagę obawę ofiary o jej bezpieczeństwo osobiste i prawdopodobieństwo odwetu ze strony handlarzy ludźmi, dodatkowa obawa przed ściganiem i karą może tym bardziej zniechęcić ofiarę do poszukiwania ochrony, pomocy i sprawiedliwości.

Klauzula o niekaralności

Zasada dotycząca zwolnienia ofiary z odpowiedzialności karnej potwierdza potrzebę dokonywania wczesnej i starannej identyfikacji ofiar.

⁷⁷ Szerzej zasady powrotów dorosłych i małoletnich reguluje Porozumienie w sprawie współpracy w zakresie dobrowolnych powrotów cudzoziemców opuszczających terytorium Rzeczypospolitej Polskiej pomiędzy MSWiA a Międzynarodową Organizacją ds. Migracji (IOM).

W przypadku, gdy w prawodawstwie krajowym nie zawarto jeszcze klauzuli o niekaralności w odniesieniu do ofiar handlu ludźmi, prokuratorzy i sędziowie powinni stosować, rozszerzając jej interpretację, ogólną klauzulę o niekaralności przewidzianą w kodeksie karnym, stanowiącą, że nie można nikogo karać za czyn popełniony pod przymusem (przynajmniej w najpoważniejszych sprawach, w których nie ma możliwości samostanowienia w wyniku praktyk noszących znamiona niewolniczych). Stosowanie klauzuli nie powinno mieć charakteru uznaniowego, gdy spełnione są wymogi prawne. Zazwyczaj krajowa klauzula o niekaralności ma zastosowanie do co najmniej wszystkich przestępstw związanych z nielegalnym przekroczeniem granicy lub przestępstw popełnionych w czasie, gdy dana osoba pozostawała pod wpływem handlarzy ludźmi. Jeżeli prawodawstwo krajowe na to pozwala, prokuratorzy powinni rozważyć możliwość przyznania – pod pewnymi warunkami – immunitetu ofiarom handlu ludźmi.

Normy międzynarodowe uznają, że osoby będące ofiarami handlu ludźmi nie powinny być ścigane za żadne przestępstwa, które można powiązać z byciem ofiarą handlu ludźmi; należy je traktować przede wszystkim jako ofiary. Oprócz Dyrektywy 2011/36/UE oraz 2012/29/UE istnieje również szereg wcześniejszych niewiążących wytycznych, deklaracji i rezolucji⁷⁸ sugerujących, że osoby będące ofiarami handlu ludźmi nie powinny być ścigane za nielegalny wjazd, pobyt, pracę itp.

Problematykę postępowania z ofiarą handlu ludźmi usystematyzowano w dokumencie pn. „Algorytm postępowania funkcjonariuszy organów ścigania w przypadku ujawnienia domniemanej ofiary handlu ludźmi”, o którym mowa była w rozdz. 4.1.:

„W przypadku ustalenia okoliczności, że ofiara handlu ludźmi dopuściła się czynu zabronionego ustal, czy czyn ten miał bezpośredni związek z jej wykorzystaniem i czy sprawcy tego wykorzystania zmusili ofiarę do popełnienia tego czynu. Miej na względzie następujące przepisy:

- art. 26 Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, sporządzonej w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. (Dz. U. z dnia 9 lutego 2009 r.): „Strony muszą zapewnić możliwość niekarania ofiar handlu ludźmi za ich udział w czynach bezprawnych w zakresie, w jakim były do tego zmuszone”;

⁷⁸ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 12 września 2017 r. w sprawie wniosku dotyczącego decyzji Rady w sprawie zawarcia, w imieniu Unii Europejskiej, Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (COM(2016)0109 – 2016/0062(NLE)) oraz wcześniejsza Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 55/341 w sprawie wdrażania wyników IV Światowej konferencji w sprawie kobiet oraz specjalnej sesji Zgromadzenia Ogólnego (Wytyczna nr 8 pkt. 3).

- art. 8 Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. „Państwa członkowskie, zgodnie z podstawowymi zasadami swoich systemów prawnych, podejmują niezbędne środki w celu zapewnienia, by właściwe organy krajowe były uprawnione do odstąpienia od ścigania lub nakładania sankcji na ofiary handlu ludźmi za ich udział w działalności przestępczej, do której zostały zmuszone w bezpośredniej konsekwencji tego, iż stały się ofiarami czynów, o których mowa w art. 2 (przestępstwa handlu ludźmi)”.

W Polsce nie istnieje generalna klauzula niekaralności. Czyny takie rozpatrywane są indywidualnie w zakresie oceny możliwości zachowania zgodnego z prawem, w ramach kontratypu stanu wyższej konieczności oraz w ramach społecznej szkodliwości czynu.

Ofiary handlu ludźmi, które dopuściły się naruszenia krajowych przepisów prawa w czasie, gdy były podmiotem lub w konsekwencji przestępstwa z art. 189a § 1 k.k. nie są wyłączone z możliwości dochodzenia odszkodowań od sprawców przestępstwa, jak i też nie są pozbawione możliwości uznania ich za osoby pokrzywdzone.

W zakresie kompensaty państwowej, warunki przyznania oraz jej odmowy reguluje ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie⁷⁹ przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych. Zgodnie z art. 7a ww. ustawy kompensaty nie przyznaje się lub przyznaje w zmniejszonej wysokości, proporcjonalnie do stopnia przyczynienia się ofiary do popełnienia czynu zabronionego, o którym mowa w art. 2 pkt 1 ww. ustawy. Kompensaty nie przyznaje się, jeżeli ofiara była współsprawcą czynu zabronionego, z którego skutku wywodzi swoje prawo do kompensaty, lub godziła się na ryzyko doznania skutków czynu zabronionego, o którym mowa w art. 2 pkt 1 ww. ustawy.

4.4. Trauma i potrzeby ofiar⁸⁰

Prokuratorzy i sędziowie powinni zrozumieć, jak i dlaczego ofiary, które cierpią z powodu poważnej lub długotrwałej traumy mogą dopóki nie otrzymają odpowiedniego leczenia, zaprzeczać, że były ofiarami handlu ludźmi. Ofiary mogą mieć ponadto problemy z odtworzeniem lub przypomnieniem sobie tego, co im się przydarzyło, i mogą nie być w stanie zeznawać przeciwko handlarzom ludźmi.

⁷⁹ Tekst jedn. Dz. U. z 2016 r., poz. 325.

⁸⁰ Por. Anti-trafficking training material for judges and prosecutors, Background Reader, Module 2, International Centre for Migration Policy Development 2006, www.icmpd.org, dostęp 11 stycznia 2022 r.

Zrozumienie wpływu traumy w celu promowania zrozumienia potrzeby pomocy ofiarom, poznanie objawów zespołu stresu pourazowego, umiejętność rozumienia reakcji ofiar, takich jak wrogość, apatia, obrona sprawcy itp. korzyści ze stabilizacji ofiar, które doznały traumy, umiejętność zrównoważenia interesów organów ścigania z zapewnieniem praw człowieka przysługujących ofiarom ma niebagatelne znaczenie dla procedur dochodzeniowych i sądowych.

4.4.1. Definicja

Trauma oznacza doświadczenie sytuacji zagrożenia znacznie przekraczającej możliwości radzenia sobie z nią przez daną osobę, której towarzyszy poczucie bezradności, bezbronności i osamotnienia. Stan ten prowadzi do trwałego zaburzenia postrzegania własnej osoby i otoczenia. Wśród traumatycznych zdarzeń można wyróżnić klęski żywiołowe, poważne wypadki, napaść fizyczną lub napaść na tle seksualnym, zgwałcenie, rabunek, rozbój uliczny, bycie świadkiem przemocy, tortury, uwięzienie, groźby wyrządzenia krzywdy kierowane pod adresem danej osoby lub osób jej bliskich, przemoc w rodzinie i znęcanie fizyczne, przymus i przemoc psychiczną, groźne choroby i leczenie oraz inne okoliczności, które mogą powodować przytłaczające poczucie zagrożenia życia itp.

4.4.2. Skutki przemocy i długotrwałego wyzysku

Doświadczenie przemocy zaburza podstawowy sposób postrzegania drugiej osoby przez ofiarę, szczególnie jeżeli chodzi o pewność i zaufanie. Z tego powodu ofiary wycofują się z kontaktów społecznych, co potęguje proces ich izolacji i jeszcze bardziej pozbawia je poczucia kontroli.

Ofiary handlu ludźmi są zmuszane do pozostawania w długotrwałej, opartej na wykorzystywaniu relacji z handlarzami ludźmi, co oznacza, że przez długi czas doświadczają systematycznej przemocy lub nadużyć. W tym czasie ofiary wykształcają w sobie strategie przetrwania i zmieniają swoje zachowanie w taki sposób, aby ograniczyć ryzyko doświadczania dalszych nadużyć.

Strategie przetrwania w warunkach długotrwałych i poważnych nadużyć interpersonalnych

„**Unikanie**”: ofiary robią wszystko, co mogą, aby uniknąć dalszej przemocy lub dalszego znęcania się. W takiej sytuacji ofiary mogą być uległe i w pełni posłuszne handlarzom, a nawet wykazywać entuzjazm i radość z wykonywanej „pracy”, aby zadowolić handlarzy.

„**Identyfikacja z przestępcą**” (strategia zwana również „**syndromem sztokholmskim**”): ofiara czuje, że nie ma szans na przetrwanie przemocy,

czuje się odizolowana od zewnętrznego świata, bez szans na ucieczkę. Aby zyskać szansę na przetrwanie, ofiara musi sprawić, że handlarz będzie akceptował jej zachowanie. Z tego powodu ofiara stara się postawić w sytuacji handlarza ludźmi, przyjąć jego punkt widzenia oraz jego uczucia i sposób myślenia. Robi tak, aby zwiększyć swoje szanse na prawidłowe zidentyfikowanie ze sprawcą i przyjęcie takich zachowań, które handlarz uzna za akceptowalne. Ten proces identyfikacji jest jeszcze silniejszy w sytuacji, w której handlarz ludźmi udaje, że troszczy się o ofiarę. Z tego względu ofiary handlu ludźmi często odmawiają współpracy z funkcjonariuszami organów ścigania lub rezygnują z podjęcia działania w celu zapewnienia sobie ratunku. Ofiary mogą tak dalece identyfikować się ze swoimi oprawcami, że w obliczu mocnych dowodów świadczących o tym, że padły one ofiarą handlu ludźmi, przedstawiają nieprawdopodobne wyjaśnienia.

„**Odrętwienie**”: ostatecznie proces identyfikacji z handlarzem ludźmi jest tak daleko posunięty, że ofiary zapominają o własnych emocjach i myślach, co wyjaśnia często zauważalny u wielu ofiar stan zupełnej apatii lub kompletnego zubożenia na ich własne cierpienie. Proces rekonstrukcji osobowości u ofiar, które przez długi czas żyły pod kontrolą handlarzy ludźmi, może trwać wiele miesięcy, a czasem nawet lata. Takie osoby będą potrzebowały szacunku i wsparcia innych, aby pomyślnie przejść przez proces odbudowy osobowości.

4.4.3. Reakcje na traumatyczne zdarzenia

Ofiary przestępstwa zazwyczaj wykazują złożoną reakcję na to zdarzenie. Bezpośrednią reakcją na zdarzenie (tj. w ciągu pierwszych 48 godzin) może być: podwyższony poziom adrenaliny w organizmie, przyspieszenie akcji serca, hiperwentylacja, drżenie, łzy, odrętwienie, uczucie zimna lub wrażenie oglądania zdarzeń w zwolnionym tempie, suchość w ustach i reakcja „walki lub ucieczki”.

Rozróżniamy reakcje bezpośrednie na traumatyczne zdarzenie – takie jak ostra reakcja na stres – i reakcje, które rozwijają się z czasem. Należą do nich na przykład:

- zaburzenia adaptacyjne (objawiające się przygnębieniem, niepokojem, rozstrojem emocjonalnym i zaburzeniem zachowania);
- zespół stresu pourazowego (zob. poniżej);
- złożony zespół stresu pourazowego (zob. poniżej);
- dysocjacja (zob. poniżej);
- depresja;
- niepokój;
- uzależnienie.

Nie wszystkie osoby, które doświadczyły traumatycznych zdarzeń, cierpią na zespół stresu pourazowego lub złożony zespół stresu pourazowego. Niektórym osobom udaje się uporać z ciężkimi przeżyciami i po doświadczeniu ostrej reakcji na stres osoby te osiągają etap integracji i kompensacji. Psychiczna reakcja na traumatyczne zdarzenie zależy od czynników ryzyka i charakteru traumy. Objawy, które potencjalnie można zaobserwować u ofiar w reakcji psychicznej na traumatyczne zdarzenie, nie wystąpiłyby, gdyby do tego zdarzenia nie doszło.

Zespół stresu pourazowego

Bardziej szczegółowo omówiony zostanie w niniejszym rozdziale **zespół stresu pourazowego**, który stanowi jedną z najpoważniejszych możliwych reakcji psychicznych. Najprościej mówiąc, zespół stresu pourazowego występuje w reakcji na przeżycie lub szereg przeżyć na tyle ekstremalnych, że ofiara nie jest w stanie pojąć ani zaakceptować tego, co ją spotkało. Ofiary handlu ludźmi oprócz wykorzystywania często poddawane są aktom skrajnej przemocy lub nadużyć – zarówno fizycznych, jak i psychicznych. Dochodzi nawet do wielokrotnych gwałtów zbiorowych, pozbawiania palców w ramach kary za nieposłuszeństwo, czy też do usuwania zębów w celu zwiększenia zdolności ofiary do świadczenia usług seksualnych. Nadużycia wykraczają poza możliwości pojmowania lub akceptacji – ofiary mogą nawet wypierać ze świadomości to, co je spotkało (dysocjacja – zob. poniżej). Zgodnie z podręcznikiem *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*⁸¹ (Kryteria diagnostyczne według DSM–IV–TR), aby można było w sposób wiarygodny zdiagnozować zespół stresu pourazowego, traumatyczne zdarzenie musi mieć miejsce co najmniej **cztery tygodnie przed wystąpieniem objawów**⁸².

Epidemiologia zespołu stresu pourazowego⁸³

Częstość występowania zespołu stresu pourazowego zależy od charakteru traumy:

- częstość występowania na poziomie 50% w przypadku zgwałcenia;
- częstość występowania na poziomie 25% w przypadku brutalnej napaści;
- częstość występowania na poziomie 20% w przypadku ofiar wojny;

⁸¹ *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, wyd. 5, American Psychiatric Association, maj 2013).

⁸² Powyższe koreluje z postępowaniem wobec ofiary opisanym w rozdz. 4.2. i 4.4.

⁸³ Flatten, Gast, Hofmann, Liebermann, Reddemann, Siol, Wöller, *Posttraumatische Belastungsstörung – Leitlinie und Quellentext*, Rudolf i Eich, wyd. 2 (Stuttgart, Schattauer, 2004), s. 4.

- częstość występowania na poziomie 15% w przypadku ofiar wypadków drogowych.
Wśród ogółu ludności 1–7% osób przynajmniej raz w swoim życiu cierpiało na zespół stresu pourazowego. Bardzo często zespół stresu pourazowego staje się chorobą przewlekłą.

Czynniki ryzyka w przypadku zespołu stresu pourazowego⁸⁴

Przeanalizowano wiele różnych czynników ryzyka i w szczególności opisano następujące zależności. Poważniejsze skutki wywołują czynniki oddziałujące w trakcie traumy lub po jej ustaniu. Są to na przykład:

- dotkliwość traumy;
- brak wsparcia społecznego;
- towarzysząca stresująca sytuacja życiowa.

Wysokie ryzyko wystąpienia psychicznej reakcji pourazowej, w szczególności zespołu stresu pourazowego, występuje również w sytuacjach, w których trauma wiąże się z potencjalnym zagrożeniem życia. Ozer i in. opisują to zjawisko jako „postrzegane zagrożenie życia”⁸⁵. W czasie traumy istnieje duże prawdopodobieństwo współwystępowania dysocjacji.

Charakter traumy często obserwowanej w przypadku handlu ludźmi spełnia kryteria świadczące o tym, że w wyniku doznanej traumy może wystąpić zespół stresu pourazowego lub złożony zespół stresu pourazowego (zob. poniżej); należy pamiętać, że częstość występowania zespołu stresu pourazowego u ofiar gwałtu wynosi około 50%.

Kryteria stosowane w diagnozie zespołu stresu pourazowego⁸⁶:

- a) dana osoba doświadczyła traumatycznego zdarzenia, w którym wystąpiły obie następujące okoliczności: dana osoba doświadczyła lub była świadkiem zdarzenia lub zdarzeń, w przypadku których doszło do śmierci lub zagrożenia życia lub do poważnego urazu lub zagrożenia dla jej własnej integralności fizycznej lub integralności innych osób, lub też miała do czynienia z takim właśnie zdarzeniem; reakcja osoby wiązała się z intensywnym strachem, bezsilnością lub przerażeniem. Dzieci w takiej sytuacji mogą reagować dezorganizacją i wzburzonym zachowaniem;

⁸⁴ Brewin i in., Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma exposed adults, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, t. 68, nr 5, s. 748–766.

⁸⁵ Ozer i in., Predictors of posttraumatic stress disorder and symptoms in adults: a meta-analysis, *Psychological Bulletin*, t. 129, nr 1, s. 52–73.

⁸⁶ Frances, First i Pincus, *DSM– IV Guidebook*, wyd. 4 (Washington, American Psychiatric Press), s. 260–261.

- b) dana osoba ciągle od nowa przeżywa traumatyczne zdarzenie na (co najmniej) jeden z następujących sposobów:
- powracające, natrętne trudne wspomnienia danego zdarzenia, w tym w formie obrazów, myśli lub wrażeń. U małych dzieci można zaobserwować powtarzalną zabawę, której tematyka lub elementy wiążą się z przeżytą traumą; powtarzające się niepokojące sny dotyczące zdarzenia. Dzieci mogą dręczyć koszmary, których treści nie da się rozpoznać;
 - dana osoba postępuje i czuje się, jakby przeżywała traumatyczne zdarzenie jeszcze raz (w tym od nowa przeżywa dane doświadczenie, widzi obrazy, ma halucynacje i epizody retrospekcji dysocjacyjnych, w tym po przebudzeniu lub w stanie odurzenia). Małe dzieci mogą odgrywać sytuacje związane z traumą;
 - występowanie ostrej psychicznej reakcji stresowej w sytuacji, w której dana osoba obserwuje coś, co – na skutek działania czynników zewnętrznych lub własnych skojarzeń – symbolizuje lub przypomina jej dane traumatyczne zdarzenie;
 - reaktywność fizjologiczna w sytuacji, w której dana osoba obserwuje coś, co – na skutek działania czynników zewnętrznych lub własnych skojarzeń – symbolizuje lub przypomina jej dane traumatyczne zdarzenie;
- c) dana osoba konsekwentnie unika bodźców związanych z traumą i doświadcza zaburzenia ogólnej zdolności reagowania (co nie występowało przed traumą), o czym świadczą (co najmniej) trzy następujące elementy:
- dana osoba stara się unikać myśli, uczuć lub rozmów związanych z traumą, a także aktywności, miejsc lub osób, które kojarzą jej się z przeżytą traumą;
 - dana osoba nie może sobie przypomnieć istotnego aspektu traumy; wykazuje znaczne obniżenie zainteresowania istotnymi czynnościami lub w mniejszym stopniu uczestniczy w takich czynnościach; towarzyszy jej uczucie oderwania lub odsunięcia od innych ludzi; wykazuje ograniczony zakres uczuć (np. nie jest zdolna do odczuwania miłości);
 - dana osoba ma zniekształconą wizję przyszłości (np. nie spodziewa się, że zrobi karierę, zawrze związek małżeński i założy rodzinę czy osiągnie średnią długość życia);
- d) u danej osoby utrzymują się objawy podwyższonego pobudzenia (które nie występowało przed traumą), o czym świadczą (co najmniej) dwa następujące elementy:

- trudności z zaśnięciem lub przebudzanie się;
 - drażliwość lub ataki złości;
 - dekoncentracja;
 - nadmierna czujność;
 - nadmierne reakcje przestraszenia;
- e) dolegliwości (objawy wymienione w kryteriach określonych w lit. b), c) i d) utrzymują się przez okres ponad jednego miesiąca;
- f) dolegliwości stanowią powód klinicznie znaczącego poczucia niepokoju lub zakłócenia funkcjonowania danej osoby w społecznej, zawodowej lub innej sferze życia.
- Należy określić, czy dolegliwości:
- mają przebieg ostry: jeżeli objawy utrzymują się przez mniej niż 3 miesiące;
 - mają charakter przewlekły: jeżeli objawy utrzymują się przez co najmniej 3 miesiące;
 - pojawiły się z opóźnieniem: objawy pojawiły się co najmniej po upływie 6 miesięcy od wystąpienia czynnika stresogennego.

Złożony zespół stresu pourazowego [tj. zaburzenia w następstwie ekstremalnego stresu bliżej nieokreślone (DESNOS)]

Definicja: Złożony zespół stresu pourazowego stanowi zaburzenie związane z przypadkami długotrwałych i poważnych nadużyć interpersonalnych. Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne stosuje również termin **DESNOS** (ang. **Disorders of Extreme Stress Not Otherwise Specified**).

Diagnozę zespołu stresu pourazowego stawia się na podstawie objawów, które zwykle pojawiają się w wyniku doświadczenia krótkotrwałej traumy. Taka diagnoza często nie oddaje poważnego urazu psychicznego, jakiego doznaje osoba, która doznała długotrwałej, poważnej, powtarzającej się traumy. Tego rodzaju skutki diagnozuje się jako złożony zespół stresu pourazowego.

Diagnoza złożonego zespołu stresu pourazowego uwzględnia sześć różnych problemów⁸⁷:

- zmiany regulacji pobudzenia afektywnego;
- zmiany w zakresie uwagi i świadomości;
- zmiany w postrzeganiu siebie;
- zmiany w relacjach z otoczeniem;
- somatyzacja;
- zmiany w systemach znaczeń.

⁸⁷ A. Bessel van der Kolk, The assessment and treatment of complex PTSD, Rachel Yehuda, Traumatic Stress (American Psychiatric Press, 2001).

4.4.4. Dysocjacja

W przypadku **traumatycznego przeżycia** ofiara nie jest w stanie za pomocą podstawowych zmysłów przetworzyć danego doświadczenia jako całości ani swojej rzeczywistości. Dane przeżycie nie układa się w spójne wspomnienie. Ofiara traumatycznego wydarzenia nie może więc świadomie przypomnieć sobie, co się stało.

Zgodnie z modelem dysocjacji **BASK**⁸⁸, tak zwany efekt „dysocjacji” oznacza przerwanie ciągłości kontinuum na poziomie:

- zachowania (ang. *Behaviour*);
- emocji (ang. *Affect*);
- czucia (ang. *Sensation*);
- wiedzy (ang. *Knowledge*).

W czasie przesłuchania efekt ten może stanowić jedną z przyczyn, dla których ofiara może przywołać zaledwie jeden bądź dwa elementy wspomnienia, które w normalnych okolicznościach byłoby spójne (np. opowiada o traumatycznym zdarzeniu, nie okazując emocji). W danym momencie ofiara może nie mieć dostępu do informacji dotyczących emocji związanych z traumą, a jedynie pamięta fakty i szczegóły (wiedza).

Jedną z form dysocjacji jest „depersonalizacja”: ofiara ma wrażenie, jakby była inną osobą, jakby jej ciało nie należało do niej, a ona sama obserwowała wszystko z odległości⁸⁹. Z tego względu ofiary brutalnej przemocy mogą wydawać się zaskakująco obojętne lub apatyczne.

Kolejnym pojęciem jest „derealizacja”. Derealizacja oznacza zmianę postrzegania lub doświadczania zewnętrznego świata, który wydaje się dziwny lub nierealny⁹⁰.

4.4.5. Potrzeba stabilizacji ofiar w kontekście zespołu stresu pourazowego

W pierwszej kolejności najważniejsze jest ustabilizowanie stanu ofiary⁹¹. W tym celu należy:

⁸⁸ Braun, Psychotherapy of the survivor of incest with a dissociative disorder, *Psychiatric clinics of North America*, t. 12, nr 2, s. 307–324.

⁸⁹ A. Bessel van der Kolk, O. van der Hart, C. R. Marmar, Dissoziation und Informations-verarbeitung beim posttraumatischen Belastungssyndrom, A. Bessel van der Kolk i in., *Traumatic Stress: Grundlagen und Behandlungsansätze* (Paderborn, 2000), s. 250–252. Braun, Psychotherapy of the survivor of incest with a dissociative disorder, *Psychiatric clinics of North America*, t. 12, nr 2, s. 307–324.

⁹⁰ *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, wyd. 5, American Psychiatric Association, maj 2013.

⁹¹ Flatten, Gast, Hofmann, Liebermann, Reddemann, Siol, dz. cyt., s. 6.

- stworzyć fizycznie i emocjonalnie bezpieczne otoczenie dla ofiary;
- zorganizować system wsparcia psychospołecznego;
- zapewnić kontakt z terapeutą specjalizującym się w leczeniu zespołu stresu pourazowego;
- zapewnić informacje umożliwiające ofierze zrozumienie charakteru traumy i psychicznych reakcji pourazowych i wskazać możliwe strategie radzenia sobie z nimi.

Stabilizacja

Aby dana osoba mogła zyskać poczucie **fizycznego bezpieczeństwa**, musi wiedzieć, że trauma nie powróci. Oznacza to, że należy podjąć odpowiednie kroki w celu zapewnienia, aby pacjenci po traumatycznych przeżyciach przebywali w fizycznie i emocjonalnie bezpiecznym środowisku⁹². W kontekście handlu ludźmi wymaga to zapewnienia:

- schronienia dla ofiar handlu ludźmi;
- programu ochrony świadków i ofiar;
- ośrodków poradnictwa dla ofiar handlu ludźmi;
- odpowiedniej koordynacji wsparcia dla ofiar; współpracy na różnych szczeblach (NGO, policja, prokuratorzy, rząd itp.).

Na etapie stabilizacji ważne jest, aby zapewnić ofierze warunki, w których może ona **zapanować** nad nadmiarem emocji i mechanizmami obronnymi o charakterze patologicznym⁹³.

W kontekście postępowania karnego i przesłuchania potrzeba stabilizacji oznacza, że:

- organy ścigania i organy wymiaru sprawiedliwości muszą wiedzieć, jakie reakcje mogą występować u osób po traumatycznych przeżyciach;
- w czasie przesłuchania należy zapewnić wsparcie psychospołeczne (w kontekście potencjalnych „wyzwalaczy emocji”);
- należy zapewnić wsparcie psychospołeczne w momencie konfrontacji ze sprawcą w czasie procesu sądowego (w kontekście potencjalnych „wyzwalaczy emocji”);
- warto wyjaśnić ofiarom, jak przebiegają procedury w czasie procesu sądowego, co zwiększy ich poczucie kontroli.

⁹² Braun, Psychotherapy of the survivor of incest with a dissociative disorder, *Psychiatric clinics of North America*, t. 12, nr 2, s. 307–324.

⁹³ Tamże.

Wymienione podstawowe zasady stabilizacji i leczenia mają zastosowanie również w przypadku ofiar, które cierpią na złożony zespół stresu pourazowego.

4.4.6. Przesłuchanie ofiar po traumatycznych przejściach⁹⁴

Przesłuchanie ofiary nie może rozpocząć się, zanim jej stan nie ustabilizuje się.

Ofiary po traumatycznych przejściach mogą wykazywać następujące zachowania⁹⁵:

- wrogie nastawienie: ofiara mogła dowiedzieć się, że jakiegokolwiek próby podważenia dominacji handlarzy, mogą prowadzić do aktów przemocy, przez co może unikać wszelkiej współpracy z organami ścigania lub organami wymiaru sprawiedliwości⁹⁶;
- dezorientacja: po okresie ciągłej traumy i stałego podporządkowania może nastąpić okres dezorientacji;
- rekonstrukcja i powrót wspomnień: wiele ofiar doświadcza okresu rekonstrukcji charakteryzującego się myśleniem retrospektywnym. Na etapie rekonstrukcji poznawczej ofiary na nowo interpretują swoje przeżycia i próbują poradzić sobie z nimi, szukają racjonalnego wyjaśnienia doświadczonych zdarzeń i podejmują próbę oceny, w jaki sposób dane zdarzenie je wzmocniło.

4.4.7. Dzieci po traumatycznych przejściach

Po przebytej traumie dzieci początkowo mogą wykazywać pobudzenie lub dezorientację. Mogą również reagować intensywnym lękiem, bezradnością, gniewem, smutkiem, przerażeniem lub zaprzeczeniem. U dzieci doświadczających powtarzającej się traumy może rozwinąć się stan odrętwienia służący zagłuszeniu lub zablokowaniu bólu i wspomnień o przebytej traumie. Mechanizm ten nazywamy „dysocjacją”. Dzieci cierpiące na zespół stresu pourazowego unikają sytuacji lub miejsc przypominających im o przebytej traumie. Mogą również w mniejszym stopniu okazywać emocje, popadać w stan przygnębienia, wycofywać się i podchodzić z dystansem do własnych odczuć.

Dziecko cierpiące na zespół stresu pourazowego może od nowa przeżywać dane traumatyczne zdarzenie poprzez:

⁹⁴ Zob. również rozdz. 5.5 Czynności procesowe.

⁹⁵ Por. Regional Standard for Anti Trafficking Training for Judges and Prosecutors in SEE, Module 2, International Centre for Migration Policy Development 2004 <www.icmpd.org>, dostęp 18 stycznia 2022 r.

⁹⁶ R. Coomaraswamy, oświadczenie cytowane w Dearing/Förg (1999), s. 105.

- często nachodzące je wspomnienia tego zdarzenia lub – u młodszych dzieci – zabawę, w której nieustannie powtarzają się niektóre lub wszystkie elementy przebytej traumy;
- niepokojące i przerażające sny;
- zachowywanie się i poczucie, jakby dane doświadczenie miało miejsce jeszcze raz;
- rozwój powtarzających się reakcji fizycznych i emocjonalnych na wspomnienie danego zdarzenia.

Dzieci ze stwierdzonym zespołem stresu pourazowego mogą również wykazywać następujące objawy:

- strach przed śmiercią w młodym wieku;
- brak chęci podejmowania aktywności;
- objawy fizjologiczne, takie jak bóle głowy i brzucha;
- gwałtowniejsze i bardziej skrajne reakcje emocjonalne;
- trudności z zaśnięciem lub przebudzanie się;
- drażliwość lub ataki złości;
- problemy z koncentracją;
- zachowanie właściwe dla młodszych dzieci (np. Ignięcie lub płaczliwość, ssanie kciuka);
- nadmierna czujność wobec otoczenia;
- powtarzanie zachowania przypominającego im o przebytej traumie.

Objawy zespołu stresu pourazowego mogą utrzymywać się kilka miesięcy, ale również i wiele lat. Istotne znaczenie ma wsparcie ze strony rodziców, nauczycieli i rówieśników. Należy pamiętać, że przede wszystkim dzieci potrzebują poczucia bezpieczeństwa. Dużą pomoc stanowi psychoterapia (indywidualna, grupowa lub rodzinna), w czasie której temat przeżytych doświadczeń podejmuje się z dzieckiem poprzez rozmowę, rysowanie, zabawę czy też pisanie. Lęki i obawy można leczyć, stosując techniki zmiany zachowań i terapię behawioralną. W eliminacji pobudzenia, niepokoju lub depresji pomocna może być farmakoterapia.

Przy diagnozowaniu i leczeniu dzieci cierpiących na zespół stresu pourazowego przydatna może okazać się pomoc psychiatrów pracujących z dziećmi i młodzieżą. Dzięki zrozumieniu i wsparciu ze strony rodziny i specjalistów osoby młode cierpiące na zespół stresu pourazowego mogą nauczyć się radzić ze swoimi wspomnieniami dotyczącymi przeżytej traumy i są w stanie wieść zdrowe i satysfakcjonujące życie.

4.5. Działania na rzecz wsparcia ofiar w tym rola organizacji pozarządowych

Krajowy mechanizm ukierunkowanej pomocy to ramy współpracy, dzięki którym podmioty państwowe wywiązują się ze swoich zobowiązań w zakresie ochrony i promowania praw człowieka ofiar handlu ludźmi oraz koordynują swoje starania w ramach strategicznego partnerstwa ze społeczeństwem obywatelskim.

Krajowy mechanizm ukierunkowanej pomocy zapewnia poszanowanie praw człowieka ofiar handlu ludźmi oraz skuteczny sposób kierowania ofiar handlu ludźmi do odpowiednich służb. Takie systemy mogą także przyczynić się do poprawy krajowych strategii politycznych i procedur dotyczących szerokiej gamy kwestii związanych z ofiarami, m.in. przepisów dotyczących pobytu i repatriacji, odszkodowań dla ofiar i ochrony świadków. Najważniejszy element krajowego mechanizmu ukierunkowanej pomocy stanowi proces identyfikacji ofiar handlu ludźmi przez różne zainteresowane strony oraz współpraca między zainteresowanymi stronami w celu zapewnienia, aby ofiary były kierowane do wyspecjalizowanych służb. Proces ten obejmuje różne podmioty państwowe i niepaństwowe.

Krajowy mechanizm ukierunkowanej pomocy obejmuje następujące kwestie:

- identyfikację ofiar handlu ludźmi;
- podstawowe zasady umów o współpracy;
- usługi w zakresie wsparcia i ochrony;
- repatriację i włączenie społeczne; oraz
- szczegółowe przepisy prawne.

Szczególną uwagę należy poświęcić dzieciom będącym ofiarami handlu ludźmi, ponieważ muszą być one niezwłocznie kierowane do właściwych służb⁹⁷.

Częścią podejścia zorientowanego na ofiary jest opracowanie i wdrożenie koncepcji współpracy między policją, prokuratorami i wyspecjalizowanymi organizacjami pozarządowymi, które udzielają porad i wsparcia ofiarom handlu ludźmi. Kompleksowe koncepcje obejmują zapewnienie wsparcia i ochrony ofiar będących świadkami **przed** procesem sądowym w sprawie handlu ludźmi, **w jego trakcie** i **po** nim.

Koncepcje współpracy dotyczą przede wszystkim współpracy między policją i ośrodkami poradnictwa, jednak mogą one również obejmować

⁹⁷ Wytyczne „Guidelines for the Protection of Children Victims of Trafficking in Southeast Europe” przyjęte jako ogólna norma ochrony dzieci będących ofiarami handlu ludźmi w Europie (www.unicef.org/ceecis/GUIDELINES_Protection_of_Victims_of_Trafficking.pdf).

przepisy dotyczące współpracy z samorządami terytorialnymi i organami opieki społecznej w celu ułatwienia ofiarom będącym świadkami uzyskania zezwoleń na pracę, świadczeń społecznych itp.

Koncepcja współpracy powinna obejmować porozumienia i przepisy dotyczące co najmniej następujących aspektów traktowania ofiar będących świadkami⁹⁸:

- kryteriów, jakie musi spełniać świadek, aby mógł zostać włączony do programu ochrony świadków (gotowość i zdolność do składania zeznań, gotowość do przyjęcia środków ochrony w razie potrzeby itp.);
- momentu włączenia ośrodka poradnictwa do postępowania;
- roli doradców na różnych etapach postępowania (np. podczas nalotów, przed procesem sądowym, w jego trakcie i po nim);
- wyraźnego podziału pracy między doradcami i funkcjonariuszami ochrony świadków w zakresie uzyskiwania od innych organów dokumentów prawnych, pozwoleń na pracę, świadczeń socjalnych itp., aby uniknąć nieporozumień prowadzących do niepotrzebnych opóźnień i poczucia braku bezpieczeństwa;
- odpowiedzialności za znalezienie bezpiecznego zakwaterowania dla świadka;
- odpowiedzialności finansowej na różnych etapach postępowania oraz za wszelkie działania oferowane ofierze będącej świadkiem (opiekę medyczną, żywność, zakwaterowanie, kursy językowe itp.);
- wsparcia przy uzyskiwaniu dokumentów prawnych dla ofiar będących świadkami (np. zezwolenia na pobyt czasowy, zezwolenia na pracę); oraz
- traktowania ofiar handlu ludźmi, które nie powinny zostać świadkami (np. zgoda na kontynuowanie kontaktu z ośrodkiem poradnictwa lub poinformowanie ofiary o sposobie kontaktowania się z doradcą; czas na przygotowanie się do powrotu w ramach programu reintegracji zamiast natychmiastowego wydalenia itp.).

Oferta wsparcia organizacji pozarządowych dla ofiar handlu ludźmi w Polsce

Należy zważyć, że przestępcy często przekonują ofiary, że jeśli się zgłoszą do odpowiednich organów, aby złożyć skargę lub poprosić o po-

⁹⁸ Por. Anti-trafficking training material for judges and prosecutors, Background Reader, Module 2, International Centre for Migration Policy Development 2006, <www.icmpd.org>, dostęp 11 stycznia 2022 r.

moc, zostaną aresztowane i postawione w stan oskarżenia lub deportowane. Dlatego ofiary chętniej zgłaszają się do organizacji pozarządowych prowadzących schroniska oraz oferujących porady i inne usługi w tym obszarze niż do organów państwowych. Konieczne jest zatem zapewnienie, aby organizacje pozarządowe oferujące usługi w tym zakresie pozostawały możliwie niezależne w działaniu od państwa i aby domniemane i potencjalne ofiary miały tego świadomość.

Przykłady organizacji pozarządowych w Polsce wspierających ofiary handlu ludźmi:

Fundacja Light House to chrześcijańska organizacja praw człowieka powstała w 2017 roku, posiadająca jednak zaplecze ponad 10 lat doświadczenia w walce z handlem ludźmi i współczesnym niewolnictwem na skalę międzynarodową.

Celem działania Fundacji Light House jest przeciwdziałanie i zwalczanie handlu ludźmi, pracy przymusowej, współczesnego niewolnictwa, przymusowej prostytucji, niesienie pomocy ofiarom tych i podobnych przestępstw oraz wspieranie ich w odbudowie życia.

Tel. 881 22 33 33

Fundacja oferuje:

- interwencję kryzysową, pomoc i wsparcie już na etapie pierwszego kontaktu z organami ścigania (zapewnienie pożywienia, środków higienicznych, ubrań, wsparcie psychologiczne);
- zakwaterowanie, wyżywienie, podstawową opiekę medyczną, najpotrzebniejsze leki, odzież, środki higieniczne, pomoc tłumacza, konsultacje prawne, pomoc psychologiczną i duszpasterską, pomoc w regulacji pobytu, pomoc w otrzymaniu wsparcia finansowego z systemu pomocy społecznej;
- transport na terenie kraju, oraz poza jego granicami, na terenie Unii Europejskiej;
- szkolenia i praktyki z zakresu przygotowania zawodowego do pracy w obiektach hotelarskich i gastronomicznych, włączając w to podstawowe szkolenia języka polskiego i angielskiego, oraz pomoc w znalezieniu zatrudnienia;
- w razie potrzeby pomoc w zorganizowaniu bezpiecznego powrotu do kraju pochodzenia lub jako oficjalny członek Europejskiej Sieci Wolności (*European Freedom Network*) pomoc w zorganizowaniu wyjazdu do innego kraju na terenie Unii Europejskiej, jeżeli istnieje taka prawna możliwość i zdefiniowana potrzeba osoby korzystającej z pomocy Fundacji Light House;
- analizę ryzyka powrotowego.

Armia Zbawienia (ang. *The Salvation Army*) zajmuje się pomocą ofiarom handlu ludźmi od początku swojego istnienia tj. od lat 80. XIX wieku. Od 2011 r., w ramach zadania publicznego, zarządza wsparciem dorosłych ofiar współczesnego niewolnictwa w Anglii i Walii. Szacuje się, że od lipca 2011 r. do marca 2016 r. Armia Zbawienia wspierała ponad 4500 poszkodowanych.

W związku z tym, że w 2015 roku Polacy znajdowali się w pierwszej piątce ofiar handlu ludźmi w Wielkiej Brytanii, Armia Zbawienia postanowiła stworzyć projekt prewencyjny na terenie Polski, którego głównym celem jest zmniejszenie liczby ofiar wśród Polaków.

Powyższy cel jest realizowany poprzez praktyczną pomoc w uzyskaniu sprawiedliwego i stabilnego zatrudnienia, podnoszenie świadomości za pośrednictwem warsztatów oraz aktywną współpracę z pozostałymi interesariuszami działającymi na rzecz zakończenia przestępstwa handlu ludźmi i współczesnego niewolnictwa.

Tel. +48 727 55 44 33

Tel. +48 609 84 94 94

weryfikacja.pracy@armia-zbawienia.pl

<https://www.armia-zbawienia.pl/przeciw-niewolnictwu.html>

<https://www.facebook.com/weryfikacja.pracy>

Armia Zbawienia w Polsce:

- świadczy pomoc ofiarom handlu ludźmi w zakresie znalezienia bezpiecznego zatrudnienia w Polsce;
- analizuje sytuację danej osoby na rynku pracy z uwzględnieniem m.in. jej doświadczenia zawodowego, wykształcenia, sytuacji prawnej i psychologicznej, uwarunkowań oraz preferencji;
- przeprowadza analizę potrzeb oraz tworzy indywidualny plan działania, w zakres którego – w zależności od indywidualnego przypadku – może wchodzić uporządkowanie informacji dotyczących prawa pracy i rynku pracy w Polsce;
- przeprowadza szkolenia umiejętności niezbędnych do skutecznego samodzielnego poszukiwania pracy (pisanie CV i listu motywacyjnego, tworzenie dokumentów rekrutacyjnych, przeglądanie i ocenianie ofert pracy, ćwiczenie rozmowy kwalifikacyjnej itp.).

Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć to pozarządowa organizacja pożytku publicznego założona w 2002 roku w Krakowie.

Tel. WhatsApp: +48 693 390 502

Tel. +48 12 633 72 23

biuro@pomocprawna.org

porady@pomocprawna.org

CPPHN działa na rzecz ochrony praw człowieka, przede wszystkim:

- świadczy bezpłatną pomoc prawną osobom z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym i dyskryminacją, w tym osobom ubogim, ofiarom przemocy domowej, cudzoziemcom i uchodźcom;
- prowadzi monitoringi przestrzegania standardów praw człowieka, podejmuje interwencje prawne i działalność orzeczniczą;
- realizuje projekty badawcze i edukacyjne;
- podejmuje aktywności mające na celu przeciwdziałanie handlowi ludźmi, w tym dziećmi, poprzez organizowanie kampanii społecznych oraz udzielanie wsparcia prawnego ofiarom;
- publikuje cykliczne raporty dotyczące handlu ludźmi w Polsce, w których oprócz analizy skali i obrazu zjawiska, jest oceniany także system pomocy ofiarom przestępstwa;
- współpracuje z Fundacją La Strada w sprawach cudzoziemców będących ofiarami handlu ludźmi w Polsce.

Działająca od 1991 roku **Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (dawniej Fundacja Dzieci Niczyje)** wspiera dzieci i ich rodziny niosąc pomoc w sytuacjach krzywdzenia. Prowadzi Centra Pomocy Dzieciom w Warszawie: cpd@fdds.pl tel. **22 826 88 62**, w Starogardzie Gdańskim: cpdstarogard@fdds.pl, tel. **58 531 00 45** i Gdańsku: cpdgdansk@fdds.pl, tel. **58 718 73 68**,

Placówki zapewniają:

- pomoc psychologiczną i prawną dzieciom, które doświadczyły krzywdzenia (przemocy fizycznej, przemocy psychicznej, wykorzystywania seksualnego, zaniedbania, cyberprzemocy) oraz ich rodzinom;
- wsparcie dzieci w przezwyciężeniu traum, jakie niosą za sobą doświadczenia krzywdy;
- przesłuchiwanie dzieci w procedurze karnej w przyjaznym pokoju.

Fundacja aktywnie współpracuje z Policją w zwalczaniu przestępstw związanych z wykorzystywaniem seksualnym dzieci. Prowadzi całodobowy, bezpłatny Telefon Zaufania dla Dzieci i Młodzieży **116 111**, oraz telefon **800 100 100** dla rodziców i opiekunów dotyczących bezpieczeństwa dzieci, jest inicjatorem strony internetowej www.stopsekstury-styce.fdds.pl, gdzie można zgłaszać przypadki wystąpienia przestępstw wykorzystywania seksualnego dzieci bezpośrednio do Policji.

Więcej informacji na stronie www.fdds.pl

Stowarzyszenie PoMoc dla Kobiet i Dzieci im. Marii Niepokalanej założone zostało w 2001 roku. Pomaga kobietom i ich dzieciom zagrożonym lub dotkniętym przemocą seksualną, fizyczną i psychiczną, ofiarom handlu ludźmi oraz ich rodzinom. W ramach działań zapobiegających powstawaniu zjawiska „handlu ludźmi” Stowarzyszenie prowadzi warsztaty dla młodzieży i szkolenia dla pracowników instytucji pomocowych. Zwiększają one również bezpieczeństwo młodzieży w zakresie wyjazdów za granicę oraz podejmowania skutecznych kroków w poszukiwaniu ewentualnej pomocy.

Tel. (32)2553869

e-mail: biuro@po-moc.pl

Prowadzone przez wykwalifikowanych i doświadczonych pracowników szkolenia poszerzają grono osób udzielających profesjonalnej pomocy psychologicznej i wsparcia ofiarom „handlu ludźmi” i „przymuszonej prostytucji” zwłaszcza wśród pedagogów, wychowawców i innych specjalistów instytucji pomocowych.

Stowarzyszenie prowadzi również Punkt Konsultacyjny, będący miejscem indywidualnych spotkań z profesjonalistami udzielającymi wsparcia psychologicznego, terapeutycznego oraz pomocy prawnej i zawodowej. Zapewnia bezpieczne schronienie poprzez prowadzenie całodobowego Ośrodka Rehabilitacyjno-Wychowawczego. W Ośrodku mogą uzyskać schronienie kobiety i kobiety z dziećmi, które z różnych przyczyn znajdują się w sytuacji kryzysowej, a także ofiary współczesnych form niewolnictwa (jak przymuszona prostytucja, praca niewolnicza, itp.).

La Strada fundacja przeciwko handlowi ludźmi i niewolnictwu powstała w roku 1995 jako organizacja realizująca Program Prewencji Handlu Kobietami z Europy Środkowej i Wschodniej, który działał w latach 1995–2004. Celem Fundacji jest: Działanie na rzecz poszanowania praw człowieka, zwalczanie handlu ludźmi, niewolnictwa i pracy przymusowej oraz przeciwdziałanie eksploatacji prostytucji a także przestępstwom przeciwko wolności i zdrowiu jednostki.

Telefon całodobowy: +48 22 628 01 20, telefon zaufania: +48 22 628 99 99; e-mail: strada@strada.org.pl

W ramach tego celu Fundacja:

- prowadzi jedyny w Polsce całodobowy telefon zaufania dla ofiar i świadków handlu ludźmi;
- pomaga osobom pokrzywdzonym handlem ludźmi, wykorzystywanym w pracy niewolniczej a także w seksbiznesie;

- ostrzega i informuje prowadząc poradnictwo przedwyjazdowe, prowadzi działania profilaktyczne dla osób planujących emigrację zarobkową i wyjazdy zagraniczne w celu nieturystycznym (np. matrymonialnym, a także dla osób pracujących za granicą);
- prowadzi schroniska dla ofiar handlu ludźmi: schronisko dla pełnoletnich kobiet oraz mieszkanie rotacyjne dla mężczyzn i rodzin;
- szkoli i konsultuje profesjonalistów, którzy z racji wykonywanego zawodu mogą zetknąć się z ofiarą lub potencjalną ofiarą handlu ludźmi;
- informuje i uczy o handlu ludźmi poprzez wystąpienia medialne, kampanie informacyjne, konferencje oraz działania artystyczne;
- prowadzi skuteczny lobbing na rzecz zmian prawnych uwzględniających prawa ofiar handlu ludźmi;
- realizuje badania naukowe dot. świadomości zjawiska handlu ludźmi i wiedzy na ten temat.

Jest ośrodkiem eksperckim służącym wiedzą i konsultacjami instytucjom oraz organizacjom w kraju i za granicą.

W latach 2001–2002 Fundacja była organizacją współtworzącą Krajowy Program (później plan) Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi. Od roku 2009 realizuje na zlecenie Ministra SWiA zadanie pn. Prowadzenie Krajowego Centrum Interwencyjno-Konsultacyjnego dla ofiar handlu ludźmi. W roku 2014 z inicjatywy Fundacji La Strada powstała Ogólnopolska Sieć Organizacji Pozarządowych przeciwko handlowi ludźmi. Wszystkie działania organizacji podejmowane są w duchu poszanowania praw i wolności człowieka.

4.6. Zapobieganie wtórnej wiktyimizacji⁹⁹

Wtórna wiktyimizacja oznacza wiktyimizację, która nie następuje bezpośrednio w wyniku przestępstwa, ale stanowi efekt sposobu, w jaki instytucje i poszczególne osoby traktują ofiarę. Wtórna wiktyimizacja może wynikać z całego trybu postępowania przygotowawczego i procesu sądowego ze względu na trudności w zrównoważeniu praw ofiary z prawami oskarżonego lub przestępcy, a nawet ze względu na całkowite ignorowanie punktu widzenia ofiary przez organy ścigania lub wymiar sprawiedliwości. Najpoważniejsze formy ponownego urazu psychicznego mogą pojawiać się na skutek nieprzestrzegania prawa ofiar do bezpieczeństwa i sprawiedliwości przez organy ścigania w wyniku panującej w nich korupcji lub wykonywania zadań przez funkcjonariuszy bez należytego zaangażowania.

⁹⁹ Por. Anti-trafficking training material for judges and prosecutors, Handbóok, Module 2, International Centre for Migration Policy Development 2006, www.icmpd.org, dostęp 11 stycznia 2022 r.

Ofiarom trudno może być przyjąć do wiadomości fakt, że doszło do przestępstwa w sytuacji, w której państwo, które powinno chronić ofiary, w rzeczywistości źle je traktuje. Walka z korupcją i propagowanie zaangażowania organów ścigania stanowi istotny element strategii na rzecz zwalczania handlu ludźmi. Należy pamiętać, że ofiary handlu ludźmi były często już wcześniej, przed wszczęciem czynności przez funkcjonariuszy dotknięte wieloma przejawami dyskryminacji, takimi jak:

- ubóstwo w ich krajach ojczystych i za granicą;
- dyskryminacja kobiet, która zaczyna się w ich krajach ojczystych i trwa w społeczeństwach krajów docelowych;
- bezbronność dzieci;
- dyskryminacja związana z prostytutką,
- społeczna (w tym prawna) dyskryminacja migrantów;
- rasizm i dyskryminacja ze względu na pochodzenie etniczne.

Kobiety pracujące jako prostytutki są dyskryminowane społecznie i prawnie na wiele sposobów a brak ich ochrony jest wykorzystywany przez handlarzy i przekształcany w zysk. Przemoc i dyskryminacja są ze sobą powiązane. Dyskryminacja społeczna upośledza jednostki, które są dyskryminowane i sprawia, że są one podatne na wykorzystywanie przez innych, którzy są bardziej wpływowi, w wyniku nierównego podziału władzy. Społeczne relacje charakteryzujące się brakiem równowagi sił bardzo często prowadzą do przemocy. Dlatego też przemoc jest często środkiem, za pomocą którego osoba dominująca zapewnia i wzmacnia kontrolę nad inną osobą¹⁰⁰.

Funkcjonariusze organów ścigania oraz sędziowie i prokuratorzy powinni uznać wpływ, jaki traumatyczne zdarzenie wywiera na ofiary handlu ludźmi oraz mieć świadomość, że zachowania, takie jak brak współpracy lub jawna wrogość, problemy z przypomnieniem sobie szczegółów zdarzeń, przedstawianie błędnej wersji zdarzeń lub częste zmiany przedstawionej wersji zdarzeń, zmyślanie konkretnych zdarzeń, często są skutkiem przeżytej traumy, a nie efektem świadomej decyzji o braku współpracy lub składaniu fałszywych zeznań.

Zbyt wczesne przesłuchanie ofiary w wielu przypadkach nadwyręży jej zdolność do przywołania przytłaczających ją wspomnień i poradzenia sobie z nimi. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że ofiara po traumatycznych przeżyciach będzie w stanie podejmować w pełni świadome decyzje lub przedstawić szczegółową relację swoich przeżyć dopiero po

¹⁰⁰ Por. Regional Standard for Anti Trafficking Training for Judges and Prosecutors in SEE, Module 3, International Centre for Migration Policy Development 2004, www.icmpd.org, dostęp 18 stycznia 2022 r.

pewnym czasie, w którym znajduje się pod opieką specjalisty i ma pewien stopień autonomii.

Ofiary same siebie nie rozumieją i nie wiedzą, dlaczego zawodzi ich pamięć, a także mogą wymyślać szczegóły, których nie pamiętają, aby „uzupełnić luki” w pamięci. Natomiast ofierze trudniej jest zmienić swoją wersję zdarzeń na późniejszym etapie postępowania, kiedy to lepiej radzi sobie ze wspomnieniami, dzięki czemu te powracają. W normalnych okolicznościach dużo lepiej pamiętamy niedawne zdarzenia niż doświadczenia, które miały miejsce dawno temu. W przypadku ofiar przemocy obserwuje się przeciwną tendencję¹⁰¹. Prokuratorzy i sędziowie powinni zdawać sobie sprawę z faktu, że każda próba zmuszenia ofiary do przypomnienia sobie zdarzeń, zamiast zapewnić postęp w śledztwie, stworzy bezpośrednio ryzyko wystąpienia ponownego urazu psychicznego¹⁰².

5. Postępowanie przygotowawcze

5.1. Zagadnienia ogólne

Niezależnie od przyjmowanego podziału postępowania karnego na stadia nie budzi żadnych wątpliwości, że pierwszym z nich, i to takim, w którym wiedza o jego przedmiocie jest stosunkowo mała, jest postępowanie przygotowawcze¹⁰³. Generalnie przyjmuje się, że faza ta spełnia funkcje przygotowawcze, podczas gdy proces w fazie jurysdykcyjnej – rozpoznawcze. Taka a nie inna konstrukcja modelu postępowania karnego powoduje, że zaniechania i błędy pierwszej jego części mogą negatywnie rzutować na kolejne jego etapy, w tym znaczeniu, że niemożliwe będzie dokonanie prawdziwych ustaleń faktycznych lub realizacja zasady prawdy materialnej będzie znacznie utrudniona. Co więcej kluczowym jest to, że poprawnie przeprowadzone postępowanie przygotowawcze eliminuje konieczność poszukiwania dowodów na etapie jurysdykcyjnym, co znacznie przyspiesza możliwość rozpoznania sprawy.

Ustawodawca w art. 10 k.p.k. zawarł zasadę legalizmu, która nakazuje organom procesowym bezwzględne wszczynanie i kontynuowanie ścigania karnego, jeśli ściganie z urzędu jest prawnie dopuszczalne i faktycznie zasadne¹⁰⁴. W sprawie o każdy czyn zabroniony, w tym o zbrodnię handlu ludźmi, niezbędne jest zatem zbadanie tych dwóch elementów. Abstrahu-

¹⁰¹ G. Fischer, M. Becker-Fischer i C. Düchting, dz. cyt., s. 62.

¹⁰² Zobacz również rozdz. 5.5 Czynności procesowe.

¹⁰³ L. Schaff, Zakres i formy postępowania przygotowawczego, Warszawa 1961, s. 9.

¹⁰⁴ J. Tyłman, Zasada legalizmu w procesie karnym, Warszawa 1965, s. 126–127.

jąc, w tym miejscu, od źródła informacji należy wskazać, że w szczególności stanowić mogą ją dane uzyskane w drodze czynności operacyjno-rozpoznawczych¹⁰⁵, które podobnie jak i postępowanie sprawdzające służyć może sprawdzeniu istnienia prawnej dopuszczalności wszczęcia postępowania karnego. Zarówno czynności operacyjno-rozpoznawcze jak i postępowanie sprawdzające nie mieszczą się w pojęciu „postępowanie przygotowawcze”. Efekty jednych jak i drugich wymienionych mogą doprowadzić jednak nie tylko do ustalenia czy istnieje podstawa faktyczna wszczęcia postępowania, uzyskania lub sprawdzenia określonej informacji, ale również przy spełnieniu ustawowych przesłanek mogą pozwolić na uzyskanie materiału dowodowego podlegającego wykorzystaniu w procesie karnym. Z tego powodu autorzy podręcznika, mimo braku formalnych podstaw do zaliczenia wskazanych powyżej czynności do postępowania przygotowawczego, zdecydowali się na zamieszczenie rozważań na ich temat w tej części podręcznika. Ma to ułatwić czytelnikowi uchwycenie ciągu logicznego postępowania karnego, ale również uzmysłwić jaką rolę mogą one spełniać w procesie karnym.

Postępowanie przygotowawcze determinowane jest jego celami zarówno ogólnymi ujętymi w art. 2 § 1 k.p.k. jak i szczególnymi.

Zgodnie ze wskazaną nomą postępowanie karne ma na celu:

- 1) sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności;
- 2) przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego;
- 3) zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności;
- 4) rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie.

Uszczegółowienie nastąpiło w dyspozycji art. 297 k.p.k. i tak w toku postępowania niezbędne jest:

- 1) ustalenie, czy został popełniony czyn zabroniony i czy stanowi on przestępstwo,

¹⁰⁵ Przez pojęcie to, które w literaturze posiada wiele interpretacji autorzy podręcznika przyjmują, że polegają one zasadniczo na niejawnym, pozaprocesowym działaniu uprawnionych ustawowo służb, nakierowanym na realizację ich zadań związanych z zapewnieniem porządku publicznego i bezpieczeństwa państwa – A. Dana, Prawo o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych, Prok. i Pr. 2021, nr 3, s. 58 i powołana tam literatura.

- 2) wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy,
- 3) zebranie danych stosownie do art. 213 i 214 k.p.k.,
- 4) wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiarów szkody,
- 5) zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów dla sądu.

Postępowanie karne jako wnioskowanie logiczne ma zawsze charakter redukcyjny. Przyczyny są ustalane bowiem na podstawie następstw. W tym miejscu należy zaznaczyć, że realizacja procesowych celów postępowania karnego możliwa jest tylko w oparciu o prawidłowo i legalnie przeprowadzone dowody. Choć to nie liczba dowodów, lecz jakość zgromadzonych dowodów ma zasadnicze znaczenie, z punktu widzenia skomplikowania materii faktycznej związanej z handlem ludźmi zadaniem organów ścigania powinno być uzyskanie ich kompletności.

Z uwagi na tematykę podręcznika w dalszej części pominięte zostaną szczegółowe rozważania związane z zagadnieniami, które nie łączą się z problematyką handlu ludźmi takie jak np. dotyczące czynności podejmowanych w dochodzeniu.

5.2. Czynności operacyjno-rozpoznawcze

Zadania ustawowe organów ścigania, takich jak: Policja czy Straż Graniczna, które dotyczą szeroko rozumianej problematyki zwalczania przestępczości, mogą być realizowane metodami właściwymi dla czynności operacyjno-rozpoznawczych.

Czynności operacyjno-rozpoznawcze to czynności realizowane na podstawie upoważnienia ustawowego (Policja art. 14 ust. 1 ustawy o Policji; Straż Graniczna art. 9 ust. 1 ustawy o Straży Granicznej). Szczegółowe metody ich wykonywania określają odpowiednie zarządzenia, które mają charakter niejawni. W przeciwieństwie do czynności procesowych, czynności operacyjno-rozpoznawcze mają swoisty charakter niejawni i przeprowadzane są w sposób niejawni. Organy ścigania, zapewniają ochronę form i metod realizacji czynności operacyjno-rozpoznawczych, informacji oraz własnych obiektów czy też danych identyfikujących funkcjonariuszy. Oznacza to zakaz ujawniania źródeł pochodzenia informacji i sposobów ich pozyskiwania. Ujawnienie tych danych może nastąpić tylko na zasadzie wyjątku i wyłącznie w trybie określonym w poszczególnych ustawach kompetencyjnych.

Czynności operacyjno-rozpoznawcze najczęściej poprzedzają działania procesowe, jednakże mogą być realizowane także równolegle z nimi. Pełnią więc w takim przypadku rolę pomocniczą i wspierają postępowanie

karne. Ich funkcja polega przede wszystkim na uzyskaniu wiarygodnych informacji o działalności przestępczej, ujawnieniu przestępstw i mechanizmów ich powodujących, celem w szczególności dezintegracji działań niezgodnych z prawem, wzbogacenia materiału dowodowego, ustalenia miejsc przebywania osób objętych zainteresowaniem kryminalnym, ustalenia składu osobowego grup przestępczych i przedmiotowego zakresu ich działania, możliwości zatrzymania sprawców, czy też udaremnienia popełnienia przestępstwa.

Czynności te wykonywane są w oparciu o:

- zasadę praworządności – ścisłe przestrzeganie norm i przepisów prawnych przy weryfikowaniu każdej informacji uzyskanej w toku czynności operacyjno-rozpoznawczych, a dotyczącej czynu zabronionego;
- zasadę systematyki – prowadzenie czynności operacyjno-rozpoznawczych w formach pracy operacyjnej przy użyciu metod i środków pracy operacyjnej;
- zasadę obiektywizmu – zbieranie wszelkich danych świadczących zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść osób będących figurantami lub objętych postępowaniami o czyny zabronione;
- zasadę ekonomiki – osiąganie założonych celów przy użyciu środków współmiernych do istniejącej sytuacji;
- zasadę niejawności – zachowanie w tajemnicy zamierzeń, form, metod i środków pracy operacyjnej;
- zasadę planowości – organizowanie i prowadzenie czynności operacyjno-rozpoznawczych w sposób przemyślany i przygotowany, na podstawie analizy sytuacji;
- zasadę dokumentowania – dokumentowanie wszystkich wykonywanych czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz informacji uzyskanych w wyniku tych czynności.

Czynności operacyjno-rozpoznawcze to nic innego jak pozyskiwanie informacji o przestępstwach/miejscach/osobach z różnych źródeł. Źródłem rozpoznania operacyjnego przestępczości handlu ludźmi mogą być w szczególności:

- informacje własne organów ścigania;
- poufne, osobowe źródła informacji;
- wyniki spraw operacyjnych;
- dane uzyskane w ramach kontroli operacyjnej;
- informacje z jednostek terenowych Policji / Straży Granicznej;
- informacje uzyskane od innych urzędów;
- informacje uzyskane od organizacji pozarządowych;

- informacje od Policji i służb innych państw.

Ustawodawca wyposażył organy ścigania w szczególne narzędzia tzw. „*ofensywne metody pracy operacyjno-rozpoznawczej*”. I tak, w szczególności w sprawach o handel ludźmi mogą być zastosowane instytucje:

- kontroli operacyjnej (art.19 ustawy o Policji; art. 9e ustawy o Straży Granicznej);
- zakupu kontrolowanego (art. 19a ustawy o Policji; art. 9f ustawy o Straży Granicznej);
- niejawne nadzorowanie (art. 19b ustawy o Policji; art. 9g ustawy o Straży Granicznej).

Zastosowanie powyższych metod pracy jest ściśle sformalizowane, a ich dokumentacja określona w przepisach wykonawczych do ustaw kompetencyjnych.

Podkreślić także należy, że wszelkie czynności operacyjno-rozpoznawcze podlegają pisemnemu dokumentowaniu (w myśl jednej z zasad, o których mowa wyżej), a ich realizacja podlega kontroli i nadzorowi przełożonych.

Należy pamiętać, że czynności operacyjno-rozpoznawcze nie mają bezpośredniego znaczenia dowodowego i aby wykorzystać informacje uzyskane w toku ich stosowania, koniecznym jest przeprowadzenie ich waloryzacji.

Zasadniczo, w sprawach o handel ludźmi, czynności operacyjno-rozpoznawcze powinny być realizowane równolegle z prowadzonym już postępowaniem przygotowawczym, co ma przede wszystkim na celu poszerzenie wiedzy o przedmiocie sprawy.

Wielokrotnie jednak czynności te stają się przyczynkiem do wszczęcia postępowania karnego o przestępstwo o tym charakterze. Decydujący wpływ na to ma m.in. specyfika przestępstwa handlu ludźmi, w tym hermetyczność środowiska przestępczego, doskonałe zorganizowanie grup przestępczych trudniących się tym procederem, zastraszanie ofiar/świadków czynu, czy też ich bezgraniczne podporządkowanie.

W specyfice przestępstwa jakim jest przestępstwo handlu ludźmi coraz częściej mamy do czynienia z ofiarami, które doświadczają tego zjawiska, dzięki czemu odzyskują pewne pozorne poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji, a chcąc przeżyć – są w stanie zaadaptować się nawet do życia w najgorszych warunkach. W takim aspekcie dotarcie do takich osób jest szczególnie ważne, a decydujące o sukcesie nawiązania kontaktu z taką osobą, są cechy osobowościowe funkcjonariuszy zwalczających ten rodzaj przestępczości.

W pracy operacyjnej, w szczególności o specyfice przestępstw gdzie hermetyka środowiska przestępczego oraz zorganizowany charakter działania grup przestępczych jest wysoce zaawansowany i przestrzegany

przez jej członków, istotne są predyspozycje *intelektualne* i *osobowościowe* funkcjonariuszy organów ścigania wykonujących czynności operacyjno-rozpoznawcze. Powinni oni być wszechstronni, umieć szybko zmienić sposób myślenia na temat danej sprawy i podążać wielotorowo, dostosować się do przeróżnych sytuacji, posiadać zdolności szybkiej oceny sytuacji, analizy i podejmowania zarówno łatwiejszych, jak i trudniejszych decyzji, posiadać umiejętności odnajdywania się w nowych realiach przy zmianie sytuacji operacyjnej oraz bezwarunkową umiejętność nawiązywania kontaktów międzyludzkich. Swą postawą, wiedzą, wyszkoleniem i zaangażowaniem muszą budzić zaufanie i wiarę w ofiarach przestępstw handlu ludźmi w słuszność podjętej walki z ich oprawcami. Zatem można śmiało postawić tezę, że skuteczność walki z przestępczością handlu ludźmi rozpoczyna się od właściwego doboru sił, metod i środków jej zwalczania.

5.3. Postępowanie sprawdzające

Postępowanie przygotowawcze zgodnie z dyspozycją art. 303 § 1 k.p.k. można wszcząć jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa. W sprawach o przestępstwo handlu ludźmi informacja o możliwości popełnienia przestępstwa pochodzić może z różnych źródeł, w szczególności może to być:

- zawiadomienie o przestępstwie;
- wynik działań operacyjno-rozpoznawczych;
- informacja pochodząca od osób trzecich przekazana wprost (np. anonimowe pismo) lub w sposób pośredni (materiał prasowy, innego rodzaju informacja medialna).

Zakres wiedzy przekazanej lub uzyskanej przez organ nie zawsze jednak pozwala na ustalenie istnienia przesłanki do wszczęcia postępowania. Ustawodawca przewidział legalny tryb jej uzupełniania. Jest nim postępowanie sprawdzające.

Postępowanie sprawdzające może zostać podjęte w celu:

- sprawdzenia okoliczności zawartych w zawiadomieniu o przestępstwie;
- sprawdzenia okoliczności ujawnionych przez organ procesowy.

W tym ostatnim przypadku nie chodzi jedynie o sytuacje, kiedy organ procesowy w wyniku podjętych czynności w innej sprawie, ujawni konieczność dokonania sprawdzenia, ale również o te sytuacje, gdy wynika to z wiedzy innego podmiotu, która nie została bezpośrednio przekazana organowi procesowemu (np. informacji medialnych).

5.3.1. Zakres dopuszczalnych czynności

W toku postępowania sprawdzającego dopuszczalne jest sięganie również po takie sposoby dokonywania ustalenia istnienia uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa, które z racji zakazów dowodowych nie mogą stanowić podstawy dokonania ustaleń w postępowaniu przygotowawczym. W szczególności mogą to być wszelkiego rodzaju notatki urzędowe, w których powinny znaleźć się przykładowo takie okoliczności jak np. ustalenia ewentualni świadkowie, wraz ze wskazaniem posiadanej przez nich wiedzy.

W postępowaniu sprawdzającym co do zasady istnieje zakaz prowadzenia czynności opiniowania przez biegłego oraz czynności protokolarnych¹⁰⁶.

Wyjątkiem od nieprotokolarnego sposobu dokonywania czynności sprawdzających jest możliwość:

- 1) przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie (§ 2);
- 2) przyjęcia wniosku o ściganie (§ 2);
- 3) przesłuchania w charakterze świadka zawiadamiającego (§ 3).

Zgodnie z § 120 Regulaminu Prok.¹⁰⁷ czynności postępowania sprawdzającego mogą polegać w szczególności na:

- 1) żądaniu od zawiadamiającego przedstawienia dodatkowych dokumentów lub informacji niezbędnych dla prawidłowej oceny zdarzenia, którego dotyczy zawiadomienie;
- 2) żądaniu przeprowadzenia kontroli w określonym zakresie;
- 3) zleceniu właściwemu organowi sprawdzenia faktów zawartych w zawiadomieniu;
- 4) żądaniu nadesłania dokumentacji medycznej dotyczącej osoby pokrzywdzonej;
- 5) przesłuchaniu w charakterze świadka osoby, która złożyła pisemne zawiadomienie o przestępstwie.

WAŻNE

Jeżeli zawiadamiającym jest pokrzywdzony, a formą wykorzystania w ramach handlu ludźmi prostytucja, pornografia lub inne formy wykorzy-

¹⁰⁶T. Grzegorzczak, Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. 1, Warszawa 2014, s. 1052.

¹⁰⁷Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych Prokuratury (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1206 ze zm.).

stania seksualnego, przy stwierdzeniu, że wykorzystanie nastąpiło w warunkach: groźby, przemocy, podstępny, bezradności lub innych okoliczności wymienionych w art. 197–199 k.k.:

- przyjęcie zawiadomienia powinno ograniczać się do najważniejszych faktów i dowodów;
- należy zainicjować tryb określony w art. 185c § 2 k.p.k.

5.3.2. Zakończenie czynności sprawdzających

Ustawodawca w przepisie art. 307 k.p.k. nie precyzuje w jaki sposób postępowanie sprawdzające powinno zostać zakończone. W sytuacji istnienia zawiadomienia o przestępstwie możliwe jest:

- wydanie postanowienia o wszczęciu śledztwa;
- wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia śledztwa.

W zakresie sprawdzenia informacji własnych organu procesowego, nie budzi wątpliwości, że w sytuacji pozytywnej (ustalenie istnienia podstawy do wszczęcia postępowania), czynności sprawdzające kończą się wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa.

Zgodnie ze zdaniem 3 § 121 Regulaminu Prok., w razie niepotwierdzenia się okoliczności wskazanych w treści anonimowego zawiadomienia pozostawia się je bez biegu i bez wydawania postanowienia o odmowie wszczęcia śledztwa.

Zainicjowanie czynności sprawdzających przez organy procesowe po ich zarejestrowaniu w odpowiednim urządzeniu ewidencyjnym powoduje jednak, że powinna zostać wydana decyzja o odmowie wszczęcia postępowania.

5.4. Specyfika śledztwa w sprawie o handel ludźmi

5.4.1. Forma postępowania

Jak już wskazano omawiając definicję legalną i typizację kodeksową przestępstwa handlu ludźmi czyn ten stanowi zbrodnię (art. 189a § 1 k.k.), zaś przygotowanie do niego występki (art. 189a § 2 k.k.). Uwzględniając regulacje kodeksowe należy wskazać, że w obu przypadkach właściwą formą postępowania przygotowawczego jest śledztwo. Ma ono charakter obligatoryjny w oparciu o kryterium przedmiotowe. Wynika to z faktu, że rozpoznanie sprawy o zbrodnię w pierwszej instancji należy do właściwości sądu okręgowego (art. 25 § 1 pkt 1 k.p.k.), co zgodnie z art. 309 pkt 1 k.p.k. obliguje do prowadzenia postępowania w tej formie. W odniesieniu do przygotowania do przestępstwa handlu ludźmi konieczność zachowania norm prawnych odnoszących się do śledztwa wynika z przyjęcia przez

ustawodawcę, że występki ten również należy do właściwości rzeczowej sądu okręgowego (art. 25 § 1 pkt 2 k.p.k.).

W niektórych sytuacjach może dojść do łącznego spełnienia kryterium przedmiotowego oraz podmiotowego!

Śledztwo obligatoryjne z uwagi **na kryterium podmiotowe**, prowadzone jest w sprawach:

- o występki – gdy osobą podejrzaną jest sędzia, prokurator, funkcjonariusz Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Służby Ochrony Państwa, Straży Marszałkowskiej, Służby Celno-Skarbowej lub Centralnego Biura Antykorupcyjnego;
- o występki – gdy osobą podejrzaną jest funkcjonariusz Straży Granicznej, Żandarmerii Wojskowej, finansowego organu postępowania przygotowawczego lub organu nadrzędnego nad finansowym organem postępowania przygotowawczego, w zakresie spraw należących do właściwości tych organów lub o występki popełnione przez tych funkcjonariuszy w związku z wykonywaniem czynności służbowych.

Okolicznością uprawniającą do stwierdzenia przesłanek obligatoryjnego śledztwa z uwagi na kryterium podmiotowe jest pełnienie określonej funkcji (art. 309 pkt 2 k.p.k.), które musi być niekiedy uzupełnione o dodatkowy element (art. 309 pkt 3 k.p.k.) jakim jest popełnienie występku przez tych funkcjonariuszy w związku z wykonywaniem czynności służbowych.

WAŻNE

Kryterium podmiotowe związane jest z pojęciem „osoba podejrzana” a nie „podejrzany. Dotyczy jedynie „funkcjonariuszy” a nie cywilnych pracowników. Okoliczność ta zachodzi, gdy podmiot spełnia kryteria w czasie prowadzenia postępowania¹⁰⁸.

Stwierdzenie takiej okoliczności rzutuje na uprawnienia organów postępowania przygotowawczego.

Decyzja o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego w sprawach o handel ludźmi musi spełniać wymogi kodeksowe związane z formą właściwą dla prowadzenia postępowania tj. dotyczące śledztwa. Niedopuszczalne jest zatem wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia dochodzenia i skorzystanie z odformalizowanych reguł jej dotyczących, np. możliwości nie sporządzania uzasadnienia.

¹⁰⁸R. A. Stefański, Obligatoryjne śledztwo ze względu na właściwości sprawcy, Prok. i Pr. 2001, nr 11, s. 153.

5.4.2. Organy uprawnione do prowadzenia postępowania przygotowawczego

Generalną regułą, wprowadzoną w treści art. 311 § 1 k.p.k., jest to, że śledztwo prowadzi prokurator.

Powierzenie Policji albo innemu uprawnionemu organowi przeprowadzenia śledztwa w całości lub w określonym zakresie albo dokonania poszczególnych czynności śledztwa następuje w formie zarządzenia. Powierzenie może nastąpić:

- 1) w całości;
- 2) w części (w określonym zakresie);
- 3) w postaci upoważnienia do wykonania jedynie niektórych czynności.

5.4.3. Ograniczenia powierzenia śledztwa

W sytuacji, gdy postępowanie w formie śledztwa prowadzone jest ze względu na zaistnienie **kryterium podmiotowego** powierzenie postępowania możliwe jest jedynie w zakresie przeprowadzenia poszczególnych czynności procesowych. Zakaz powierzenia w całości i w części dotyczy nie tylko występków, ale i zbrodni handlu ludźmi¹⁰⁹.

Ponadto do wyłącznej kompetencji prokuratora zastrzeżono czynności związane z:

- 1) przedstawieniem zarzutów (art. 313 § 1 k.p.k.),
- 2) zmianą lub uzupełnieniem zarzutów (art. 314 k.p.k.),
- 3) zamknięciem śledztwa (art. 321 k.p.k.).

Zastrzeżenie to, w zakresie dwóch pierwszych punktów, może doznać ograniczenia w sytuacji wykonywania przez inne organy procesowe czynności w trybie art. 308 k.p.k. (czynności niecierpiące zwłoki). Wówczas jednak niezbędne jest wydanie przez prokuratora stosownego postanowienia, w terminach wskazanych w art. 308 k.p.k. (5 dni), tj. odpowiednio o przedstawieniu zarzutów lub o ich zmianie czy uzupełnieniu.

Sformułowanie „czynności zawiązane z przedstawieniem zarzutów, zmianą lub uzupełnieniem” należy rozumieć jako pewien zespół czynności obejmujących wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jego ogłoszenie oraz przesłuchanie podejrzanego. W takim układzie jako możliwe jawi się zatem dokonywanie dalszych czynności przesłuchania podejrzanego, już niezwiązanych z instytucjami z art. 313 k.p.k. i 314 k.p.k., przez nieprokuratorskie organy postępowania przygotowawczego.

¹⁰⁹P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, Kodeks postępowania karnego Komentarz, t. 2, Warszawa 2011, s. 112–113.

Czynności powierzenia nie mogą obejmować czynności zastrzeżonych dla innego organu niż prokurator – tj. czynności sądowych w postępowaniu przygotowawczym.

Zgodnie z § 170 ust. 1 Regulaminu Prok. w miarę potrzeby prokurator przeprowadza w śledztwie najistotniejsze dla sprawy czynności, a zwłaszcza przesłuchuje:

- 1) jedyne go bezpośredniego świadka zdarzenia;
- 2) świadków, o których mowa w art. 192 § 2 k.p.k.;
- 3) pokrzywdzonych, przede wszystkim w sprawach o przestępstwa określone w art. 156 § 1, art. 189 § 2 i 3 i art. 280–282 k.k.;
- 4) biegłych;
- 5) podejrzanego w postępowaniu prowadzonym przez Policję, jeżeli zachodzą warunki do skierowania do sądu wniosku o zastosowanie tymczasowego aresztowania.

Dodatkowo, „jeżeli to możliwe”, prokurator w sprawach o czyny określone w art. 197 k.k. osobiście przyjmuje zawiadomienie o przestępstwie, zaś w przypadku gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa przez osoby wymienione w art. 309 pkt 2 i 3 k.p.k., czynności wymienione w art. 308 § 1 k.p.k. są przeprowadzane przy udziale prokuratora (§ 170 ust. 2 i 3 Regulaminu Prok.).

Śledztwo zgodnie z art. 311 § 2 k.p.k. prokurator może powierzyć Policji. Na mocy postanowienia art. 312 k.p.k. powierzenie możliwe jest również tym organom, które posiadają kompetencje Policji.

5.4.4. Czynności zastrzeżone dla prokuratora z mocy przepisów szczególnych

Wyłącznie prokurator może¹¹⁰:

- zwrócić się do naczelnego organu administracji rządowej o zwolnienie świadka od obowiązku zachowania w tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” i „ściśle tajne” (art. 179 § 2 k.p.k.);
- zwolnić osobę od obowiązku zachowania w tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli tajności „zastrzeżone” lub „poufne” lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji (art. 180 § 1 k.p.k.);
- złożyć do sądu wnioski o zwolnienie z obowiązku zachowania tajemnicy notarialnej, adwokackiej, radcy prawnego, doradcy podatkowego, lekarskiej, dziennikarskiej lub statystycznej oraz tajemnicy Prokuraturii Generalnej (art. 180 § 2 k.p.k.);

¹¹⁰R. A. Stefański, Rozdział IV Formy postępowania przygotowawczego, 2. Śledztwo, 2.4. Organy prowadzące śledztwo, (w:) *Metodyka pracy prokuratora w sprawach karnych WKP 2017.*

- wydać postanowienie o zachowaniu w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka, w tym danych osobowych, jeżeli nie mają one znaczenia dla rozstrzygnięcia w sprawie (art. 184 § 1 k.p.k.), przesłuchać tego świadka (art. 184 § 3 k.p.k.) oraz uchylić postanowienie o utajnieniu, o ile nie istniała uzasadniona obawa niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka lub osoby dla niego najbliższej albo gdy świadek złożył świadomie fałszywe zeznania lub nastąpiło jego ujawnienie (art. 184 § 8 k.p.k.);
- powołać co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów w celu wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego podejrzanego (art. 202 § 1 k.p.k.);
- złożyć wniosek do sądu o zarządzenie obserwacji podejrzanego w zakładzie leczniczym (art. 203 § 2 k.p.k.);
- dokonać oględzin zwłok, chyba że zachodzi nagły wypadek (art. 209 § 2 k.p.k.) i być obecny przy otwarciu zwłok przez biegłego (art. 209 § 4 k.p.k.);
- zarządzić wyjęcie zwłok z grobu w celu dokonania ich oględzin lub otwarcia (art. 210 k.p.k.);
- zarządzić zatrzymanie rzeczy, z wyjątkiem wypadków niecierpiących zwłoki (art. 217 § 1 k.p.k.);
- wydać postanowienie w przedmiocie zatwierdzenia zatrzymania rzeczy na żądanie Policji (art. 217 § 4 k.p.k.);
- żądać od urzędów, instytucji i podmiotów prowadzących działalność w dziedzinie poczty lub działalność telekomunikacyjną, urzędów celnych oraz instytucji i przedsiębiorstw transportowych wydania korespondencji i przesyłek oraz innych danych, a także otwierać lub zarządzić ich otwarcie (art. 218 § 1 k.p.k.);
- żądać od urzędów, instytucji i podmiotów prowadzących działalność telekomunikacyjną niezwłocznego zabezpieczenia na czas określony, nieprzekraczający jednak 90 dni, danych informatycznych przechowywanych w urządzeniach zawierających te dane na nośniku lub w systemie informatycznym (art. 218a § 1 k.p.k.);
- polecić Policji dokonanie przeszukania, z wyjątkiem wypadków niecierpiących zwłoki (art. 220 § 1 i 3 k.p.k.);
- wydać postanowienie w przedmiocie zatwierdzenia przeszukania (art. 220 § 3 k.p.k.);
- złożyć zatrzymaną rzecz do depozytu sądowego albo oddać osobie godnej zaufania, jeżeli powstaje wątpliwość, komu należy ją wydać (art. 231 § 1 k.p.k.);
- złożyć wniosek do sądu o niezwłoczne zarządzenie zniszczenia przedmiotów i substancji stwarzających niebezpieczeństwo dla życia lub zdrowia, a w szczególności broni, amunicji, materiałów wybuchowych

lub łatwopalnych, materiałów radioaktywnych, substancji trujących, duszących lub parzących, środków odurzających, substancji psychotropowych lub ich preparatów oraz prekursorów kategorii 1, a także wyrobów tytoniowych i napojów alkoholowych w całości lub w części, pozostałych ilości przedmiotów lub substancji zbędnych do przeprowadzenia badań (art. 232a § 2 k.p.k.);

- złożyć wniosek do sądu o zarządzenie kontroli i utrwalanie treści rozmów telefonicznych w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania lub zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa, a w wypadkach niecierpiących zwłoki – zarządzić samodzielnie kontrolę i utrwalanie treści rozmów telefonicznych, z obowiązkiem zwrócenia się w terminie 3 dni do sądu z wnioskiem o zatwierdzenie postanowienia (art. 237 § 1 i 2 k.p.k.);
- wystąpić do sądu w czasie trwania kontroli treści rozmów telefonicznych albo nie później niż w ciągu 2 miesięcy od dnia jej zakończenia z wnioskiem o wyrażenie zgody na wykorzystanie w postępowaniu karnym uzyskanego w wyniku kontroli dowodu popełnienia przestępstwa wymienionego w art. 237 § 3 k.p.k., popełnionego przez osobę, wobec której kontrola była stosowana, innego niż objęte zarządzeniem kontroli albo popełnionego przez inną osobę (art. 237a k.p.k.);
- wnosić po zakończeniu kontroli treści rozmów telefonicznych o zarządzenie zniszczenia wszystkich utrwalonych zapisów, jeżeli w całości nie mają znaczenia dla postępowania karnego, a po zakończeniu postępowania przygotowawczego wnosić o zarządzenie zniszczenia utrwalonych zapisów w części, w jakiej nie mają znaczenia dla postępowania karnego, w którym zarządzono kontrolę, i utrwalanie rozmów telefonicznych, oraz nie stanowią dowodu (art. 238 § 3 i 4 k.p.k.);
- wydać postanowienie o zabezpieczeniu wykonania orzeczenia na mieniu oskarżonego (art. 293 § 1 k.p.k.);
- wydać postanowienie o niedopuszczeniu strony do dowodowej czynności śledczej (art. 317 § 2 k.p.k.); wnieść do sądu o nałożenie na obrońcę lub pełnomocnika kary pieniężnej (art. 285 § 1a k.p.k.).

5.5. Czynności procesowe

Przepis art. 115 § 22 k.k. zawiera otwarty katalog celów, którym może służyć handel ludźmi. Zalicza się do nich w szczególności: prostytutkę, pornografię, inne formy seksualnego wykorzystania, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, żebractwo, niewolnictwo, inne formy wykorzystania poniżającego godność człowieka, pozyskanie komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy.

Powyższe wyliczenie jest o tyle istotne, albowiem w zależności od celu wykorzystania, różna będzie osoba pokrzywdzonego, z którą trzeba będzie przeprowadzić odpowiednie czynności procesowe, w szczególności przesłuchanie. Należy podkreślić, że zgodnie z wypracowanym stanowiskiem Departamentu do Spraw Przepępczości Zorganizowanej i Korupcji ówczesnej Prokuratury Generalnej w *sprawach o handel ludźmi najistotniejszym dowodem jest zazwyczaj przesłuchanie pokrzywdzonego. Nieprawidłowe przeprowadzenie tej czynności prowadzi częstokroć do bezpowrotnej utraty podstawowego dowodu, a w konsekwencji umorzenia postępowania*¹¹¹. Na tej podstawie, czynności procesowe z udziałem pokrzywdzonego, oprócz ogólnych zasad postępowania wobec ofiary handlu ludźmi, należy uzupełnić szczególnymi uwagami w przypadku:

- 1) osób dotkniętych przemocą,
- 2) osób odmiennych kulturowo i cudzoziemców,
- 3) dzieci,
- 4) osób z zaburzeniami psychicznymi.

Przystępując jednak do omówienia sposobu przeprowadzenia czynności z udziałem ofiary handlu ludźmi w sposób ogólny, należy uprzednio zasygnalizować, że przestępstwo handlu ludźmi niesie ze sobą szczególnie dotkliwą wiktyimizację, która sprawia, że pokrzywdzony nie chce podjąć współpracy z organami ścigania. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że na cechy charakterystyczne dla tego rodzaju pokrzywdzonego składają się m.in.:

- 1) brak motywacji do składania prawdziwych zeznań, a zatem ryzyko składania depozycji niezgodnych ze stanem faktycznym sprawy,
- 2) niewładanie bądź symulowanie niewładania językiem polskim,
- 3) doznanie traumatycznych przeżyć (*trauma, z jaką się zmagają, może być porównywalna do doświadczeń psychicznych ofiar zgwałceń*¹¹², trauma może również wywołać negatywne skutki dla zdrowia psychicznego pokrzywdzonego, które mogą objawiać się takiego rodzaju zaburzeniem, np. tzw. syndrom sztokholmski),
- 4) uwikłanie w szereg zależności osobowych i finansowych (pokrzywdzony co do zasady pada ofiarą zorganizowanych grup lub związków mających na celu popełnianie przestępstw lub przestępstw skarbowych),
- 5) brak zaufania dla przedstawicieli jakiegokolwiek władzy,

¹¹¹ M. Kozłowska, Wskazówki dotyczące prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach o handel ludźmi, (w:) L. Mazowiecka (red.), *Ofiary handlu ludźmi*, Warszawa 2014, s. 133–134.

¹¹² M. Kozłowska, Wskazówki dotyczące prowadzenia postępowań..., s. 134.

6) niejednokrotna możliwość bycia sprawcą innego rodzaju przestępstwa lub wykroczenia, która wprawia pokrzywdzonego w stan obawy pociągnięcia go do odpowiedzialności karnej w razie złożenia zeznań w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi¹¹³.

Biorąc pod uwagę powyższe, ofiary handlu ludźmi wymagają od organów szczególnego traktowania w celu nie tylko zapewnienia poczucia bezpieczeństwa, ale również ochrony przed ich wtórną wiktyimizacją oraz przywrócenia poszanowania przyrodzonej i niezbywalnej godności, która zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej stanowi źródło wolności i praw człowieka.

Jak już zostało wyżej wskazane, jednym z najważniejszych dowodów w sprawie o handel ludźmi jest przesłuchanie pokrzywdzonego. Zgodnie z art. 300 § 2 k.p.k. przed jego dokonaniem należy jednak pouczyć pokrzywdzonego o posiadaniu statusu strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym oraz o wynikających z tego uprawnieniach. W piśmiennictwie wskazuje się, że przy tego rodzaju przestępstwie należy zwrócić szczególną uwagę na:

- 1) prawo do pomocy społecznej, której udziela się osobom i rodzinom z powodu potrzeby ochrony ofiar handlu ludźmi na podstawie art. 7 pkt 7a ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej¹¹⁴,
- 2) pomoc Krajowego Centrum Interwencyjno-Konsultacyjnego dla Polskich i Cudzoziemskich Ofiar Handlu Ludźmi (KCIK), które prowadzone jest obecnie przez La Strada – Fundację Przeciwko Handlowi Ludźmi i Nie-wolnictwu oraz Stowarzyszenie Po-MOC dla Kobiet i Dzieci im. Marii Niepokalanej jako zadanie publiczne, realizowane i finansowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji¹¹⁵,
- 3) prawo do złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę na podstawie prawa cywilnego w trybie art. 46 k.p.k.,

¹¹³ Por. K. Płóńczyk, *Metodyka prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach, dotyczących handlu ludźmi w kontekście identyfikacji ofiary handlu ludźmi, w tym różnic kulturowych, roli psychologa, specyfika czynności procesowych w tym zabezpieczenie dowodów*, (w:) T. Nowak, S. Buchowska, B. Namysłowska-Gabryśiak, J. Kończyk, K. Płóńczyk, *Handel ludźmi. Szkolenie kadr wymiaru sprawiedliwości i prokuratury w zakresie zwalczania i zapobiegania przestępczości transgranicznej i zorganizowanej*, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, s. 99.

¹¹⁴ Tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., Nr 1876.

¹¹⁵ Zob. szerzej: www.gov.pl/web/handel-ludzmi/-krajowego-centrum-interwencyjno-konsultacyjnego-dla-polskich-i-cudzoziemskich-ofiar-handlu-ludzmi-kcik (dostęp na dzień 26 października 2021 r.).

- 4) instytucję świadka anonimowego, o której mowa w art. 184 k.p.k.,
- 5) prawo do ustanowienia pełnomocnika zgodnie z art. 87 k.p.k., w tym prawo do żądania wyznaczenia pełnomocnika z urzędu na podstawie art. 78 k.p.k.,
- 6) możliwość działania jako oskarżyciel posiłkowy na podstawie art. 53–58 k.p.k., w tym prawo do doręczenia orzeczenia wraz z tłumaczeniem, o którym mowa w art. 56a k.p.k.,
- 7) możliwość opuszczenia sali rozpraw przez oskarżonego, na czas przesłuchania pokrzywdzonego, na podstawie art. 390 § 2 k.p.k.¹¹⁶

Dokonując natomiast czynności przesłuchania pokrzywdzonego piśmiennictwo wskazuje, że należy zwrócić uwagę na następujące elementy:

- ustalenie okoliczności pierwszego kontaktu pokrzywdzonego z osobą proponującą pracę, organizującą wyjazd, czy też składającą ofertę (telefon, e-mail, ogłoszenie o pracę, polecenie przez znajomego, rodzinę) i jego dalszy przebieg;
- warunki oferty, przykładowo: miejsce wykonywania pracy, warunki żywienia i akomodacji, wynagrodzenie i forma płatności, zapewnienie opieki na miejscu, czy została na tę okoliczność sporządzona umowa lub oferta w formie pisemnej;
- koszty dojazdu na miejsce (pokrzywdzonego) i uzyskania niezbędnych dokumentów (paszport, wiza, zezwolenie na pracę);
- czy pokrzywdzony przekazał sprawcy/sprawcom dane na temat rodziny, miejsca zamieszkania, sposobu kontaktu, jak uzasadniono konieczność posiadania takich informacji;
- sposób przekroczenia granicy państwowej (przez pokrzywdzonego);
- kto dysponował dokumentem tożsamości pokrzywdzonego; jeżeli była to inna osoba, jakie było uzasadnienie jego przekazania, na jaki okres;
- czy (pokrzywdzony) posługiwał się innymi niż na własne nazwisko dokumentami stwierdzającymi tożsamość, jeśli tak – jakie było tego uzasadnienie;
- czy (pokrzywdzony) w związku z wykonywaniem pracy podlegał ubezpieczeniu społecznemu lub ubezpieczeniu następstw nieszczęśliwych wypadków, czy został przeszkolony w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy;

¹¹⁶ Por. M. Kozłowska, Wskazówki dotyczące prowadzenia postępowań..., s. 138–140 oraz A. Wacholiz, Prawa pokrzywdzonego, (w:) M. Przybysz (red.), *Handel ludźmi i praca przymusowa. Prawa pokrzywdzonych i środki kompensacyjne w prawie międzynarodowym i polskim*. Kompendium wiedzy, Szczecin–Warszawa 2013, s. 44–48.

- czy (pokrzywdzony) wypełnił lub podpisywał jakiegokolwiek wnioski lub dokumenty, w szczególności w celu założenia konta lub uzyskania świadczenia z ubezpieczenia społecznego,
- czy (pokrzywdzony) otrzymywał środki pieniężne lub wynagrodzenie w innej formie;
- sposób traktowania (pokrzywdzonego) na miejscu, w tym stosowanie środków przymusu lub groźby;
- możliwość kontaktu (pokrzywdzonego) z innymi osobami¹¹⁷.

5.5.1. Czynności procesowe z udziałem osób dotkniętych przemocą

Biorąc pod uwagę, że przestępstwo handlu ludźmi niesie ze sobą szczególnie ładunek ujemny, skierowany przeciwko poczuciu bezpieczeństwa u pokrzywdzonego, prowadzący postępowanie przygotowawcze może rozważyć przesłuchanie pokrzywdzonego w charakterze świadka w trybie art. 177a § 1a k.p.k., zgodnie z którym przesłuchanie świadka może nastąpić przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku.

Omawiając czynności procesowe z udziałem osób dotkniętych przemocą należy podkreślić, że ofiary handlu ludźmi mogą nie tylko doświadczyć samej przemocy, ale również mogą one podlegać wykorzystaniu seksualnemu z użyciem przemocy. Wobec powyższego należy zasygnalizować, że zgodnie z art. 185c § 1 k.p.k. w sprawach o przestępstwa określone w:

- art. 197 k.k. (zgwałcenie i wymuszenie czynności seksualnej);
- art. 198 k.k. (seksualne wykorzystanie niepoczytalności lub bezradności) oraz
- art. 199 k.k. (seksualne wykorzystanie stosunku zależności lub krytycznego położenia),

które mogą pozostawać w zbiegu z art. 189a k.k., **zawiadomienie o przestępstwie, jeżeli składa je pokrzywdzony, powinno ograniczyć się do wskazania najważniejszych faktów i dowodów.**

Pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania (art. 185c § 1a k.k.). Przesłuchanie pokrzywdzonego w charakterze świadka przeprowadza wówczas sąd na posiedzeniu

¹¹⁷ M. Kozłowska, Wskazówki dotyczące prowadzenia postępowań..., s. 141–142.

z udziałem biegłego psychologa niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku. W przesłuchaniu mają prawo wziąć udział:

- prokurator;
- obrońca oraz
- pełnomocnik pokrzywdzonego,

jak również przy przesłuchaniu może być obecny – jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego:

- przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje lub
- osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego.

Na rozprawie głównej odtwarza się wówczas sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania (art. 185c § 2 k.p.k.).

Jeżeli zajdzie konieczność ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka (innego niż małoletni pokrzywdzony) w związku z wyjściem na jaw istotnych okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, na wniosek pokrzywdzonego przesłuchanie przeprowadza się w sposób wskazany w art. 177 § 1a k.p.k. (tj. przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku), gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania pokrzywdzonego lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny (art. 185c § 3 k.k.).

Na wniosek pokrzywdzonego należy również zapewnić, aby biegły psycholog biorący udział w przesłuchaniu był osobą tej samej płci co pokrzywdzony, chyba że będzie to utrudniać postępowanie (art. 185c § 4 k.k.).

Przesłuchania w trybie określonym w art. 185c k.p.k. przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach, w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą (art. 185d § 1d k.p.k.).

5.5.2. Czynności procesowe z udziałem osób odmiennych kulturowo i cudzoziemców

Tzw. prawo do zastanowienia¹¹⁸ dla cudzoziemców przebywających nielegalnie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Zgodnie z art. 170 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach¹¹⁹, cudzoziemcowi, w stosunku do którego istnieje domniemanie, że

¹¹⁸ Zob. tamże, s. 135.

¹¹⁹ Tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 2354 z późn. zm.

jest ofiarą handlu ludźmi w rozumieniu art. 115 § 22 k.k., wydaje się zaświadczenie potwierdzające istnienie tego domniemania. Na podstawie art. 173 wyżej powołanej ustawy organ właściwy do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi poucza cudzoziemca na piśmie oraz w języku dla niego zrozumiałym o tym, że:

- 1) pobyt cudzoziemca na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej uważa się za legalny przez okres ważności wydanego mu zaświadczenia. Pobyt cudzoziemca przestaje się jednak uważać za legalny z chwilą odnotowania przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych w rejestrze wydanych cudzoziemcom zaświadczeń informacji o tym, że cudzoziemiec:
 - a) aktywnie, dobrowolnie i z własnej inicjatywy ponownie nawiązał kontakt z osobami podejrzanymi o popełnienie przestępstwa, o którym mowa w art. 189a § 1 k.k. (handel ludźmi), lub
 - b) przekroczył lub usiłował przekroczyć granicę wbrew przepisom prawa;
- 2) zaświadczenie wydaje organ właściwy do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo handlu ludźmi i jest ono ważne przez okres 3 miesięcy od dnia jego wydania, a w przypadku małoletniego cudzoziemca – przez okres 4 miesięcy od dnia jego wydania. Organ, który wydał cudzoziemcowi zaświadczenie jest obowiązany do powiadomienia o tym fakcie ministra właściwego do spraw wewnętrznych.

Należy zaznaczyć, że na etapie przeprowadzania czynności pozaprosesowych i domniemania faktycznego o statusie ofiary handlu ludźmi, właściwym do wydania powyższego zaświadczenia będzie Policja lub Straż Graniczna wykonująca czynności pozaprosesowe, natomiast po przekazaniu materiałów sprawy prokuraturze i **wszczęciu postępowania w sprawie** o czyn z art. 189a k.k., to prokurator będzie organem właściwym do jego wydania¹²⁰.

Prawo do czasowego pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej

Zgodnie z art. 176 ustawy o cudzoziemcach zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi udziela się cudzoziemcowi, jeżeli łącznie spełnia następujące warunki:

- 1) przebywa na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,
- 2) podjął współpracę z organem właściwym do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo, o którym mowa w art. 189a § 1 k.k.,

¹²⁰ Por. M. Kozłowska, Wskazówki dotyczące prowadzenia postępowań..., s. 136.

a w przypadku małoletniego cudzoziemca – otrzymał status pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawie o przestępstwo, o którym mowa w art. 189a § 1 k.k.,

- 3) zerwał kontakty z osobami podejrzanymi o popełnienie przestępstwa, o którym mowa w art. 189a § 1 k.k.

Zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi udziela się na okres co najmniej 6 miesięcy (art. 177 ustawy o cudzoziemcach). Podkreślenia wymaga, że na podstawie art. 178 ustawy o cudzoziemcach, w postępowaniu w sprawie udzielenia cudzoziemcowi zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi nie stosuje się przepisów:

- art. 99 ust. 1 pkt 2 i 4–6 (wybrane przesłanki do odmowy wszczęcia postępowania w sprawie udzielenia zezwolenia na pobyt czasowy) oraz
- art. 100 ust. 1 pkt 2, 3 i 6–9 (wybrane przesłanki do odmowy udzielenia zezwolenia na pobyt czasowy).

Organ prowadzący niniejsze postępowanie zapewnia cudzoziemcowi, który nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim, możliwość korzystania z pomocy tłumacza (art. 179 ustawy o cudzoziemcach). Przepis art. 180 ustawy o cudzoziemcach wskazuje natomiast na okoliczności, które obligują do cofnięcia cudzoziemcowi zezwolenia na pobyt czasowy, tj.:

- 1) w przypadkach, o których mowa w art. 101 pkt 1 (ustanie celu pobytu cudzoziemca, który był powodem udzielenia zezwolenia na pobyt czasowy) lub 2 (cudzoziemiec przestał spełniać wymogi udzielenia mu zezwolenia na pobyt czasowy ze względu na deklarowany cel pobytu), w szczególności, gdy cudzoziemiec zaprzestał współpracy z organem właściwym do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo z art. 189a k.k. lub jeżeli postępowanie to zostało zakończone, lub
- 2) gdy wystąpiła przynajmniej jedna z okoliczności, o których mowa w art. 100 ust. 1 pkt 4 (wymagają tego względy obronności lub bezpieczeństwa państwa lub ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego lub zobowiązania wynikające z postanowień ratyfikowanych umów międzynarodowych obowiązujących Rzeczpospolitą Polską) lub 5 (w postępowaniu w sprawie udzielenia mu zezwolenia na pobyt czasowy cudzoziemiec złożył wniosek zawierający nieprawdziwe dane osobowe lub fałszywe informacje lub dołączył do niego dokumenty zawierające takie dane lub informacje, lub zeznał on nieprawdę, lub zataił prawdę albo podrobił lub przerobił dokument w celu użycia go jako autentycznego, lub takiego dokumentu używał jako autentycznego).

Prawo do pobytu na czas nieoznaczony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej

Zgodnie z art. 195 ust. 1 pkt 5 k.p.k., zezwolenia na pobyt stały udziela się cudzoziemcowi na czas nieoznaczony, na jego wniosek, jeżeli jest on ofiarą handlu ludźmi w rozumieniu art. 115 § 22 k.k. i (przesłanki muszą zostać spełnione kumulatywnie):

- 1) przebywał na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej bezpośrednio przed złożeniem wniosku o udzielenie mu zezwolenia na pobyt stały przez okres nie krótszy niż 1 rok na podstawie zezwolenia na pobyt czasowy dla ofiar handlu ludźmi,
- 2) współpracował z organami ścigania w postępowaniu karnym w sprawie o przestępstwo, o którym mowa w art. 189a § 1 k.k.,
- 3) ma uzasadnione obawy przed powrotem do państwa pochodzenia.

„Bariera językowa” podczas przesłuchania osób odmiennych kulturowo i cudzoziemców

Odnosząc się do tzw. bariery językowej, która może zaistnieć zarówno u osób odmiennych kulturowo, jak i cudzoziemców warto wskazać, że zgodnie z art. 204 k.p.k., należy wezwać tłumacza, jeżeli zachodzi potrzeba przesłuchania osoby niewładającej językiem polskim. Co więcej tłumacza należy również wezwać, jeżeli zachodzi potrzeba przełożenia na język polski pisma sporządzonego w języku obcym lub odwrotnie albo zapoznania strony z treścią przeprowadzonego dowodu. Do tłumacza stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące biegłych.

5.5.3. Czynności procesowe z udziałem dzieci

W rozumieniu niniejszego Podręcznika „dziecko” oznacza osobę, która nie ukończyła 18 roku życia (art. 3 lit. d Protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającego Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r. – tzw. Protokół z Palermo).

Na gruncie obowiązujących przepisów krajowych kodeks postępowania karnego kształtuje następujące regulacje szczególne w odniesieniu do czynności procesowych z udziałem dzieci, które mają zastosowanie do spraw o przestępstwo handlu ludźmi z art. 189a k.k.

Zgodnie z art. 185a § 1 k.p.k., w sprawach o przestępstwo z art. 189a k.k. (handel ludźmi) pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas,

gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że:

- 1) wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania lub
- 2) żąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego.

Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku. W przesłuchaniu mają prawo wziąć udział:

- prokurator,
 - obrońca oraz
 - pełnomocnik pokrzywdzonego,
- jak również przy przesłuchaniu może być obecny – jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego:
- przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje lub
 - osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego.

Jeżeli oskarżony zawiadomiony o tej czynności nie posiada obrońcy z wyboru, sąd wyznacza mu obrońcę z urzędu (art. 185a § 2 k.p.k.).

Na rozprawie głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania. (art. 185a § 3 k.p.k.).

Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego, który ukończył 15 rok życia, w sytuacji gdy **zachodzi uzasadniona obawa, iż przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny**, następuje we wskazany sposób. W tej sytuacji organ procesowy powinien dysponować opinią biegłego uzyskaną na podstawie art. 192 § 4 k.p.k.¹²¹

W sprawie o przestępstwo handlu ludźmi należy zwrócić szczególną uwagę, czy nie zachodzą okoliczności aktualizujące powyższą obawę. Wówczas przyjęcie trybu przysłuchania, o którym mowa w art. 185a k.p.k. dla małoletniego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat wyłącza stosowanie art. 185c k.p.k., który wprowadza szczególne warunki przesłuchania w sprawach o przestępstwa określone w art. 197–199 k.k. (art. 185a § 4 k.p.k.).

Jeżeli natomiast w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach XXV i XXVI k.k. (które mogą pozostawać w zbiegu z art. 189a k.k.), świadek:

¹²¹ R. K o p e r, 4.6.3. Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego, który ukończył 15 lat, (w:) P. H o f m a ń s k i (red.), System Prawa Karnego Procesowego. Tom VIII. Dowody, cz. 4, Warszawa 2019.

- 1) w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat – na podstawie art. 185b § 1 k.p.k. przesłuchuje się go w warunkach określonych w art. 185a § 1–3 k.p.k. (opisane w podrozdziale 4 – *czynności procesowe z udziałem dzieci*), jeżeli zeznania tego świadka mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy,
- 2) jest małoletni oraz w chwili przesłuchania ukończył 15 lat – na podstawie art. 185b § 2 k.p.k. przesłuchuje się go w trybie określonym w art. 177 § 1a k.p.k. (tj. przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku), gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

Powyższych regulacji nie stosuje się jednak do świadka współdziałającego w popełnieniu czynu zabronionego, o który toczy się postępowanie karne, lub świadka, którego czyn pozostaje w związku z czynem, o który toczy się postępowanie karne (art. 185b § 3 k.p.k.).

Przesłuchania w trybie określonym w art. 185a i 185b k.p.k. przeprowadza się w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach w siedzibie sądu lub poza jego siedzibą (art. 185d § 1d k.p.k.).

Zgodnie z § 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c k.p.k.¹²² (dalej: „rozporządzenia”), jeżeli świadek jest małoletnim, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, planowane pora i czas przesłuchania uwzględniają:

- potrzeby wynikające z jego wieku;
- potrzebę nawiązania z nim kontaktu przez biegłego psychologa przed przystąpieniem do przesłuchania oraz
- potrzebę ewentualnych przerw w prowadzonej czynności.

Przed rozpoczęciem przesłuchania biegły psycholog przeprowadza ze świadkiem wstępną rozmowę w pokoju przesłuchań w celu nawiązania z nim kontaktu, ustalenia indywidualnych potrzeb świadka oraz w razie potrzeby obniżenia poziomu lęku i niepokoju świadka (§ 3 ust. 1 rozporządzenia).

Przed rozpoczęciem przesłuchania sędziego, w miarę potrzeby w uzgodnieniu z biegłym psychologiem ustala, czy obecność przedstawiciela ustawowego, osoby, pod której stałą pieczęą pokrzywdzony pozostaje albo osoby pełnoletniej wskazanej przez pokrzywdzonego w pokoju przesłuchań podczas przesłuchania może ograniczać swobodę wypowiedzi

¹²² Dz. U. z 2020 r., poz. 1691.

świadka, a następnie informuje o sposobie przeprowadzenia przesłuchania (§ 3 ust. 2 rozporządzenia).

Przed rozpoczęciem przesłuchania małoletniego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, a także w innych przypadkach uzasadnionych stanem emocjonalnym lub właściwościami osobistymi świadka (dot. to m.in. małoletniego pokrzywdzonego, który ukończył 15 lat), sędzia, prokurator, obrońca i pełnomocnik pokrzywdzonego mogą uzgodnić z biegłym psychologiem sposób formułowania zadawanych świadkowi pytań, w szczególności dotyczących sfery intymnej. W takim przypadku biegły psycholog w miarę potrzeby udziela sędziemu pomocy w wyjaśnieniu w sposób zrozumiały dla świadka zasad przesłuchania, w tym prawa odmowy składania zeznań, o ile prawo to świadkowi przysługuje, obowiązku mówienia prawdy oraz faktu utrwalania czynności w formie zapisu na nośnikach (§ 4 rozporządzenia).

5.5.4. Czynności procesowe z udziałem osób z zaburzeniami psychicznymi

Zgodnie z art. 192 § 2 k.p.k., jeżeli istnieje wątpliwość co do stanu psychicznego świadka, jego stanu rozwoju umysłowego, zdolności postrzegania lub odtwarzania przez niego postrzeżeń, sąd lub prokurator **może zarządzić** przesłuchanie świadka z udziałem biegłego lekarza lub biegłego psychologa, a świadek nie może się temu sprzeciwić. Powyższej regulacji nie stosuje się do osób, które odmówiły zeznań lub zostały od nich zwolnione na podstawie art. 182 § 1 i 2 lub art. 185 (art. 192 § 3 k.p.k.).

Możliwość wezwania do udziału w przesłuchaniu zarówno biegłego lekarza, jak i biegłego psychologa jest warunkowana wystąpieniem konkretnych okoliczności wskazujących na istnienie jednej z trzech wątpliwości:

- co do stanu psychicznego świadka,
- co do stanu rozwoju umysłowego,
- co do zdolności postrzegania i odtwarzania faktów.

Przy zaistnieniu powyższych stanów możliwość przeradza się w obowiązek¹²³.

Dla celów dowodowych (np. w celu wykazania, że pokrzywdzony stał się ofiarą handlu ludźmi na skutek niezdolności do należytego pojmowania sytuacji) można, na podstawie przepisu art. 192 § 4 k.p.k., świadka poddać oględzinom ciała i badaniu lekarskiemu lub psychologicznemu. Może się to jednak odbyć **wyłącznie za jego zgodą. Natomiast, jeżeli karalność**

¹²³ M. K u r o w s k i, (w:) D. Ś w i e c k i (red.), Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2022, art. 192.

czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może on sprzeciwić się oględzinom i badaniom niepołączonym z zabiegiem chirurgicznym lub obserwacją w zakładzie leczniczym (art. 192 § 1 k.p.k.).

Należy również podkreślić, że jeżeli zachodzą okoliczności uzasadniające przesłuchanie osoby z zaburzeniami psychicznymi w trybie art. 185a–185c k.p.k., a osoba ta cierpi na upośledzenie umysłowe lub zachodzą inne przypadki uzasadnione stanem emocjonalnym lub właściwościami osobistymi świadka (np., gdy osoba przesłuchiwana cierpi na inne zaburzenie psychiczne niż upośledzenie umysłowe), to zastosowanie znajduje § 4 rozporządzenia. Zgodnie z tym przepisem, przed rozpoczęciem przesłuchania takiej osoby, sędzia, prokurator, obrońca i pełnomocnik pokrzywdzonego mogą uzgodnić z biegłym psychologiem sposób formułowania zadawanych świadkowi pytań, w szczególności dotyczących sfery intymnej. W takim przypadku biegły psycholog w miarę potrzeby udziela sędziemu pomocy w wyjaśnieniu w sposób zrozumiały dla świadka zasad przesłuchania, w tym prawa odmowy składania zeznań, o ile prawo to świadkowi przysługuje, obowiązku mówienia prawdy oraz faktu utrwalania czynności w formie zapisu na nośnikach.

5.6. Przesłuchanie podejrzanego i formułowanie zarzutów

5.6.1. Formalne wszczęcie postępowania

Przepis art. 303 k.p.k. określa tzw. faktyczną podstawę wszczęcia śledztwa w sprawach o każde przestępstwo, w tym o handel ludźmi. Obowiązek zainicjowania postępowania karnego aktualizuje się wówczas, gdy zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa.

W ramach podstawy faktycznej zwrócić należy uwagę na sformułowanie „uzasadnione podejrzenie”. Przez pojęcie to należy rozumieć wywołane obiektywnymi informacjami subiektywne odczucie organu procesowego wskazujące na prawdopodobieństwo, że zaistniało przestępstwo¹²⁴. Podejrzenie to musi być „uzasadnione”, a zatem oparte na konkretnych informacjach – dowodach. Należy zaznaczyć, że do wydania postanowienia o wszczęciu śledztwa organ nie musi dysponować dowodem ścisłym (formalnym), wystarczające jest oparcie się na dowodach swobodnych.

Drugą okolicznością, która musi zostać ustalona, już na tym etapie, jest prawna dopuszczalność prowadzenia postępowania. Zakres postępowania sprawdzającego, w odniesieniu do dopuszczalnych dowodów, jest ściśle reglamentowany, co powoduje, że niemożliwe jest dokonanie niektó-

¹²⁴ T. Grzegorzcyk, Kodeks, t. 1, 2014, s. 1037.

rych ustaleń. Jak się wydaje, należy stosować domniemanie braku podstaw do przyjęcia, że zachodzi prawna niedopuszczalność postępowania. Dopiero ujawnienie przesłanki, która może być weryfikowana już w tym wstępnym etapie pozwala obalić takie twierdzenie.

5.6.2. Forma decyzji

Właściwą formą wszczęcia śledztwa jest postanowienie¹²⁵. Jak każdej innej tego typu decyzji procesowej, również elementy składowe postanowienia o wszczęciu śledztwa określa art. 94 § 1 k.p.k. Nadto musi ono zawierać:

- określenie czynu zabronionego;
- kwalifikację prawną.

Postanowienie to wydaje prokurator.

Zgodnie z art. 102 k.k., wydłużenie okresu przedawnienia karalności przestępstwa zależy od tej decyzji. Biorąc pod uwagę istotność powyższego skutku, w sytuacji ujawnienia w toku postępowania odrębnego zdarzenia historycznego od objętego postanowieniem pierwotnym o wszczęciu powinno się wydać postanowienie o wszczęciu śledztwa w tym zakresie. Obligatoryjne jest to zawsze, gdy pierwotną decyzją było wszczęcie dochodzenia.

Postanowienie to musi zawierać uzasadnienie, które powinno wskazywać na okoliczności uzasadniające istnienie faktycznej podstawy wszczęcia.

Postanowienie o wszczęciu śledztwa jest niezaskarżalne (arg. z art. 465 k.p.k.).

5.6.3. Instytucja przedstawienia i zmiany zarzutów

Instytucja przedstawienia zarzutów służy formalnemu wprowadzeniu do postępowania strony, jaką jest podejrzany. Następuje wówczas przekształcenie postępowania *ad rem* w postępowanie *in personam*.

Przedstawienie zarzutów ma charakter gwarancyjny dla podejrzanego w zakresie, w jakim uzyskuje wiedzę o toczącym się przeciwko niemu postępowaniu karnym. Osoba, przeciwko której wydano postanowienie o przedstawieniu zarzutów, staje się z tym momentem podejrzanym w rozumieniu procesowym (art. 71 § 1 k.p.k.). Zyskuje ona prawa i obowiązki związane z tą rolą procesową. Postanowienie o przedstawieniu zarzutów

¹²⁵P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, Kodeks postępowania karnego Komentarz, t. 2, 2004, s. Warszawa 2004, s. 27.

ma także charakter gwarancyjny, pozwala bowiem m.in. na podjęcie przez podejrzanego aktywnej obrony¹²⁶.

5.6.4. Model przedstawienia zarzutów

Podkreślić należy, że podstawowym (modelowym) rozwiązaniem jest sposób ujęty w treści art. 313 k.p.k. W przypadku przestępstwa handlu ludźmi, jedynym dopuszczalnym odstępstwem jest tryb przewidziany w dyspozycji art. 308 k.p.k. Na czynność składają się¹²⁷:

- 1) wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów,
- 2) ogłoszenie postanowienia,
- 3) przesłuchanie podejrzanego.

Datą wszczęcia postępowania przeciwko osobie jest dzień ogłoszenia zarzutów, chyba że ogłoszenie postanowienia lub przesłuchanie podejrzanego nie jest możliwe z powodu jego ukrywania się lub nieobecności w kraju, wówczas to za datę tej czynności uznać należy dzień sporządzenia postanowienia¹²⁸.

5.6.5. Wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów

Warunkiem wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów jest ustalenie, że dane uzasadniają dostatecznie podejrzenie, iż czyn popełniła określona osoba. Chodzi tu zatem o ustalenie, że **zebrane dowody** wskazują na wyższy stopień prawdopodobieństwa niż wymagany do wszczęcia postępowania, a dodatkowo wskazują na określoną osobę, możliwą do spersonifikowania¹²⁹.

Elementy składowe postanowienia określone zostały w art. 94 § 1 k.p.k. Dodatkowo niezbędne jest spełnienie wymagań szczególnych. Zgodnie z art. 313 § 2 k.p.k. są nimi:

- 1) wskazanie podejrzanego,
- 2) dokładne określenie zarzucanego mu czynu i jego kwalifikacji prawnej.

Pierwsze z wymienionych nastąpić musi poprzez takie określenie jego danych, które nie będzie budziło wątpliwości co do tożsamości osoby, której dotyczy¹³⁰.

¹²⁶ M. K l e j n o w s k a, Informowanie stron o przedmiocie procesu karnego, Prok. i Pr. 2017, nr 7–8, s. 5–30.

¹²⁷ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 2014 r., sygn. IV KK 341/13, LEX nr 1444341.

¹²⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 2001 r., sygn.: III KKN 44/01, III KKN 44/01, Prok. i Pr. 2002, dodatek „Orzecznictwo”, nr 1.

¹²⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 2006 r., sygn.: SNO 3/06, SNO 3/06, LEX nr 470201.

¹³⁰ R. A. S t e f a ń s k i, Czynności przedstawienia..., s. 24 W przypadku osoby o nieustalonej tożsamości odwołać należy się do przepisu § art. 149 ust. 2 reg. prok. zgodnie, z którym

Przez dokładne określenie zarzucanego czynu należy rozumieć takie jego sprecyzowanie, które nie polega tylko na przytoczeniu znamion polegających na powtórzeniu słów ustawy, ale niezbędne jest tu określenie czasu i miejsca oraz sposobu działania sprawcy¹³¹.

Nie budzi wątpliwości, że prawidłowość opisu czynu w postanowieniu o przedstawieniu zarzutów może powodować znaczne trudności. Niewątpliwie odwołanie się do ustawy i brzmienia art. 189a § 1 k.k. jest niewystarczające. Zestawienie wskazanej normy z definicją legalną ujętą w art. 115 § 22 k.k. pozwala na postawienie kilku tez:

- w opisie czynu muszą znaleźć się trzy elementy zachowanie (werbowanie itp.), sposób działania (podstęp itp.), cel działania (wykorzystanie w...);
- należy określić jednoznacznie jaką czynność sprawczą wobec pokrzywdzonego podejmował podejrzany tj.: werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie. W zależności od ustaleń procesowych niezbędne jest odniesienie się do kolejnych stadiów tego czynu – np. przyjął uprzednio zwerbowaną przez...; po uprzednim zwerbowaniu przez przekazał... itp.;
- niezależnie od etapu czynu zabronionego niezbędne jest opisanie metody wykorzystanej przez sprawcę (groźba, podstęp...) i to zarówno wykorzystywanych przez tego podejrzanego, co do którego wydawane jest postanowienie, jak i innych etapów o ile możliwe jest powiązanie funkcjonalne np. przetransportował w ten sposób, że przewiózł uprzednio zwerbowaną osobę (określając metodę) i wiedząc, że zostanie ona wykorzystana...¹³²;
- określenie sposobu wykorzystania osoby;
- w przypadku małoletniego niezbędne jest wskazanie wieku tego pokrzywdzonego oraz posłużenie się sformułowaniem „małoletni”;

w razie gdy tożsamość przesłuchiwanej osoby budzi wątpliwości lub niemożliwe jest jej ustalenie, należy przed rozpoczęciem czynności procesowej posłużyć się uzyskanymi od niej danymi, a następnie podjąć działania zmierzające do potwierdzenia lub ustalenia tożsamości przy wykorzystaniu baz danych prowadzonych na podstawie ustawy z dnia 13 lipca 2006 r. o dokumentach paszportowych (Dz. U. z 2016 r., poz. 758), ustawy z dnia 6 sierpnia 2010 r. o dowodach osobistych (Dz. U. z 2016 r., poz. 391, 862, 1579 i 1948) lub ustawy z dnia 24 września 2010 r. o ewidencji ludności (Dz. U. z 2017 r., poz. 657).

¹³¹ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgrzyzek, Kodeks, t. 2, 2011, s. 128.

¹³² Wskazane okoliczności będą miały wpływ na wymiar kary, gdyż przestępstwo określone w art. 189a § 1 ma charakter bezskutkowy (formalny) i jest dokonane w chwili realizacji czynności wykonawczej. Wyrok SA w Szczecinie z dnia 2 lipca 2015 r., sygn. II AKa 48/15, LEX nr 1782021, postanowienie SN z dnia 21 stycznia 2015 r., sygn. V KK 285/14, LEX nr 1622351.

- w większości przypadków przestępstwa handlu ludźmi mamy do czynienia z działaniami „wspólnie i w porozumieniu”¹³³;
- w zarzutach powinno wskazać się korzyść jaką odniósł określony podejrzany, a w sytuacji gdy nie jest to możliwe jaką korzyść osiągnęła grupa;
- w przypadku kumulatywnego zbiegu przepisów (np. z art. 189 § 3 k.k.) opis czynu musi zawierać odpowiedni fragment odnoszący się do znamion nieobjętych art. 189a § 1 k.k.

Podana w postanowieniu kwalifikacja prawna powinna odpowiadać opisu czynu zawartemu w postanowieniu.

5.6.6. Pouczenie podejrzanego o przysługujących mu prawach

Jakkolwiek nie wynika to wprost z art. 313 k.p.k., podejrzanego należy pouczyć o przysługujących mu prawach i ciążących na nim obowiązkach (art. 300 k.p.k.).

Pouczenie to powinno nastąpić przed przystąpieniem do przesłuchania.

Należy podkreślić, że ogłoszenie postanowienia wiąże się z koniecznością pouczenia podejrzanego o prawach wynikających z art. 313 § 3 k.p.k. Wynikają z niego dwa uprawnienia:

- 1) do podania ustnie podstaw zarzutów,
- 2) do sporządzenia na piśmie uzasadnienia postanowienia o przedstawieniu zarzutów.

Konieczność taka wiąże się z wyłączeniem sporządzenia z urzędu uzasadnienia postanowienia o przedstawieniu zarzutów.

Termin sporządzenia uzasadnienia

Uzasadnienie postanowienia o przedstawieniu zarzutów powinno być sporządzone w instrukcyjnym terminie 14 dni (art. 313 § 3) i wskazywać, jakie fakty i dowody zostały przyjęte za podstawę zarzutów (art. 313 § 4). Uzasadnienie nie musi zawierać tak szczegółowych informacji jak te postanowienia, które ingerują w sferę wolności podejrzanego – a zatem postanowienia o zastosowaniu środków zapobiegawczych (zob. art. 251 § 3)¹³⁴.

¹³³ Jak słusznie bowiem zauważono w orzecznictwie, w przypadku handlu ludźmi trudno zakładać samodzielne działanie poszczególnych osób biorących udział w tym procederze. Samo bowiem „handlowanie” wymaga udziału i porozumienia co najmniej dwóch stron: nabywającego „towar” i sprzedającego ten „towar”. W związku z tym oczywiste jest, że sprzedający dostarcza towar, zaś nabywający towar ten przyjmuje, jednakże jeżeli obaj działają wspólnie i w porozumieniu, to obaj jednocześnie dopuszczają się handlu ludźmi (wyrok SA w Poznaniu z dnia 25 lutego 2014 r., sygn. II AKa 247/13, LEX nr 1448568).

¹³⁴ M. K u r o w s k i, Komentarz..., s. 1139.

5.6.7. Postanowienie o uzupełnieniu zarzutów

Zgodnie z przepisem art. 314 k.p.k. w tych sytuacjach, gdy ujawnił się nowy (nieobjęty poprzednim postanowieniem) czyn zabroniony zachodzi konieczność modyfikacji zarzutów, poprzez ich uzupełnienie. Chodzi tu zatem o odrębne zdarzenie w ujęciu historycznym stanowiące inne przestępstwo niż opisane poprzednio w postanowieniu.

Innym czynem będzie w takim ujęciu ujawnienie kolejnego pokrzywdzonego w przestępstwie handlu ludźmi¹³⁵.

Postanowienie o zmianie postanowienia o przedstawieniu zarzutów musi być wydane w sytuacji:

- 1) konieczności istotnej zmiany opisu czynu,
- 2) ujawnienia się konieczności zakwalifikowania czynu z przepisu przewidującego surowszą odpowiedzialność.

Możliwość zmiany zarzutów istnieje jedynie w ramach tożsamości historycznej danego zdarzenia¹³⁶.

Nie jest dopuszczalne przez zmianę zarzutów doprowadzenie do sytuacji, w której, w miejsce jednego czynu (jako zdarzenia) zarzuca się inny czyn¹³⁷.

5.6.8. Istotna zmiana opisu czynu

Istotna zmiana opisu czynu to taka, w wyniku której dochodzi do zmiany w zakresie czasu i miejsca popełnienia czynu zabronionego, rodzaju czynności wykonawczej, przedmiotu zamachu. Jednakże chodzi tu głównie o taką sytuację, która bez zmiany zarzutów doprowadziłaby do uniemożliwienia obrony. W tym znaczeniu nie będzie zmianą istotną zmiana nazwiska czy osoby pokrzywdzonego¹³⁸.

5.7. Inne czynności dowodowe

5.7.1. Postępowanie w niezbędnym zakresie z art. 308 k.p.k.

Odstępstwem od sformalizowanego obowiązku wszczęcia postępowania przygotowawczego, o którym mowa w art. 303 k.p.k., jest tzw. postępowanie w niezbędnym zakresie, in. dochodzenie wstępne, dochodzenie w niezbędnym zakresie lub czynności niecierpiące zwłoki. Zgodnie z art. 308 k.p.k., w sprawach o przestępstwo handlu ludźmi, dochodzenie wstępne ma na celu,

¹³⁵ Co do zasady zachowania polegające na podejmowaniu określonych działań wobec pokrzywdzonego powinny skutkować przyjęciem tylu czynów ilu jest pokrzywdzonych. W pewnych sytuacjach możliwe będzie korzystanie z konstrukcji art. 12 k.k.

¹³⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2009 r., sygn. I KZP 1/09, OSNKW 2009, nr 12, poz. 99.

¹³⁷ T. Grzegorzczak, Kodeks, t. 1, 2014, s. 1081.

¹³⁸ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgrzyzek, Kodeks, t. 2, 2011, s. 134.

jeszcze przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa, przeprowadzenie w niezbędnym zakresie, w granicach koniecznych dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, czynności procesowych w wypadkach niecierpiących zwłoki.

Postępowanie w niezbędnym zakresie ma za zadanie zapewnić prawidłową realizację celu postępowania karnego, o którym mowa w art. 2 § 1 pkt 1 k.p.k., tj. aby sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności, jak również, aby w jak najpełniejszym stopniu urzeczywistnić zasadę prawdy materialnej¹³⁹.

5.7.2. Charakterystyczne cechy postępowania w niezbędnym zakresie:

- 1) w przeciwieństwie do czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz postępowania sprawdzającego, czynności niecierpiące zwłoki mają charakter procesowy¹⁴⁰,
- 2) w postępowaniu w niezbędnym zakresie, co do zasady dochodzi do zatarcia podmiotowych i przedmiotowych kryteriów odróżnienia śledztwa od dochodzenia na rzecz jednolitego postępowania¹⁴¹,
- 3) podjęcie czynności w trybie art. 308 k.p.k. jest równoznaczne z wszczęciem postępowania przygotowawczego w fazie *in rem* (nieformalne/faktyczne wszczęcie postępowania)¹⁴², które powoduje takie same skutki

¹³⁹ Por. B. Szyprowski, Dochodzenie w niezbędnym zakresie jako faktyczne wszczęcie postępowania przygotowawczego, *Prokuratura i Prawo* 2016, nr 11, s. 140.

¹⁴⁰ Por. J. Tyłman, 3.5.6. Postępowanie sprawdzające a czynności operacyjno-rozpoznawcze, (w:) P. Hofmański, R. A. Stefański (red.), *System Prawa Karnego Procesowego. Tom X. Postępowanie przygotowawcze*, Warszawa 2016, el./LEX. W literaturze przedmiotu można napotkać pogląd odmienny, zgodnie z którym postępowanie sprawdzające, choć jest prowadzone w celu zweryfikowania, czy zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa, to jednak nie zostało ono wyodrębnione z procesu i należy je traktować jako etap postępowania przygotowawczego, które formalnie nie zostało jeszcze wszczęte. Za takim stanowiskiem przemawia ścisła reglamentacja sposobu zakończenia postępowania sprawdzającego, instytucja reakcji na bezczynności organu procesowego, o której mowa w art. 306 k.p.k., dopuszczalny okres prowadzenia postępowania sprawdzającego oraz dopuszczalny zakres oraz forma przeprowadzanych dowodów w tym postępowaniu. Zob. S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces Karny. Zarys systemu*, wyd. IV, Warszawa 2018, s. 501.

¹⁴¹ Wprowadzone odrębności niweluje jednak krótki okres trwania tego rodzaju postępowania oraz obowiązek niezwłocznego przekazania sprawy prokuratorowi przez organ prowadzący, po dokonaniu czynności niecierpiących zwłoki, w sprawach, w których prowadzenie śledztwa przez prokuratora jest obowiązkowe. Por. C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie karne. Podręczniki prawnicze*, Warszawa 2017, s. 264.

¹⁴² Por. T. Grzegorzczak, (w:) *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Artykuły 1–467. Komentarz*, Warszawa 2014, art. 308, el./LEX.

jak formalne wszczęcie postępowania karnego¹⁴³; faktyczne wszczęcie postępowania liczy się od dnia pierwszej czynności, a nie od chwili ujawnienia faktu przestępstwa¹⁴⁴,

- 4) przeprowadzenie dochodzenia wstępnego nie jest obligatoryjne, jednakże w praktyce, za koniecznością jego przeprowadzenia przemawia konieczność natychmiastowego działania,
- 5) czynności niecierpiące zwłoki mogą być przeprowadzone zarówno przez Policję, jak i prokuratora; niedopuszczalnym jest jednak działanie *preter legem*, polegające na zastosowaniu art. 308 k.p.k. w celu obejścia przepisów zastrzegających wyłączność w przeprowadzeniu określonych czynności dla danego podmiotu¹⁴⁵, np. dla prokuratora,
- 6) czynności procesowe w niezbędnym zakresie mogą być dokonywane tylko w ciągu 5 dni od dnia pierwszej czynności (art. 308 § 5 k.p.k.); dominującym poglądem doktryny jest uznanie 5-cio dniowego terminu za termin instrukcyjny; jego przekroczenie nie powoduje zatem nieskuteczności przeprowadzonych czynności¹⁴⁶,
- 7) zgodnie z art. 308 § 2 k.p.k. w wypadkach niecierpiących zwłoki, w szczególności wtedy, gdy mogłoby to spowodować zatarcie śladów lub dowodów przestępstwa, można w toku postępowania w niezbędnym zakresie przesłuchać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jeżeli zachodzą warunki do sporządzenia takiego postanowienia:
 - a) przesłuchanie rozpoczyna się wówczas od informacji o treści zarzutu wpisanego do protokołu; protokół podlega odczytaniu na rozprawie, jeżeli zachodzi sytuacja określona w art. 389 i art. 391 § 2 k.p.k.¹⁴⁷; powinien być on zatem sporządzony z możliwie najpełniejszą dokładnością, z uwagi na potencjalną przydatność na etapie postępowania sądowego,

¹⁴³ Do takich skutków zalicza się m.in. skutek z art. 102 k.k., a zatem przedłużenie okresów przedawnienia karalności czynów zabronionych, czy też zakaz, o którym mowa w art. 13 ust. 2 prawa prasowego, polegający na zakazie publikacji w prasie wizerunku i innych danych osobowych osób, przeciwko którym toczy się postępowanie przygotowawcze lub sądowe, jak również zakazie publikacji wizerunku i innych danych osobowych świadków, pokrzywdzonych i poszkodowanych, chyba że osoby te wyrażą na to zgodę. Zob. wyrok SN z dnia 8 marca 2017 r., sygn. IV CSK 254/16, LEX nr 2269091.

¹⁴⁴ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 grudnia 2012 r., sygn. II AKa 371/12, LEX nr 1267429.

¹⁴⁵ Por. P. Hofmański, E. Sądziak, Kodeks, t. 2, 2004, s. 58.

¹⁴⁶ Zob. T. Grzegorzczak, (w:) Kodeks postępowania karnego..., art. 308, el./LEX.

¹⁴⁷ Zob. tamże oraz wyrok SN z dnia 11 października 1979 r., sygn. II KR 276/79, LEX nr 19603.

- b) przed rozpoczęciem przesłuchania osoba podejrzana powinna zostać pouczona o jej uprawnieniach i obowiązkach, o których mowa w art. 300 k.p.k.¹⁴⁸,
- c) na podstawie art. 313 § 3 zdanie pierwsze k.p.k., które ma zastosowanie w dochodzeniu wstępnym¹⁴⁹, podejrzany może do czasu zawiadomienia go o terminie zaznajomienia z materiałami śledztwa żądać podania mu ustnie podstaw zarzutów, a także sporządzenia uzasadnienia na piśmie, o czym należy go pouczyć; uzasadnienie doręcza się podejrzanemu i ustanowionemu obrońcy w terminie 14 dni,
- d) od chwili przesłuchania następuje konwersja postępowania *in rem* w postępowanie *ad personam*,
- e) w sprawach o przestępstwo handlu ludźmi, na mocy art. 308 § 3 k.p.k. w zw. z art. 308 § 4 k.p.k., prokurator najpóźniej w ciągu 5 dni od dnia przesłuchania wydaje postanowienie o przedstawieniu zarzutów albo, w razie braku warunków do jego sporządzenia, umarza postępowanie w stosunku do osoby przesłuchanej; termin ten, podobnie jak czas trwania dochodzenia wstępnego, również jest traktowany jako termin instrukcyjny, który nie powoduje bezskuteczności czynności procesowej¹⁵⁰; tym samym jego przekroczenie nie może zostać uznane za dorozumiane umorzenie śledztwa w przekonwertowanej fazie *ad personam*.

5.7.3. Przesłanki uprawniające do przeprowadzenia postępowania w niezbędnym zakresie

1. Przesłanki pozytywne

W sprawach o handel ludźmi, aby móc skorzystać z instytucji dochodzenia wstępnego muszą zostać kumulatywnie spełnione przesłanki właściwe zarówno dla formalnego, jak i faktycznego wszczęcia postępowania karnego. W związku z powyższym wymagane jest:

- 1) istnienie uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa, które jest na tyle skonkretyzowane, że pozwala na określenie kwalifikacji prawnej czynu (art. 303 k.p.k.),
- 2) konieczność zabezpieczenia śladów i dowodów przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem (art. 308 § 1 k.p.k.)¹⁵¹,
- 3) istnienie wypadku niecierpiącego zwłoki (art. 308 § 1 k.p.k.).

¹⁴⁸ Por. S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces Karny. Zarys...*, s. 501.

¹⁴⁹ Zob. T. Grzegorzczak, (w:) *Kodeks postępowania karnego...*, art. 308, el./LEX.

¹⁵⁰ Zob. tamże.

¹⁵¹ Należy zaznaczyć, że obawa utraty, zniekształcenia lub zniszczenia śladów i dowodów musi być realna. Zob. R. A. Stefański, S. Zabłocki, (w:) R. A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego...*, art. 308, el./LEX. Obawa wyłącznie abstrakcyjna nie realizuje powyższej przesłanki.

1.1. Istnienie uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa

Istnienie uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa, to innymi słowy istnienie podstawy faktycznej do wszczęcia postępowania karnego. Jest to przesłanka uregulowana w art. 303 k.p.k. Należy podkreślić, że do wszczęcia postępowania wystarczy „uzasadnione podejrzenie”, a nie pewność popełnienia przestępstwa. Podstawa ta ma charakter obiektywno-subiektywny, co oznacza, że obiektywne jest uprawdopodobnienie faktu popełnienia przestępstwa, a subiektywny jest stopień prawdopodobieństwa jego popełnienia, którego oceny dokonuje organ procesowy¹⁵². Nadto, przesłanka ta stanowi faktyczną zasadność ścigania w rozumieniu zasady legalizmu¹⁵³. Uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa powinno być również na tyle skonkretyzowane, aby móc określić kwalifikację prawną czynu będącego przedmiotem postępowania.

1.2. Konieczność zabezpieczenia śladów i dowodów przed ich utartą, zniekształceniem lub zniszczeniem

Odnosząc się do konieczności zabezpieczenia śladów i dowodów przed ich utartą, zniekształceniem lub zniszczeniem, należy zauważyć, że ich zabezpieczenie powinno być „niezbędne”¹⁵⁴. Dokonując jednak wykładni celowościowej przepisu art. 308 § 1 k.p.k., należy zaznaczyć, że ze względu na pierwotnie wąski zakres informacji o zaistniałym zdarzeniu uzasadniającym podejrzenie popełnienia przestępstwa, w razie wątpliwości co do konieczności zabezpieczenia poszczególnych śladów i dowodów, ich szersze zabezpieczenie nie powinno stanowić naruszenia wyrażonego w nim ograniczenia. Zgodnie z art. 308 § 1 k.p.k., który wprowadza katalog otwarty niezbędnych czynności procesowych, prokurator albo Policja może w szczególności dokonać:

- 1) oględzin, w razie potrzeby z udziałem biegłego¹⁵⁵,
- 2) przeszukania,

¹⁵² R. A. Stefański, S. Zabłocki, (w:) R. A. Stefański, S. Zabłocki, Kodeks postępowania karnego..., art. 303, el./LEX.

¹⁵³ T. Grzegorzczak, (w:) Kodeks postępowania karnego..., art. 303, el./LEX.

¹⁵⁴ Por. R. A. Stefański, S. Zabłocki, (w:) R. A. Stefański, S. Zabłocki, Kodeks postępowania karnego..., art. 308, el./LEX.

¹⁵⁵ Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 27 kwietnia 2009 r., sygn. V KK 379/08, powołanie biegłego może nastąpić w innej formie niż pisemne postanowienie, także np. w rozmowie telefonicznej, choć musi ono być w dalszym toku postępowania potwierdzone we właściwej formie, natomiast opinia biegłego, zamieszczona w protokole, czy też poza protokołem, stanowi dokument w rozumieniu art. 271 § 1 k.k., zaś biegły jest osobą uprawnioną do jego wystawienia.

- 3) czynności wymienionych w art. 74 § 2 pkt 1 k.p.k., tj. oględzin zewnętrznych ciała oraz innych badań niepołączonych z naruszeniem integralności ciała; wolno także w szczególności od osoby podejrzanej pobrać odciski, fotografować ją oraz okazać w celach rozpoznawczych innym osobom,
- 4) innych niezbędnych czynności, nie wyłączając pobrania krwi, włosów i wydzielin organizmu.

Biorąc pod uwagę szczególny charakter dochodzenia wstępnego, w literaturze przedmiotu podnosi się, że stosownie do wykładni rozszerzającej zakres czynności dowodowych powinien być rozpatrywany za pośrednictwem wykładni celowościowej. Jeżeli wykracza on poza cel zabezpieczenia śladów i dowodów przed ich utartą, zniekształceniem lub zniszczeniem, wówczas wykładnia rozszerzająca nie powinna być dopuszczalna¹⁵⁶. Oznacza to, że katalog otwarty możliwych do przeprowadzenia czynności procesowych jest ograniczony celem postępowania w niezbędnym zakresie.

Za dopuszczalne należy zatem uznać wykonywanie tych wszystkich czynności, które nie zostały wymienione w art. 308 k.p.k., a które mają charakter niepowtarzalny, zaś zwłoka w ich dokonaniu mogłaby spowodować utratę potencjalnego dowodu. Do innych czynności procesowych, które mogą być przeprowadzone w postępowaniu w niezbędnym zakresie zalicza się również:

- 1) zatrzymanie osoby podejrzanej,
- 2) przesłuchanie świadka, które może mieć miejsce, gdy zaniechanie natychmiastowego nieprzesłuchania może grozić utratą tego dowodu (np. w sytuacji grożącej świadkowi śmiercią lub gdy oczekuje się od niego wskazania śladów i dowodów, które wymagają pilnego zabezpieczenia),
- 3) pobranie próby pisma ręcznego, maszynowego lub komputerowego,
- 4) dokonanie okazania osoby, wizerunku lub rzeczy,
- 5) zabezpieczenie tzw. śladu zapachowego¹⁵⁷,

¹⁵⁶ Por. M. Kurowski, (w:) D. Świecki (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I, wyd. IV, Warszawa 2018, art. 308, el./LEX.

¹⁵⁷ „Sąd Najwyższy opowiada się za poglądem, że o ile sama czynność zabezpieczenia tzw. śladu zapachowego może nastąpić nawet w trybie art. 308 § 1 k.p.k., o tyle badanie osmologiczne powinno być przeprowadzane w formie ekspertyzy, a w konsekwencji powinno ono być poprzedzone postanowieniem o powołaniu biegłego i powinno być zakończone wydaniem opinii biegłego (art. 193 i nast. k.p.k.)”. Wyrok SN z dnia 5 listopada 1999 r., sygn. V KKN 440/99, LEX nr 38328.

6) tymczasowe zajęcie mienia ruchomego osoby podejrzanej, jeżeli zachodzi obawa jego usunięcia¹⁵⁸.

W doktrynie można napotkać również pogląd, zgodnie z którym nie jest możliwe dokonywanie w postępowaniu w niezbędnym zakresie badań psychologicznych i psychiatrycznych, albowiem są one wymienione w art. 74 § 2 pkt 2 k.p.k., do którego art. 308 § 1 k.p.k. nie ma odesłania¹⁵⁹.

Kierując się jednak wspomnianą wykładnią celowością dochodzenia wstępnego nie można w pełni podzielić tego poglądu. Wskazać można tutaj m.in. na treść § 1 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 września 2012 r. w sprawie badań lekarskich osób zatrzymanych przez Policję¹⁶⁰.

1.3. Wypadek niecierpiący zwłoki

„Za wypadek niecierpiący zwłoki należy uznać sytuację, w której określona czynność musi być dokonana przed wszczęciem postępowania, ponieważ jej przeprowadzenie w terminie późniejszym będzie niemożliwe lub będzie się wiązało ze znacznymi trudnościami”¹⁶¹.

Zgodnie z postanowieniem Sądu Najwyższego z dnia 11 kwietnia 2012 r., sygn. II KK 313/11¹⁶², „okoliczność, czy w konkretnej sytuacji zachodzi „wypadek niecierpiący zwłoki” (art. 308 § 1 k.p.k.) jest sprawą ocenną, przy czym ocena, czy taki wypadek zachodzi, należy do organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze (...)”.

Postępowanie w niezbędnym zakresie wymaga zaistnienia wypadku niecierpiącego zwłoki zarówno w sytuacji, gdy zachodzi konieczność zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem z art. 308 § 1 k.p.k., jak również, w przypadku określonym w art. 308 § 2 k.p.k., gdy koniecznym jest przesłuchanie osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów.

Odnosząc się do przesłuchania w charakterze podejrzanego, należy zauważyć, że art. 308 § 2 k.p.k. wskazuje, że tego rodzaju przesłuchanie jest dopuszczalne, w szczególności wtedy, gdy mogłoby to spowodować

¹⁵⁸ Zob. R. A. Stefański, S. Zabłocki, (w:) R. A. Stefański, S. Zabłocki, Kodeks postępowania karnego..., art. 308, el./LEX.

¹⁵⁹ Zob. tamże.

¹⁶⁰ Dz. U. z 2012 r., poz. 1102.

¹⁶¹ L. Schaff, Zakres i formy postępowania przygotowawczego, Warszawa 1961, s. 67, (w:) M. Kurowski, (w:) D. Świecki (red.), Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany 2021, art. 308, el./LEX.

¹⁶² LEX nr 1218657.

zatarcie śladów lub dowodów przestępstwa. Wobec powyższego to właśnie ta okoliczność powinna być w szczególności każdorazowo brana pod uwagę przy ocenie, czy w sprawie zachodzi wypadek niecierpiący zwłoki. Przede wszystkim, organ procesowy dokonując przedmiotowej oceny powinien również zwrócić uwagę, czy w sprawie nie zachodzi obawa „(...) wcześniejszego kontaktowania się osoby, która będzie przesłuchana, ze świadkami lub innymi osobami uczestniczącymi w popełnieniu przestępstwa, co może grozić porozumieniem się tych osób i utrudnieniem w ten sposób dotarcia do prawdy”¹⁶³.

Należy podkreślić, że może dojść też do takiej sytuacji, w której wypadek niecierpiący zwłoki będzie uprawniał do podjęcia czynności w trybie art. 308 § 1 k.p.k., jednakże nie będzie on powodował takiej możliwości w przypadku przesłuchania osoby podejrzanej w charakterze podejrzanego, np. z uwagi na brak późniejszych znacznych trudności w przeprowadzeniu takiej czynności już po formalnym wszczęciu postępowania.

2. Przesłanki negatywne

Oprócz łącznego spełnienia przesłanek pozytywnych, organ prowadzący postępowanie musi wykluczyć ewentualną aktualizację przesłanek ujemnych, które uniemożliwiają przeprowadzenie postępowania w niezbędnym zakresie na podstawie art. 308 k.p.k. Do takiego rodzaju przesłanek zalicza się:

- 1) okoliczności wyłączające ściganie, z wyjątkiem przepisów art. 17 § 2, 3 i 4 k.p.k.; wówczas postępowanie w niezbędnym zakresie może być prowadzone na zasadach i w granicach określonych przez te przepisy szczególnie,
- 2) wydanie postanowienia o wszczęciu postępowania przygotowawczego; od tej chwili czynności procesowe muszą być podejmowane na zasadach ogólnych, właściwych dla formalnego wszczęcia postępowania.

5.7.4. Udział prokuratora w dochodzeniu wstępnym

Zgodnie z regulaminem prokuratury, który ma na celu m.in. określenie szczegółowego porządku wykonywania przez prokuratora czynności w sprawach karnych, jak również formy i tryb sprawowania nadzoru służbowego, na mocy art. 309 pkt 2 i 3 k.p.k. (przesłanki podmiotowe obligatoryjnego prowadzenia śledztwa), czynności wymienione w art. 308 § 1 k.p.k. są przeprowadzane, **jeżeli to możliwe, przy udziale prokuratora** (§ 170 ust. 3 Regulaminu Prok.).

¹⁶³ Wyrok SN z dnia 11 kwietnia 2012 r., sygn. II KK 313/11, LEX nr 1218657.

Oznacza to względną obligatoryjność udziału prokuratora przy tego rodzaju czynnościach niecierpiących zwłoki. W innych wypadkach, na podstawie § 123 ust. 1 Regulaminu Prok., jeżeli zachodzi potrzeba dokonania czynności procesowych niecierpiących zwłoki, o których mowa art. 308 § 1 i 2 k.p.k., prokurator, jeżeli jest obecny na miejscu zdarzenia, dokonuje tych czynności osobiście lub kieruje ich przebiegiem.

Należy również podkreślić, że w przypadku nadzoru prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym, nadzór ten obejmuje również czynności dokonane w trybie art. 308 § 1 k.p.k. (§ 236 Regulaminu Prok.).

Prokurator, który był obecny przy dokonywaniu czynności procesowych przez Policję lub dokonywał ich osobiście podejmuje decyzję w przedmiocie wszczęcia postępowania przygotowawczego, przekazując jednocześnie funkcjonariuszowi Policji dokonującemu czynności lub uczestniczącemu w ich dokonaniu ustne polecenia i wytyczne. Na wniosek funkcjonariusza Policji polecenia i wytyczne prokurator potwierdza w odrębnej notatce urzędowej (§ 123 ust. 2 Regulaminu Prok.).

Jeżeli zachodzi konieczność kontynuowania postępowania przygotowawczego w formie śledztwa, prokurator, po otrzymaniu akt sprawy z Policji lub innego organu uprawnionego do prowadzenia postępowania przygotowawczego, niezwłocznie wydaje postanowienie o jego wszczęciu (§ 123 ust. 3 Regulaminu Prok.).

W przypadku zaistnienia podstaw do umorzenia postępowania przygotowawczego wydaje się natomiast postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego bez uprzedniego wydania postanowienia o jego wszczęciu (§ 123 ust. 4 Regulaminu Prok.).

5.8. Udział stron i innych podmiotów uprawnionych w czynnościach

5.8.1. Udział stron i ich przedstawicieli

Problematyka udziału stron i innych podmiotów w czynnościach procesowych postępowania przygotowawczego ma złożony charakter. Z jednej strony determinują ją normy związane z prawem do informacji procesowej w ujęciu jawności wewnętrznej i związanym z nim prawem do obrony, z drugiej zaś różnorodność czynności procesowych.

Systematyka kodeksu postępowania karnego w zakresie czynności dowodowych i udziału stron zasadniczo powinna być rozpatrywana poprzez normy prawne zawarte w dyspozycjach art. 315–318 k.p.k. Powyższe założenie pozwala na wyodrębnienie następujących grup czynności, do których można przyporządkować określone zasady ich funkcjonowania:

- **czynności opiniowania biegłego**

Z konstrukcji normy prawnej zawartej w art. 318 k.p.k. wyprowadzić można następujące obowiązki organu procesowego:

- 1) doręczenie postanowienia o powołaniu biegłego,
- 2) umożliwienie zapoznania się z opinią złożoną na piśmie,
- 3) umożliwienie udziału w przesłuchaniu biegłego.

Obowiązki te aktualizują się wobec stron – jedynie wówczas, gdy posiadają wskazany status w dacie ich przeprowadzenia.

- **czynności niepowtarzalne**

Czynności niepowtarzalne to takie, które nie będą mogły zostać z uwagi na ich właściwości powtórzone na rozprawie (oględziny zwłok w miejscu ich ujawnienia) lub które z uwagi zarówno na upływ czasu, jak i na zmianę warunków (w postępowaniu sądowym po upływie znacznego czasu) mogą zostać przeprowadzone, ale nie niosą ze sobą istotnych treści dowodowych¹⁶⁴.

Z treści normy wynika obowiązek dopuszczenia stron i ich przedstawicieli do tych czynności.

Warunki działania normy prawnej:

- 1) posiadanie formalnego statusu strony w czasie wykonywania czynności;
- 2) posiadanie faktycznego statusu strony w czasie czynności.

Na gruncie przestępstwa handlu ludźmi należy wskazać warunki interpretować w sposób następujący. W sytuacji, gdy istnieje wielu pokrzywdzonych/podejrzanych, a czynność procesowa dotyczy konkretnego pokrzywdzonego/podejrzanego **to faktyczny status strony posiadać będzie ten podmiot, którego czynność dotyczy**, a nie wszystkie, które spełniają kryterium formalne.

- **czynności przeprowadzane na wniosek strony**

Jeżeli strona złożyła wniosek dowodowy, na jej żądanie należy dopuścić ją do udziału w czynności (art. 315 § 2 k.p.k.).

Przepis ten zatem należy rozumieć jako uprawniający do udziału jedynie te strony, na wniosek których czynność została zainicjowana oraz jednocześnie do takiego ograniczenia czynności, jakie wynika z wniosku strony.

- **inne czynności**

Przez pojęcie innych czynności należy rozumieć czynności inne niż wskazane w art. 315 i 316, a także inne niż w art. 318 k.p.k. – przesłuchanie biegłego.

Decyzje o dopuszczeniu do udziału w czynnościach podejmuje prowadzący czynność. Odmowa dopuszczenia wymaga decyzji **prokuratora**,

¹⁶⁴ M. Kurowski, Komentarz..., s. 1144.

który wydaje w tym przedmiocie postanowienia wymagające sporządzenia uzasadnienia¹⁶⁵.

Dopuszczenie do udziału następuje na wniosek. Nie jest dopuszczalne przyjęcie, że wystarczy tu ogólny wniosek o dopuszczenie do udziału w każdej czynności śledztwa. Strona ma wskazać konkretną czynność procesową, w jakiej chce uczestniczyć¹⁶⁶.

Przesłankami odmowy dopuszczenia są:

- 1) wobec każdego podmiotu – ważny interes śledztwa;
- 2) jedynie wobec oskarżonego pozbawionego wolności – możliwość spowodowania poważnych trudności.

5.8.2. Udział osoby trzeciej wskazanej przez pokrzywdzonego (art. 299a § 1 k.p.k.)¹⁶⁷

W celu zapobieżenia skutkom wtórnej wiktymizacji pokrzywdzonego do Kodeksu postępowania karnego wprowadzono nowy instrument prawny.

Osoba trzecia wskazana przez pokrzywdzonego może uczestniczyć w czynnościach, gdy:

- są to czynności postępowania przygotowawczego;
- pokrzywdzony jako strona ma prawo uczestniczyć w czynnościach;
- nie istnieje ograniczenie ustawowe co do uczestników czynności;
- pokrzywdzony faktycznie uczestniczy w czynności;
- obecność ta nie utrudnia w sposób istotny lub nie uniemożliwia przeprowadzenia czynności.

Osobę tę wskazuje pokrzywdzony. Ustawodawca w żaden sposób nie ogranicza kręgu podmiotów, które mogą zostać wskazane. Może to być zatem osoba najbliższa, przedstawiciel instytucji zajmującej się pomocą dla ofiar, itp.

Decyzja pozytywna może być podejmowana przez **samo dopuszczenie** takiej osoby do udziału w danej czynności, z odpowiednim **odnotowaniem tego faktu w protokole**.

¹⁶⁵ T. Grzegorzczak, Kodeks, 2014, s. 1089.

¹⁶⁶ T. Grzegorzczak, Kodeks, 2014, s. 1089.

¹⁶⁷ Zobacz szerzej M. Kurowski, Nowe uregulowania w zakresie ochrony i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka w procesie karnym, (w:) R. Olszewski (red. nauk.), *Verba volant, scripta manent*. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015–2016. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Monice Zbrojewskiej T. Grzegorzczak (redaktor naukowy), Warszawa 2016, s. 725 i następn.

Decyzja negatywna może zostać podjęta przez prowadzącego postępowanie przygotowawcze (prokurator, organ nieprokuratorski) lub sąd i musi być to co najmniej zarządzenie (w przypadku sądu – postanowienie).

Osoba wskazana przez pokrzywdzonego i uczestnicząca wraz z nim w czynności nie jest podmiotem danej czynności, występuje jedynie pasywnie, bez możliwości zadawania pytań.

5.9. Dokumentowanie czynności procesowych

Podstawowym sposobem dokumentowania przebiegu czynności procesowych jest protokół.

Protokół czynności procesowych **może być sporządzony jedynie przez organ procesowy**.

Zachowanie formy protokolarnej jest obligatoryjne w sytuacji, gdy czynność została wskazana w art. 143 k.p.k., gdy przepis szczególny tak stanowi (np. art. 244 k.p.k.) lub gdy prowadzący czynność uzna to za niezbędne.

Sporządzenia protokołu bezwzględnie wymaga (w zakresie postępowania przygotowawczego w sprawach o handel ludźmi):

1. Ustne zawiadomienie o przestępstwie, przyjęcie bądź cofnięcie wniosku o ściganie. Jest to dowód na okoliczność kiedy kto i o czym zawiadomił. W przypadku spraw o handel ludźmi może pozwolić na ustalenie istnienia przesłanek do wydania określonych zaświadczeń.

2. Przesłuchanie. W zakresie wykonywania czynności przesłuchania osobowych źródeł dowodowych należy wskazać, że obejmuje ona obowiązek sporządzenia protokołu przesłuchania świadka, biegłego i kuratora. Nakaz sporządzenia protokołu przesłuchania w przypadku osobowych źródeł dowodowych jest dodatkowo wzmocniony normą prawną wprowadzającą zakaz zastępowania zeznań i wyjaśnień treścią zapisków (art. 174 k.p.k.). **Z uwagi na powyższy przepis nie mogą stanowić dowodu zastępującego zeznania oświadczenia prywatne wytworzone dla celów postępowania karnego przez świadków, podejrzanych itp.**

3. Oględziny, otwarcie zwłok, ekshumacja, eksperyment, okazanie. W zakresie powyższych czynności zasadnicze znaczenie ma **okazanie, które** obejmuje każdą jego postać, a więc zarówno okazanie osoby, jak i rzeczy, ich wizerunku czy tzw. okazanie po głosie¹⁶⁸. W przypadku spraw o handel ludźmi powinno zatem zachować się tę szczególną formę okazując wizerunek osób podejrzewanych, czy przedmiotów. Brak formy protokolarnej doprowadzić może do niemożliwości wykorzystania dowodu.

¹⁶⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 sierpnia 2005 r., sygn. IV KK 117/05, OSNKW 2006, nr 3, poz. 25, z glosami R. Kmiecika, PiP 2006, nr 10 i W. Grzeszczyka, OSP 2006, nr 11, poz. 129.

4. Końcowe zaznajomienie z materiałami postępowania przygotowawczego. Dotyczy jedynie zaznajamiania podejrzanego i jego obrońcy. Należy zaznaczyć, że przepis *expressis verbis* dotyczy jedynie „zaznajomienia”, a nie każdej części czynności końcowych, o których mowa w art. 321 k.p.k. **Z tego powodu przeglądanie akt nie musi być dokumentowane w formie protokołu, wystraczającym w tym zakresie dokumentem będzie zatem notatka urzędowa.**

WAŻNE

Jakkolwiek ustawa nie przewiduje obowiązku protokolarnego otwarcia przesyłek zawierających dane retencyjne, to z uwagi na brzmienie przepisu (art. 218a § 1 w zw. z art. 218 k.p.k.), który ogranicza podmioty uprawnione do ich otwarcia lub zarządzenia otwarcia do prokuratora w postępowaniu przygotowawczym należy rozważyć taką formę dokumentacji lub udokumentowania polecenia otwarcia przez wydanie zarządzenia.

Protokół z czynności procesowych w postępowaniu przygotowawczym podpisują **wszystkie osoby** biorące w danej czynności udział. Tak jest również w przypadku osób uczestniczących biernie (np. przy przeszukaniu, czy podmiotu wskazanego przez pokrzywdzonego – art. 299a § 1 k.p.k.). Każdy z uczestniczących w czynności może zgłosić zarzuty co do jego treści, ale może to zrobić nie później niż do złożenia podpisu (art. 150 § 2 k.p.k.).

Elementy protokołu

Oznaczenie czynności, jej miejsca oraz osób biorących udział. Element ten pozwala poddać ocenie protokół w zakresie sprawdzenia istnienia uprawnienia do przeprowadzenia czynności w danym dniu przez wskazany podmiot.

Należy zamieszczać wyjaśnienia, zeznania i oświadczenia z „możliwą dokładnością” z tym, że nie chodzi tu o dosłowne przytoczenie wypowiedzi¹⁶⁹. To prowadzący jest odpowiedzialny za treść protokołu a zatem ma czuwać nad jego czytelnością i logicznością, ale przede wszystkim koniecznością unikania wieloznaczności wypowiedzi¹⁷⁰.

W miarę potrzeby w protokole ujmuje się inne okoliczności przebiegu czynności, np. opuszczenie miejsca czynności przez jedną z osób biorących w niej udział, **zachowanie osoby przesłuchiwanej**, jeżeli może to

¹⁶⁹Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 9 marca 2011 r., sygn. II AKa 22/11, KZS 2011, nr 5, poz. 49.

¹⁷⁰Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 października 1951 r., sygn. I K 279/50, PiP 1952, nr 3, s. 521.

mieć znaczenie dla oceny jej wypowiedzi (nie tylko tzw. zachowania pozawerbalne, lecz także np. komunikowanie się z innymi osobami, płacz, nerwowość)¹⁷¹. Analogicznie należy postępować wobec osób przybranych do czynności, np. przez pokrzywdzonego na podstawie art. 299a § 1 k.p.k.

W protokole czynności nie wolno zastępować treści zeznań czy wyjaśnień odwołaniem się do innych protokołów. Zakaz ten dotyczy jedynie tych wyjaśnień czy zeznań, które składane są w toku danej czynności, a nie tych, które podlegają odczytaniu.

Konieczność ochrony świadków wpływa w sposób znaczący na treść nie tylko protokołów, ale również innych dokumentów gromadzonych w postępowaniu a dokumentujących czynności procesowe.

Zgodnie z art. 148a § 1 k.p.k. **w protokole (każdym) czynności z udziałem zarówno pokrzywdzonego, jak i świadka:**

- nie zamieszcza się danych dotyczących miejsca zamieszkania i miejsca pracy, a także numeru telefonu, telefaksu ani adresu poczty elektronicznej pokrzywdzonych oraz świadków uczestniczących w czynności;
- dane te zamieszcza się w załączniku do protokołu.

Nie są objęte obowiązkiem anonimizacji **dane dotyczące miejsca pracy**, gdy:

- 1) uczestniczący w nich świadek jest funkcjonariuszem publicznym;
- 2) uczestniczący w nich świadek składa zeznania w związku z pełnioną funkcją;
- 3) nie zachodzi okoliczność, że dla dobra postępowania karnego miejsce pracy świadka nie powinno zostać ujawnione w protokole.

Z treści przepisów nie wynika, że osoby przybrane do czynności są chronione analogicznie. Dla realności skorzystania z instytucji osoby przybranej przez pokrzywdzonego warto jednak rozważyć zachowanie standardów analogicznych jak dla świadka.

Zbiory innych dokumentów chronionych, o których mowa w art. 148a § 3, mają zawierać:

- 1) załączniki do protokołów;
- 2) inne dokumenty, które zawierają dane chronione (w oryginale); w aktach głównych postępowania przechowuje się ich kopie pozbawione cech umożliwiających identyfikację danych chronionych.

Możliwe jest odstąpienie od obowiązku anonimizacji (wymaga zarządzenia):

¹⁷¹ S. Steinborn, (w:) J. Grajewski, L. K. Paprzycki, S. Steinborn, Kodeks, t. 1, 2015, komentarz do art. 148.

- jeżeli dane dotyczące miejsca zamieszkania, miejsca pracy, numeru telefonu, telefaksu lub adresu poczty elektronicznej pokrzywdzonego lub świadka są oskarżonemu znane;
- w odniesieniu do danych dotyczących miejsca zamieszkania, miejsca pracy, numeru telefonu, telefaksu lub adresu poczty elektronicznej pokrzywdzonego lub świadka, jeżeli dane te są związane z miejscem prowadzenia działalności gospodarczej przez pokrzywdzonego lub świadka i zostały przekazane do publicznej wiadomości, do właściwego rejestru lub ewidencji;
- z powodu oczywistego braku potrzeby ochrony danych dotyczących miejsca zamieszkania, miejsca pracy, numeru telefonu, telefaksu lub adresu poczty elektronicznej pokrzywdzonego lub świadka z uwagi na charakter sprawy.

6. Postępowanie przed sądem

Pierwszy kontakt ofiary z osobą sędziego, a często i z budynkiem sądu, ma miejsce jeszcze na etapie postępowania przygotowawczego. Ofiara jest przesłuchiwana w charakterze pokrzywdzonego, a jej zeznania są zazwyczaj najistotniejszym dowodem w procesie. Nie tracąc z pola widzenia wartości materiału dowodowego oraz roli przesłuchiwanej ofiary w postępowaniu karnym, należy przede wszystkim mieć na względzie ochronę jej godności, zapewnienie bezpieczeństwa, a także zabezpieczenie przed wtórną wiktymizacją.

Na etapie postępowania przed sądem, po skierowaniu aktu oskarżenia, ofiara występująca w charakterze świadka zazwyczaj zdążyła już się odnaleźć w nowej rzeczywistości i osiągnąć względną stabilizację. Rozpoczęcie procesu często wywołuje szok, a konieczność stawienia czoła przeszłości może być bardzo niepokojące. Moment przesłuchiwania oskarżonego i świadków, oczekiwanie na zakończenie postępowania dowodowego, ogłoszenie wyroku, jego zaskarżenie i wydanie orzeczenia przez sąd drugiej instancji, może być dla ofiary niezwykle destabilizującym przeżyciem.

Sędziowie powinni, między innymi¹⁷²:

- traktować ofiarę z szacunkiem;
- przekazywać ofierze informacje;
- organizować specjalne usługi i wsparcie dla ofiary oraz zachęcać do korzystania z nich;
- nakazać wypłatę odszkodowania dla ofiary;

¹⁷² Źródło: Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przeszłości (obecnie UNODC), Handbook on Justice for Victims (ONZ, Nowy Jork, 1999).

- zapewnić udział ofiary we wszystkich etapach postępowania sądowego;
- zapewnić ofierze osobę towarzyszącą/zezwoić na obecność osoby towarzyszącej;
- wykorzystać swoją władzę sądowniczą do ochrony ofiary;
- zapewnić odpowiednią ochronę szczególnie wrażliwym ofiarom, takim jak dzieci, osoby niepełnosprawne, ofiary niegodziwego traktowania w celach seksualnych;
- stworzyć oddzielną przestrzeń dla ofiar i świadków.

Zapewnienie bezpieczeństwa ofiarom wiąże się również z koniecznością informowania ich o tym, czego mogą się spodziewać w toku sprawy karnej i później w kontekście możliwych zagrożeń wynikających z wyrażenia przez ofiary zgody na składanie zeznań przeciwko handlarzom ludźmi. Informacje o tym, co ofiary mogą robić i otrzymywać, obejmują¹⁷³:

- sposoby, w jakich ofiara może brać udział w postępowaniu lub wyrazić swoje poglądy;
- sposoby uzyskania ochrony i zapewnienia bezpieczeństwa;
- sposoby uzyskania dostępu do usług pomocy ofiarom (świadczenia zdrowotne, doradztwo, schronienie itp.);
- sposoby otrzymania odszkodowania lub zwrotu kosztów;
- sposoby otrzymania dalszych informacji, wyjaśnień i pomocy.

Ważne jest również i to, aby rozpoznawać sprawę w miarę możliwości w pierwszej kolejności oraz zapewnić koncentrację materiału dowodowego tak, aby proces zakończył się możliwie najszybciej. Długi czas oczekiwania na wyznaczenie pierwszego terminu i zakończenie sprawy może pogorszyć sytuację pokrzywdzonego, który nie ma pozaprocesowej możliwości otrzymania rekompensaty finansowej od sprawcy. Kwestie związane z uzyskaniem odszkodowania i zadośćuczynienia często rozstrzygają się wyłącznie w wyrokach sądów karnych. Ofiary odczuwają trudności w oczekiwaniu na kolejny termin rozprawy, który często jest odległy, a wyrok sądu nieprzewidywalny. Mimo, że zasadniczo postępowanie powinno być prowadzone w ramach przerw w rozprawie, z racji obciążenia referatów sędziów, niejednokrotnie nie jest to możliwe. Zaleca się, aby przy wyznaczaniu pierwszego terminu rozprawy zaplanować sobie kolejne, wykorzystując instytucję posiedzenia wstępnego. Poza tym długo trwające postępowania mogą pro-

¹⁷³ Źródło: Victim Advocacy Introductory Manual: Working with Victims of Crime (Warszawa, Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE, Warszawa 2002).

wadzić do utraty dowodów, a także zmiany postawy ofiar, które po kilku latach nie są zainteresowane ściganiem sprawców i zasłaniają się niepamięcią podczas składania zeznań lub przeprowadzania okazań.

6.1. Prowadzenie przesłuchań

Przesłuchanie pokrzywdzonego jest jedną z najistotniejszych czynności w postępowaniu karnym, zwłaszcza przy przestępstwach, w których doszło do naruszenia godności ofiary, jej wolności i możliwości samostanowienia. Pierwsze przesłuchanie pozwala na pozyskanie największej liczby informacji niezbędnych dla prowadzonego procesu o handel ludźmi. Zatem od wiedzy przesłuchującego na temat zjawiska handlu ludźmi oraz psychologicznego portretu ofiary zależy „jakość” przesłuchania. Istotne jest to, że pokrzywdzony słuchany jest tylko raz, gdyż po pierwsze obowiązuje zasada jednokrotnego przesłuchania, a po drugie zdarza się, że stoją temu na przeszkodzie inne przyczyny np. wyjazd za granicę i brak możliwości przesłuchania na odległość, nieznanie jego miejsce pobytu, stan psychiczny pokrzywdzonego, który ulega tak znacznemu pogorszeniu, że nie będzie on w stanie logicznie wypowiedzieć się.

To właśnie podczas przesłuchania sędziowie i prokuratorzy mogą wyraźnie zaobserwować skutki traumy u ofiary. Przesłuchiwanie ofiary powinno ograniczać się do kwestii absolutnie niezbędnych. Należy unikać nadmiernego przesłuchiwania. Zadawanie pytań dotyczących wcześniejszego życia prywatnego (i seksualnego) ofiary powinno być zakazane chyba, że jest to bezwzględnie konieczne, aby ustalić stan faktyczny stanowiący podstawę oskarżenia.

Przy przesłuchiowaniu ofiary sędziowie (i prokuratorzy) muszą mieć na względzie fakt, że trauma może prowadzić do uchybień w wiarygodności, ponieważ ofiara może bronić sprawcy, przejawiać obojętność, odrętwienie, rozwódzić się nad nieistotnymi kwestiami, wykazywać zaniki pamięci, unikać rozmów o tym, co się stało itp.

Dzieci należy przesłuchiwać w sposób przyjazny dla dziecka¹⁷⁴, uwzględniając jego indywidualne potrzeby i zapatrywania¹⁷⁵.

¹⁷⁴Wytyczne UNICEF, Guidelines for the Protection of Children Victims of Trafficking in Southeast Europe, dz.... cyt.

¹⁷⁵Komisja ds. Zapobiegania Przestępczości i Wymiaru Sprawiedliwości Sądownictwa Karnego, Wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami lub świadkami przestępstw są dzieci, maj 2005..., https://www.policja.pl/download/1/32376/wytyczne_maj_2005.

6.1.1. Przesłuchanie w trybie art. 185a–c k.p.k.

Specjalną formą przesłuchania pokrzywdzonych i świadków są czynności prowadzone w trybie art. 185a–185c k.p.k. Sposób przygotowania przesłuchania oraz warunki techniczne związane z pomieszczeniem do jego prowadzenia zostały określone w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego¹⁷⁶ (dalej: rozporządzenie). Ten szczególny tryb przesłuchania wynika z potrzeby ochrony pokrzywdzonych i świadków przed ponowną traumą, która mogłaby stanowić rezultat ich kilkukrotnego przesłuchiwania w postępowaniu przygotowawczym i w postępowaniu sądowym w zwykłym trybie, także w obecności samego sprawcy¹⁷⁷.

Z orzecznictwa

*Normy art. 185a i 185b k.p.k. mają charakter gwarancyjny dla małoletnich świadków, a nie oskarżonego czy podejrzanego*¹⁷⁸.

*Unormowanie art. 185a § 1 i 4 k.p.k. zezwala co do zasady na jedynie wyjątkowe, i tylko raz, przesłuchanie osób pokrzywdzonych jednym z przestępstw rozdziału XXV kodeksu karnego. Troska o dobro tych osób z jednej strony, z drugiej zaś, ograniczenie zasady bezpośredniości oraz prawa do obrony oskarżonego, stanowią podstawę regulacji procesowych równoważących wspomniane ograniczenie. Jedną z nich łączy się właśnie z obowiązkiem utrwalenia przesłuchania za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk (art. 147 § 2a k.p.k.) oraz z obowiązkiem odtworzenia tegoż zapisu i odczytania protokołu przesłuchania na rozprawie głównej (art. 185a § 3 k.p.k.). Nieobecny przy przesłuchaniu (reprezentowany przez obrońcę) oskarżony uzyskuje w ten sposób szansę ustosunkowania się do odtwarzanych wypowiedzi, składania w związku z ich treścią wniosków dowodowych, czy realizowania swojego prawa do obrony w inny sposób (art. 6 k.p.k.), bez narażania osoby pokrzywdzonej na traumatyzującą związaną z powtórny jej przesłuchaniem*¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Dz. U. z 2020 r., poz. 1691.

¹⁷⁷ W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy wskazano, że jego wprowadzenie ma na celu maksymalne zredukowanie traumatycznych przeżyć i dyskomfortu psychicznego małoletnich pokrzywdzonych. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy, Druk sejmowy Nr 3251, VIII kadencja.

¹⁷⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2010 r., sygn. IV KK 61/10, BPK 2010, nr 5, poz. 15.

¹⁷⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 2017 r., sygn. III KK 171/17, LEX nr 2428752.

Głównymi elementami procedury przesłuchania, mającej zapewnić szczególną ochronę przesłuchiwanym pokrzywdzonym i świadkom, są:

- 1) zapewnienie jednokrotnego przesłuchania, a jedynie w wyjątkowych przypadkach możliwość powtórnego przeprowadzenia tej czynności (np. ze względu na pojawienie się nowych istotnych okoliczności);
- 2) zapewnienie wysokiej wartości dowodowej przesłuchania poprzez udział sądu w przesłuchaniu niezależnie od etapu na jakim przesłuchanie jest prowadzone;
- 3) udział biegłego psychologa;
- 4) nieobecność oskarżonego podczas przesłuchania.

Kodeks postępowania karnego wyróżnia trzy rodzaje przesłuchań:

- 1) małoletniego pokrzywdzonego w charakterze świadka (art. 185a k.p.k.);
- 2) małoletniego świadka niebędącego pokrzywdzonym (art. 185b k.p.k.);
- 3) pokrzywdzonego w sprawach o przestępstwa z art. 197–199 k.k., który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat (art. 185c k.p.k.).

Przesłuchanie pokrzywdzonego

a) poniżej 15 roku

W sprawach o przestępstwa:

- popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej;
- przeciwko wolności (r. XXIII k.k.);
- przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (r. XXV k.k.);
- przeciwko rodzinie i opiece (r. XXVI k.k.).

Tryb:

- wniosek prokuratora;
- przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa;
- w obecności prokuratora, obrońcy oraz pełnomocnika pokrzywdzonego, osoby wymienionej w art. 51 § 2 k.p.k. lub osoby pełnoletniej wskazanej przez pokrzywdzonego (jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego).

Termin: niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku.

Miejsce: przyjazny pokój¹⁸⁰,

¹⁸⁰ Określony w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. z dnia 1 października 2020 r., poz. 1691).

b) powyżej 15 roku do 18 roku (pełnoletność)

Warunek: gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

W sprawach o przestępstwa:

- popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej;
- przeciwko wolności (r. XXIII k.k.);
- przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (r. XXV k.k.);
- przeciwko rodzinie i opiece (r. XXVI k.k.).

Tryb:

- wniosek prokuratora;
- przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa;
- w obecności prokuratora, obrońcy oraz pełnomocnika pokrzywdzonego, osoby wymienionej w art. 51 § 2 k.p.k. lub osoby pełnoletniej wskazanej przez pokrzywdzonego (jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego).

Termin: niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku.

Miejsce: przyjazny pokój,

c) powyżej 15 roku i pełnoletni

W sprawach o przestępstwa:

- z art. 197–199 Kodeksu karnego.

Tryb:

- wniosek prokuratora;
- przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa;
- w obecności prokuratora, obrońcy oraz pełnomocnika pokrzywdzonego, osoby wymienionej w art. 51 § 2 k.p.k. lub osoby pełnoletniej wskazanej przez pokrzywdzonego (jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego).

Termin: niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku.

Miejsce: przyjazny pokój.

Jeżeli zajdzie konieczność ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka w związku z wyjściem na jaw okoliczności, o których mowa w § 1a, na jego wniosek przesłuchanie przeprowadza się w sposób wskazany w art. 177 § 1a k.p.k., gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania pokrzywdzonego lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

Przesłuchanie świadka

a) poniżej 15 roku

W sprawach o przestępstwa:

- popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej;
- przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (r. XXV k.k.);
- przeciwko rodzinie i opiece (r. XXVI k.k.).

Tryb:

- wniosek prokuratora;
- przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa;
- w obecności prokuratora, obrońcy osoby wymienionej w art. 51 § 2 k.p.k. lub osoby pełnoletniej wskazanej przez świadka (jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego),

Termin: niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku.

Miejsce: przyjazny pokój,

b) powyżej 15 roku

W sprawach o przestępstwa:

- popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej;
- przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (r. XXV k.k.);
- przeciwko rodzinie i opiece (r. XXVI k.k.).

Tryb: określony w art. 177 § 1a k.p.k., gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

Metodyka¹⁸¹

Wartość uzyskanego materiału dowodowego zależy od strategii i technik przesłuchania, ale również od przygotowania tej czynności procesowej oraz warunków w jakich się ono odbywa.

Ważne:

- weryfikacja właściwej reprezentacji dziecka w toku postępowania karnego (wystąpienie do sądu opiekuńczego z wnioskiem o ustanowienie kuratora procesowego);
- weryfikacja właściwej realizacji prawa do obrony podejrzanego/oskarżonego (wystąpienie do sądu o ustanowienie obrońcy z urzędu);

¹⁸¹ W oparciu o opracowanie Jak prowadzić przesłuchanie dziecka. Metodyka przesłuchania małoletniego świadka, <https://www.arch.ms.gov.pl>.

- zawiadomienie o terminie przesłuchania wszystkich uprawnionych osób;
- właściwe przygotowanie do przesłuchania (zapoznanie z materiałem sprawy przez osoby uczestniczące) w razie potrzeby wezwanie tłumacza;
- przygotowanie małoletniego (w razie potrzeby pełnoletniego) do udziału w czynności procesowej przez biegłego psychologa (ocena stanu emocjonalnego co do możliwości udziału w czynności procesowej);
- uzgodnienie zakresu, sposobu oraz kolejności zadawanych pytań przez prokuratora, obrońcę, pełnomocnika, oskarżyciela, a w razie potrzeby zaplanowanie przerw w prowadzonej czynności;
- wyznaczenie miejsca przebywania podczas przesłuchania przedstawiciela ustawowego dziecka (rodzica/kuratora procesowego/opiekuna faktycznego) oraz osoby pełnoletniej przez niego wskazanej;
- wyjaśnienie osobie przesłuchiwanej oraz przedstawicielowi ustawowemu dziecka (rodzicowi/kuratorowi procesowemu/opiekunowi faktycznemu) oraz osobie pełnoletniej przez niego wskazanej przepisów prawnych regulujących czynność przesłuchania oraz przekazanie uzgodnionych przed przesłuchaniem ustaleń;
- przed rozpoznaniem wniosku o ponowne przesłuchanie należy zbadać czy ustalone okoliczności wymagają dodatkowego wyjaśnienia, rozważyć, czy okoliczności te mają istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, sprawdzić, czy nie zostały już wcześniej wyjaśnione.

Etapy przesłuchania: przedstawienie się, wyjaśnienie sytuacji, prawo do odmowy, swobodna narracja, zadawanie pytań, przejście do przedmiotu sprawy, wyodrębnienie zdarzeń, zakończenie.

§ 4. rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu postępowania karnego

1. *Przed rozpoczęciem przesłuchania małoletniego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, lub osoby cierpiącej na upośledzenie umysłowe, a także w innych przypadkach uzasadnionych stanem emocjonalnym lub właściwościami osobistymi świadka, sędziego, prokuratora, obrońca i pełnomocnik pokrzywdzonego mogą uzgodnić z biegłym psychologiem sposób formułowania zadawanych świadkowi pytań, w szczególności dotyczących sfery intymnej.*

2. *Przed rozpoczęciem przesłuchania, sędzia informuje o sposobie prowadzenia przesłuchania, określonym w niniejszym rozporządzeniu osoby, o których mowa w § 3 ust. 2.*

3. Jeżeli świadek jest małoletnim, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, lub osobą cierpiącą na upośledzenie umysłowe, a także w innych przypadkach uzasadnionych stanem emocjonalnym lub właściwościami osobistymi, biegły psycholog w miarę potrzeby udziela sędziemu pomocy w wyjaśnieniu w sposób zrozumiały dla świadka zasad przesłuchania, w tym prawa odmowy składania zeznań, o ile prawo to świadkowi przysługuje, obowiązku mówienia prawdy oraz faktu utrwalania czynności w formie zapisu na nośnikach.

Sposób przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego określony w art. 185a k.p.k. jest **obligatoryjny** i przeprowadzenie go **w sądzie właściwym** do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji przez **jednego sędziego**.

Żądanie **powtórnego przeprowadzenia przesłuchania** małoletniego pokrzywdzonego podlega ocenie jak każdy wniosek dowodowy, czyli zgodnie z art. 170 § 1 k.p.k. Oznacza to, że wolno odmówić uwzględnienia wniosku o ponowne przesłuchanie pokrzywdzonego, opierając się na opinii biegłego wskazującej na obawę narażenia psychiki dziecka na traumę, jaką może wywołać takie przesłuchanie¹⁸².

Z orzecznictwa

Zasada przyjęta w art. 185a § 1 k.p.k. nie ma charakteru bezwzględnego. Dopuszczalne jest bowiem powtórzenie przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego w dwóch ściśle wskazanych wypadkach. Po pierwsze, jeżeli wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania pokrzywdzonego. Po drugie, wtedy gdy zażąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego (art. 185a § 1 k.p.k. *in fine*). W tej ostatniej sytuacji nie ma znaczenia jaki jest powód tego wniosku ani też, czy oskarżony w ogóle go podał. Wystarczający jest sam fakt zgłoszenia żądania przez oskarżonego lub jego obrońcę, by sąd był zobowiązany do ponownego przesłuchania pokrzywdzonego¹⁸³.

Żądaniu powtórnego przesłuchania dziecka należy zadośćuczynić, ale tylko pod warunkiem, że ponowne przesłuchanie nie tylko będzie możliwe z uwagi na aktualny stan zdrowia psychicznego małoletniego, ale ponadto,

¹⁸² Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 2018 r., sygn. III KK 362/17, LEX nr 2495928.

¹⁸³ Wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 1 lutego 2008 r., sygn. V KK 231/07, OSNKW 2008, nr 4, poz. 27 wraz z glosą J. Potulskiego, GSP – Prz. Orz. 2008, nr 4, s. 12; z dnia 22 stycznia 2009 r., sygn. V KK 216/08, OSNPG 2009, nr 6, poz. 26 oraz postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2010 r., sygn. I KZP 21/10, BPK 2010, nr 6, s. 55.

że to możliwe przesłuchanie nie wywrze realnie negatywnego wpływu na jego aktualny stan psychiczny, czyli nie pogorszy tego stanu¹⁸⁴.

Ustalenie w przedmiocie narażenia psychiki dziecka na traumę w związku z ponownym przesłuchaniem, o którym mowa w art. 185a § 1 k.p.k., mogące zadecydować o oddaleniu wniosku oskarżonego o takie przesłuchanie na podstawie art. 170 § 1 pkt 4 k.p.k., wymaga – co do zasady – uprzedniego skorzystania z **opinii biegłego psychologa**, a w szczególnych wypadkach także biegłego z innej dziedziny¹⁸⁵.

Rola biegłego sprowadza się do przygotowania małoletniego pokrzywdzonego do przesłuchania, udziału w przesłuchaniu, a następnie wydania opinii. W tym celu biegły psycholog przed rozpoczęciem przesłuchania przeprowadza ze świadkiem wstępną rozmowę w pokoju przesłuchań, w celu nawiązania z nim kontaktu, ustalenia indywidualnych potrzeb świadka oraz w razie potrzeby obniżenia poziomu lęku i niepokoju świadka. Biegły psycholog powinien wypowiedzieć się w kwestii rozwoju psychicznego pokrzywdzonego małoletniego, jego relacji emocjonalnych, zdolności postrzegania i odtwarzania postrzeżeń, powinien wskazać także na to, co usłyszał w trakcie badania i ustosunkować się do tego.

Ustawodawca w art. 185a § 2 k.p.k. wprowadził obowiązek **ustanowienia obrońcy z urzędu** dla podejrzanego (oskarżonego), który nie posiada obrońcy z wyboru. Zagwarantował ponowne przesłuchanie w sytuacji, gdy podejrzan/oskarżony nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania dziecka w trybie art. 185a k.p.k., przez co nie miał możliwości realizacji prawa do obrony podczas tego przesłuchania (art. 185a § 1 k.p.k.).

Sąd zobowiązany jest przed przystąpieniem do przesłuchania, do **pouczenia małoletniego pokrzywdzonego** o prawie do odmowy składania zeznań (art. 182 § 1 k.p.k.), zwolnienia od odpowiedzi na pytanie w przypadku szczególnie bliskiego stosunku osobistego z podejrzanym/oskarżonym (art. 185 k.p.k.), jeżeli ujawnią się okoliczności objęte tymi przepisami w kontekście obowiązku mówienia prawdy.

Przyjazny pokój

Obecni sędzia, psycholog, pokrzywdzony, świadek

Pokój „techniczny”

Możliwa obecność prokuratora, obrońcy oskarżonego, innych stron, protokolanta

¹⁸⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 2018 r., sygn. III KK 362/17.

¹⁸⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 lutego 2020 r., sygn. V KK 80/19, LEX nr 3123173.

Pokój przesłuchań:

- może znajdować się w siedzibie sądu albo poza jego siedzibą;
- wielkość pokoju przesłuchań powinna umożliwiać swobodne przeprowadzenie przesłuchania świadka;
- powinien być izolowany od odgłosów dobiegających z zewnątrz w stopniu wystarczającym, by zapewnić należytą jakość zapisu dźwięku;
- kolorystyka pokoju przesłuchań powinna być utrzymana w barwach jasnych i stonowanych;
- wyposaża się w meble dostosowane dla osób dorosłych oraz meble dostosowane dla dzieci;
- wyposaża się w materiały umożliwiające uzyskiwanie zeznań od świadka, w szczególności kredki, papier, a także materiały umożliwiające obniżenie poczucia lęku i napięcia u świadka, w szczególności poduszki, maskotki do przytulania.

Pokój techniczny:

- może być pomieszczeniem przylegającym do pokoju przesłuchań i oddzielonym od niego lustrem obserwacyjnym albo pomieszczeniem połączonym z pokojem przesłuchań za pomocą środków technicznych umożliwiających przeprowadzenie przesłuchania na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku – w takim przypadku pokój techniczny może znajdować się w innym budynku niż pokój przesłuchań;
- wielkość pokoju technicznego powinna umożliwiać swobodny udział w przesłuchaniu prokuratorowi, obrońcy, pełnomocnikowi pokrzywdzonego oraz swobodną obecność osobom, o których mowa w art. 51 § 2 k.p.k., albo osoby pełnoletniej wskazanej przez pokrzywdzonego, jeżeli ich obecność w pokoju przesłuchań mogłaby ograniczać swobodę wypowiedzi świadka. W pokoju technicznym przebywa również protokolant. Ponadto w miarę możliwości pokój przesłuchań powinien posiadać odrębne wejście, w pobliżu toaletę, wyodrębnioną poczekalnię.

Pokój przesłuchań wyposaża się w środki techniczne umożliwiające:

- 1) utrwalanie obrazu i dźwięku z przebiegu przesłuchania;
- 2) obserwowanie i słuchanie przebiegu przesłuchania przez uczestników czynności przebywających w pokoju technicznym;
- 3) przekazywanie sędziemu prowadzącemu przesłuchanie oraz biegłemu psychologowi pytań do świadka oraz wypowiedzi kierowanych przez uczestników czynności przebywających w pokoju technicznym;
- 4) utrwalanie pytań i wypowiedzi, o których mowa w pkt 3, w formie zapisu dźwięku;

5) zabezpieczenie utrwalonego obrazu i utrwalonego dźwięku, o których mowa w pkt 1 i 4, w taki sposób by dostęp do nich miały wyłącznie osoby upoważnione.

W miarę potrzeby pokój techniczny lub pokój przesłuchań mogą być wyposażone w urządzenia umożliwiające utrwalanie dźwięku z przebiegu przesłuchania na dodatkowym nośniku.

Zgodnie z **art. 147 § 2a k.p.k.** przesłuchanie utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk. Następnie na rozprawie głównej odtwarzany jest sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytywany protokół przesłuchania.

Przesłuchanie niebędącego pokrzywdzonym małoletniego świadka, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat oraz powtórne przesłuchanie pełnoletniej pokrzywdzonej z art. 185c k.p.k. odbywa się w drodze **wi-deokonferencji określonej w art. 177 § 1a k.p.k.**, czyli przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. W postępowaniu przed sądem w czynności, w miejscu przebywania świadka bierze udział referendarz sądowy, asystent sędziego lub urzędnik zatrudniony w sądzie, w którego okręgu świadek przebywa.

6.1.2. Przesłuchanie w trybie art. 316 k.p.k.

Przepis art. 316 k.p.k. reguluje kwestie związane z przeprowadzeniem czynności procesowych na etapie postępowania przygotowawczego, których nie da się powtórzyć w postępowaniu sądowym.

Czynności niepowtarzalne to takie, które nie będą mogły zostać z uwagi na ich właściwości powtórzone na rozprawie (ogłędziny zwłok w miejscu ich ujawnienia), lub które z uwagi zarówno na upływ czasu, jak i na zmianę warunków mogą zostać przeprowadzone, ale nie niosą ze sobą istotnych treści dowodowych (np. ogłędziny w poszukiwaniu śladów krwi na otwartym terenie na etapie postępowania przed sądem, które ma miejsce kilka miesięcy po zdarzeniu).

Przesłuchanie świadka:

- etap postępowania: postępowanie przygotowawcze lub czynności sprawdzające;
- organ prowadzący czynność przesłuchania: sąd rozpoznający sprawę w pierwszej instancji (ale nie bada zasadności prowadzenia tej czynności);
- wniosek: strona lub prokurator albo inny organ prowadzący postępowanie;

- warunek: niebezpieczeństwo, że świadka nie będzie można przesłuchać na rozprawie (np. podeszły wiek świadka, zły stan zdrowia, długotrwała planowana nieobecność, brak stałego miejsca pobytu, szczególnie w przypadku cudzoziemców).

O przeprowadzeniu czynności należy zawiadomić i dopuścić do udziału pokrzywdzonego, jego przedstawicieli, podejrzanego, obrońcę jeśli jest ustanowiony. Zwolnienie organu z tego obowiązku jest możliwe tylko i wyłącznie w sytuacji konieczności pilnego przeprowadzenia czynności, kiedy to niemożliwe jest zawiadomienie, czy oczekiwanie na udział zawiadomionych stron, ze względu na zachodzące niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki.

Jeśli podejrzany prawidłowo zawiadomiony o planowanym przeprowadzeniu czynności procesowej wyrazi wolę uczestniczenia w niej, organ zobowiązany jest do doprowadzenia go i umożliwienia brania udziału w czynności. Jeśli jednak zwłoka związana czy to z zawiadomieniem, czy doprowadzeniem do udziału w czynności groziłaby utratą lub zniekształceniem dowodu, od powyższego można odstąpić.

Zasadne jest skorzystanie przez sąd z możliwości utrwalenia przesłuchania za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk i obraz (art. 147 § 2 pkt 1 k.p.k.).

Sąd ma prawo do odmowy prowadzenia przesłuchania, jeżeli uzna, że niebezpieczeństwo niemożności przesłuchania świadka na rozprawie w rzeczywistości nie istnieje.

6.2. Status i uprawnienia pokrzywdzonego

Kodeksowa definicja pokrzywdzonego jest tożsama dla wszystkich kategorii przestępstw, w tym określonego w art. 189a § 1 k.k. przestępstwa handlu ludźmi. Za pokrzywdzonego uznaje się zatem osobę fizyczną lub prawną, której dobro prawnie chronione zostało naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 § 1 k.p.k.). W przypadku ofiar handlu ludźmi dobrem prawnie chronionym jest godność osoby, wolność od gróźb, przymusu, a często również życie i zdrowie.

Pokrzywdzonym może być w procesie karnym jedynie ten, kogo przestępstwo dotyka bezpośrednio, naruszając lub zagrażając w taki sposób jego dobru prywatnemu, chronionemu naruszonym przez sprawcę przestępstwa. O pokrzywdzeniu decyduje bezpośrednio naruszonego lub zagrożonego przestępstwem dobra¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2005 r., sygn. II KK 108/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 2094.

Z przestępstwem handlu ludźmi często powiązane są przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową. W tych sprawach organy Państwowej Inspekcji Pracy mogą wykonywać prawa pokrzywdzonego, jeżeli w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 3 k.p.k.).

Postępowanie przed sądem zasadniczo inicjowane jest wniesieniem aktu oskarżenia przez prokuratora. Tenże organ zobowiązany jest do wskazania osób pokrzywdzonych przestępstwem, chociaż zdarza się, że krąg tych osób zostaje później rozszerzany. Prawem pokrzywdzonego, urzeczywistnianym przed rozpoczęciem przewodu sądowego, jest wybór formy, w jakiej będzie on realizował swoje uprawnienia. Albo inicjuje działanie w charakterze strony składając oświadczenie o zamiarze działania w charakterze oskarżyciela posiłkowego, albo zachowuje swój status pozostawiając się jednak szeregu uprawnień przysługujących stronie.

W razie śmierci pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe lub osoby pozostające na jego utrzymaniu, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia – prokurator, działając z urzędu. W przypadku, gdy organ prowadzący postępowanie dysponuje informacjami o osobach najbliższych dla pokrzywdzonego lub osobach pozostających na jego utrzymaniu, poucza o przysługujących uprawnieniach co najmniej jedną z nich.

6.2.1. Reprezentacja pokrzywdzonego

Jeżeli pokrzywdzonym jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, prawa jego wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje.

Za przedstawicieli ustawowych małoletniego pokrzywdzonego, uznaje się rodziców dziecka, opiekunów prawnych (art. 145 k.r.o.) i kuratora ustanowionego w trybie art. 99 k.r.o.

Zgodnie z art. 92 k.r.o. przedstawicielami ustawowymi dziecka są rodzice, aż do uzyskania przez nie pełnoletności.

Opiekę dla dziecka ustanawia się, jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska, albo jeżeli rodzice są nieznani lub zmarli (art. 94 § 3 k.r.o.).

W sytuacji, gdy przeciwną stroną wytoczonego procesu – jest drugi z rodziców małoletniego, co ma zastosowanie nie tylko w sprawach cywilnych, ale i również w procesie karnym (art. 51 § 2 k.p.k. w zw. z art. 98 § 2 pkt 2 k.r.o., w zw. z art. 98 § 3 k.r.o.), to małoletniego nie może reprezentować ani ten, ani drugi jego rodzic¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 7 sierpnia 2014 r., sygn. II AKa 246/14.

Kurator ustanowiony na podstawie art. 99 k.r.o. jest z mocy ustawy reprezentantem małoletniego, którego interesy mogą być w danej sprawie sprzeczne z interesami rodziców lub któregokolwiek z rodziców. W takiej sytuacji działa on jako przedstawiciel ustawowy małoletniego i tym samym wyłącza w stosunku do małoletniego wynikające z władzy rodzicielskiej rodziców uprawnienie określone w art. 98 § 1 k.r.o. Podobnie rzecz się ma z kuratorem ustanowionym w związku z postępowaniem prowadzonym przed sądem, który ma za zadanie reprezentowanie dziecka, czyli dokonywanie czynności procesowych w imieniu i ze skutkiem dla reprezentowanego (art. 98 § 3 k.r.o.).

Kuratorem reprezentującym dziecko może być ustanowiony adwokat lub radca prawny, który wykazuje szczególną znajomość spraw dotyczących dziecka, tego samego rodzaju lub rodzajowo odpowiadających sprawie, w której wymagana jest reprezentacja dziecka lub ukończył szkolenie dotyczące zasad reprezentacji dziecka, praw lub potrzeb dziecka (art. 99¹ § 1 k.r.o.).

Przedstawicielem ustawowym ubezwłasnowolnionego całkowicie są rodzice albo opiekun (art. 13 § 2 k.c.), ubezwłasnowolnionego częściowo zaś kurator (art. 16 § 2 k.c.).

Jeżeli pokrzywdzony jest osobą nieporadną, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, jego prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęą pokrzywdzony pozostaje. Zadania jej są tożsame z zadaniami przedstawiciela ustawowego, różnią się jednak tym, że ich wykonywanie ma charakter faktyczny, a nie znajduje podstawy w ustawie. Jako przykład takich osób wskazuje się krewnych dziecka, którzy przez dłuższy czas sprawują pieczę nad nim, z uwagi na hospitalizację lub wyjazd zagraniczny rodziców¹⁸⁸.

W sytuacji uzyskania przez daną osobę będącą pokrzywdzonym statusu oskarżyciela posiłkowego, osoba ta, jako oskarżyciel posiłkowy może ustanowić pełnomocnika lub ubiegać się o ustanowienie takiego pełnomocnika z urzędu. Zgodnie z art. 88 k.p.k. może być nim adwokat lub radca prawny¹⁸⁹.

6.2.2. Prawo do działania w charakterze strony

Oskarżyciel posiłkowy

W sprawach z oskarżenia publicznego, po wpłynięciu aktu oskarżenia do sądu, zmianie ulega status pokrzywdzonego. Aby móc aktywnie

¹⁸⁸G. Krysztofiuk, (w:) D. Drajewicz (red.), Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz. Art. 1–424, Warszawa 2020, s. 233–234.

¹⁸⁹Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2013 r., sygn. III KK 52/13, Legalis nr 726216.

uczestniczyć w postępowaniu sądowym, a przede wszystkim w trakcie rozprawy, pokrzywdzony może skorzystać z uprawnienia przewidzianego w przepisie art. 54 k.p.k., czyli występować w procesie w charakterze strony, to jest oskarżyciela posiłkowego.

Jeżeli akt oskarżenia wniósł oskarżyciel publiczny, pokrzywdzony może aż do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej złożyć oświadczenie, że będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 54 k.p.k.).

W związku z wyraźnym określeniem przez ustawodawcę terminu do złożenia takiego oświadczenia wskazać należy, że o przesłaniu aktu oskarżenia do sądu oskarżyciel publiczny zawiadamia ujawnionego pokrzywdzonego. Ponadto ustawa procesowa nakłada na oskarżyciela publicznego obowiązek pouczenia pokrzywdzonego o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 334 § 5 k.p.k.). W przypadku, gdy w sprawie ustalono tyłu pokrzywdzonych, że ich indywidualne zawiadomienie o przysługujących im uprawnieniach spowodowałoby poważne utrudnienie w prowadzeniu postępowania, zawiadamia się ich poprzez ogłoszenie w prasie, radiu lub telewizji (art. 131 § 2 k.p.k.).

Termin, o którym mowa w art. 54 § 1 k.p.k., jest terminem prekluzyjnym i nie może zostać przywrócony. Pokrzywdzony odzyskuje jednak prawo do złożenia oświadczenia o wstąpieniu do procesu w charakterze oskarżyciela posiłkowego w przypadku, gdy rozprawa prowadzona jest od początku.

W przypadku cofnięcia aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego, pokrzywdzony, który uprzednio nie korzystał z uprawnień oskarżyciela posiłkowego, może w terminie 14 dni od powiadomienia go o cofnięciu przez oskarżyciela publicznego aktu oskarżenia oświadczyć, że przystępuje do postępowania jako oskarżyciel posiłkowy (art. 54§2 k.p.k.).

Oskarżyciel posiłkowy subsydiarny

Instytucja oskarżenia subsydiarnego daje możliwość zainicjowania postępowania sądowego przez pokrzywdzonego. Uprawnienie do złożenia subsydiarnego aktu oskarżenia rodzi się wraz z chwilą powtórnej negatywnej decyzji prokuratora w zakresie prowadzenia postępowania przygotowawczego i wykorzystania przez pokrzywdzonego środków prawnych przewidzianych w art. 306 § 1 i § 1a k.p.k.

Warunek „powtórne wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania” (art. 55 § 1 k.p.k.) należy rozumieć jako ponowne wydanie postanowienia tego samego rodzaju, jak poprzednie

uchylone, czyli odpowiednio powtórnego postanowienia o odmowie wszczęcia lub powtórnego postanowienia o umorzeniu postępowania¹⁹⁰.

Ponowne postanowienie o umorzeniu lub odmowie wszczęcia postępowania podlega zaskarżeniu tylko do prokuratora nadrzędnego. W razie utrzymania w mocy zaskarżonego postanowienia pokrzywdzony, który dwukrotnie wykorzystał uprawnienia do zaskarżenia ww. postanowień, może wnieść subsydiarny akt oskarżenia.

Wniesienie subsydiarnego aktu oskarżenia w sytuacji, gdyby nie zostały spełnione warunki określone w art. 55 § 1 k.p.k., równoznaczne jest z brakiem skargi uprawnionego oskarżyciela.

Na wniesienie subsydiarnego aktu oskarżenia pokrzywdzony ma miesięczny termin, który biegnie od daty doręczenia pokrzywdzonemu zawiadomienia o postanowieniu prokuratora nadrzędnego, o utrzymaniu w mocy zaskarżonego postanowienia. Miesięczny termin określony w art. 55 § 1 k.p.k. jest terminem prekluzyjnym liczonym od doręczenia pokrzywdzonym, a nie ich pełnomocnikowi, zawiadomienia o wydaniu przez prokuratora powtórnego postanowienia o odmowie wszczęcia lub umorzenia postępowania w wypadkach (art. 330 § 2 k.p.k.).

Akt oskarżenia wniesiony przez pokrzywdzonego powinien być sporządzony i podpisany przez adwokata, radcę prawnego albo radcę Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej.

Pokrzywdzony, który wykaze, że nie stać go na pokrycie kosztów ustanowienia pełnomocnika celem sporządzenia aktu oskarżenia, może złożyć wnioski o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu do zrealizowania tej czynności. Na czas rozpoznania wniosku pokrzywdzonego o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu do sporządzenia i podpisania subsydiarnego aktu oskarżenia, miesięczny termin, o którym mowa w art. 55 § 1 k.p.k., ulega zawieszeniu (art. 127a § 1 k.p.k.).

O wniesieniu aktu oskarżenia zawiadamia się innych pokrzywdzonych tym samym czynem znanych sądowi, którzy do rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej mogą przyłączyć się do postępowania.

Do sprawy wszczętej na podstawie aktu oskarżenia wniesionego przez oskarżyciela posiłkowego może w każdym czasie wstąpić prokurator, stając się oskarżycielem publicznym, zaś pokrzywdzony, który wniósł akt oskarżenia, korzysta z praw oskarżyciela posiłkowego, o którym mowa w art. 54 k.p.k.

Cofnięcie aktu oskarżenia w takiej sytuacji przez oskarżyciela publicznego jest dopuszczalne jedynie za zgodą pokrzywdzonego, który wniósł

¹⁹⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 2 września 2020 r..., sygn. V KK 355/19, Legalis nr 2539282.

akt oskarżenia, jak też innych pokrzywdzonych, którzy przyłączyli się do postępowania.

6.2.3. Prawo do pełnomocnika i tłumacza

Pokrzywdzony ma prawo do korzystania z pomocy wybranego przez siebie **pełnomocnika** (art. 87 § 1 i 2 k.p.k.). Dotyczy to sytuacji, kiedy występuje w charakterze strony jako oskarżyciel posiłkowy lub oskarżyciel prywatny, a także kiedy on sam lub podmiot wykonujący jego prawa z różnych względów nie zapewnili sobie statusu strony w procesie (art. 87 § 1 i 2 k.p.k.). W tej ostatniej sytuacji mogą oni korzystać z określonych uprawnień np. udział w posiedzeniu (w trybie art. 341 § 1 i art. 343 § 5 k.p.k.), udział w negocjacjach mających na celu naprawienie szkody (art. 341 § 3 k.p.k.), udział w rozprawie w związku ze stosowaniem instytucji dobrowolnego poddania się karze (art. 387 k.p.k.), prawo wniesienia apelacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydanego na posiedzeniu (art. 444 k.p.k.).

Art. 87 § 1. Strona inna niż oskarżony może ustanowić pełnomocnika.

§ 2. Osoba niebędąca stroną może ustanowić pełnomocnika, jeżeli wymagają tego jej interesy w toczącym się postępowaniu.

Pełnomocnikiem może być (art. 88 § 1 zd. 1 k.p.k.):

- adwokat;
- radca prawny;
- radca Prokuratury Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej.

Do pełnomocnika mają tu odpowiednie zastosowanie przepisy regulujące status obrońcy. Oznacza to, że pokrzywdzony:

- 1) może korzystać jednocześnie z pomocy nie więcej niż trzech pełnomocników;
- 2) może ubiegać się o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu;
- 3) pełnomocnik ma prawo do działania w całym postępowaniu, nie wyłączając czynności po uprawomocnieniu się orzeczenia, pod warunkiem jednak, że pełnomocnictwo nie zawiera ograniczeń;
- 4) w przypadku, gdy pełnomocnik został wyznaczony z urzędu, ma on obowiązek podejmowania czynności procesowych aż do prawomocnego zakończenia postępowania;
- 5) w przypadku wydania wyroku skazującego pokrzywdzony może uzyskać od oskarżonego zwrot kosztów poniesionych w związku z ustanowieniem jednego pełnomocnika (art. 616 § 1 k.p.k.).

Pokrzywdzony może złożyć wniosek o wyznaczenie mu pełnomocnika z urzędu. Warunkiem jest wykazanie, że nie jest on w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny

(art. 78 § 1 k.p.k., art. 87 § 1 i 2 k.p.k., art. 88 k.p.k.). Zakres badania organu uprawnionego nie obejmuje kwestii przewidzianych w art. 87 § 3 k.p.k., a więc tego, czy wyznaczenia pełnomocnika z urzędu wymaga ochrona interesów tej osoby w postępowaniu.

Pokrzywdzony musi skierować stosowny wniosek do sądu lub prokuratora oraz załączyć posiadaną dokumentację obrazującą jego sytuację rodzinną, majątkową i zarobkową. Możliwe jest również ustne złożenie wniosku do protokołu przesłuchania, na posiedzeniu lub na rozprawie.

Organem rozpatrującym wniosek jest prezes sądu lub referendarz sądowy sądu właściwego do rozpoznania sprawy. W przedmiocie wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu wymienione organy wydają zarządzenie. Zarządzenie prezesa sądu o odmowie wyznaczenia pełnomocnika z urzędu podlega zaskarżeniu zażaleniem do sądu właściwego do rozpoznania sprawy.

Uprawniony organ ma możliwość wyznaczenia nowego pełnomocnika z urzędu w miejsce dotychczasowego. Z taką sytuacją możemy mieć do czynienia tylko wówczas, gdy wniosek podmiotu uprawnionego lub dotychczasowego pełnomocnika zostanie uznany za uzasadniony, np. w razie utraty zaufania podmiotu uprawnionego do dotychczasowego pełnomocnika.

Pokrzywdzonemu przysługuje również prawo do bezpłatnej pomocy **tłumacza** przy przesłuchaniu lub zapoznaniu się z dowodem, jeśli nie włada językiem polskim, a także, gdy jest głuchy lub niemy, a nie wystarcza porozumienie się z nim za pomocą pisma (art. 204 § 1 k.p.k.).

Tłumacz jest pomocnikiem organu procesowego, dzięki któremu organ ten może porozumiewać się z osobą przesłuchiwaną lub zapoznać się z treścią pisma. W stosunku do tłumacza stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące biegłych (art. 204 § 3 k.p.k.), a te nie określają żadnych warunków, jakim ma odpowiadać tłumacz. Zatem w charakterze tłumacza można wezwać każdego, kto posiada odpowiednie umiejętności i wiedzę w zakresie znajomości języka, którym posługuje się podejrzany (odpowiednio art. 195 k.p.k.)¹⁹¹. W praktyce, w charakterze tłumacza powołuje się osobę, której kwalifikacje i umiejętności zostały sprawdzone w związku z wpisaniem jej na listę tłumaczy przysięgłych, którą prowadzi prezes właściwego sądu okręgowego lub też, która potrafi udokumentować znajomość języka obcego np. dyplomem ukończenia studiów wyższych. Jednak każdorazowej ocenie organu prowadzącego czynności z udziałem podej-

¹⁹¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 8 sierpnia 1996 r., sygn. II AKA 168/96, OSA 1998, nr 1, poz. 8; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 2003 r., sygn. V KK 115/03, Legalis nr 97459.

rganego i tłumacza podlega to, czy w danym przypadku osoba dopuszczona do czynności procesowej w charakterze tłumacza ma „wiadomości specjalne”, niezbędne do wykonania tłumaczenia przy uwzględnieniu stopnia jego trudności. Dopuszczalne jest też powołanie w charakterze tłumacza funkcjonariusza, pod warunkiem jednak, by wcześniej nie prowadził czynności w sprawie¹⁹². W tym ostatnim przypadku taka konieczność może zrodzić się w związku z potrzebą zminimalizowania kosztów związanych z wykonywaniem tłumaczeń.

Ponadto nie ma przeszkód, by tłumaczenie zeznań cudzoziemca posługującego się językiem, którego tłumacz (na język polski) jest nieosiągalny, dokonywane było z użyciem kilku tłumaczy: jednego tłumaczącego z owego języka na język, którego tłumacz jest obecny i z kolei z tego języka na język polski¹⁹³.

6.2.4. Obowiązek pouczenia

Zasada lojalności procesowej gwarantuje uczestnikowi postępowania obowiązek należytego informowania (pouczenia) przez organ procesowy co do jego uprawnień i obowiązków, a błędne lub mylne pouczenie nie może wywoływać ujemnych skutków procesowych (art. 16 k.p.k.)¹⁹⁴. Zasada ta odnosi się również do pouczeń ofiary handlu ludźmi. Organ postępowania karnego przed pierwszym przesłuchaniem albo niezwłocznie po ustaleniu pokrzywdzonego, jeżeli odstępuje się od jego przesłuchania, ma obowiązek pouczyć pokrzywdzonego w sposób dla niego zrozumiały o posiadaniu statusu strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym oraz o wynikających z tego uprawnieniach. Pouczenie obejmuje również informację o możliwościach naprawienia szkody przez oskarżonego lub uzyskania kompensaty państwowej oraz możliwości zwrotu kosztów poniesionych w związku z udziałem w postępowaniu. Pouczenie należy wręczyć pokrzywdzonemu na piśmie. Pokrzywdzony otrzymanie pouczenia potwierdza podpisem. W razie odstąpienia od przesłuchania pokrzywdzonego pouczenie podlega doręczeniu (art. 300 § 2 k.p.k.). Ponadto w związku z przesłaniem aktu oskarżenia do sądu oskarżyciel publiczny ma obowiązek zawiadomić o tej czynności ujawnionego pokrzywdzonego oraz pouczyć o treści

¹⁹² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 lutego 1978 r., sygn. I KR 12/78, OSNKW 1979, nr 9, poz. 148.

¹⁹³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 18 stycznia 1996 r., sygn. II AKR 343/95, Prok. i Pr. 1996, nr 6, poz. 19; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 2 lipca 2008 r., sygn. II AKA 89/08, KZS 2008, nr 10, poz. 42.

¹⁹⁴ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2019 r., sygn. IV KZ 21/19, LEX nr 2686324.

przepisu art. 49a k.p.k., a także o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 334 § 3 k.p.k.).

Pouczenie pokrzywdzonego o przysługujących mu uprawnieniach procesowych i materialnych automatycznie nie wyklucza aktywności organów postępowania, w szczególności oskarżyciela publicznego, w formułowaniu i składaniu przed sądem odpowiednich wniosków, stosownie do ustalonych okoliczności faktycznych, o zastosowanie środków karnych i kompensacyjnych na rzecz pokrzywdzonej ofiary handlu ludźmi.

6.3. Środki ochrony pokrzywdzonego w toku postępowania przed sądem

6.3.1. Ochrona przed bezpośrednim kontaktem z oskarżonym

Prawo do bezpieczeństwa i kwestie ogólne

Ofiary handlu ludźmi oraz ich rodziny są narażone na zastraszanie i odwet już przed wszczęciem postępowania karnego, w jego toku, jak również po zamknięciu sprawy. W związku z powyższym ochrona ofiar handlu ludźmi wymaga szczególnej wrażliwości prokuratorów i sędziów na każdym etapie postępowania z uwagi na złożoność zjawiska.

Oznacza to konieczność zarządzania postępowaniem w sposób, który zapewni, aby osoby podejrzane lub oskarżone o handel ludźmi nie były w stanie ustalić miejsca pobytu ofiary, aby w efekcie ją skrzywdzić lub zastraszyć. Powyższe wymaga ścisłej koordynacji współpracy między wymiarem sprawiedliwości, policją oraz organizacjami pozarządowymi zajmującymi się wspieraniem ofiar. Współpraca ta dotyczy czynności technicznych z zakresu logistyki i przygotowania uczestnictwa osób pokrzywdzonych w postępowaniu sądowym w celu przeciwdziałania jakiegokolwiek kontaktowi podejrzanych/oskarżonych z pokrzywdzonymi. W szerokim zakresie wskazane jest wykorzystanie możliwości technicznych w celu utrwalenia zeznań pokrzywdzonych za pomocą urządzeń służących do rejestracji dźwięku i obrazu, ewentualnie przeprowadzenia zdalnego przesłuchania ofiary.

Dla sprawców, zanim jeszcze staną się podejrzаныmi lub oskarżonymi, rzeczą kluczową jest surowe karanie ofiar za każdą próbę uwolnienia się, a co najmniej zagrożenie im użyciem przemocy. Ofiara handlu ludźmi, której udało się uciec lub która została uratowana z jarzma handlarzy ludźmi, jest narażona na ryzyko działań odwetowych choćby ze względu na fakt, że jej zachowanie podważa władczą pozycję sprawcy. Ofiary handlu ludźmi są w niebezpieczeństwie na długo zanim rozpocznie się postępowanie, a nawet zanim pojawi się pytanie o to, czy ofiara będzie zeznawać jako świadek.

Status cudzoziemca – ofiary handlu ludźmi określa art. 170 ustawy o cudzoziemcach¹⁹⁵. Przepis ten przewiduje, że cudzoziemcowi, w stosunku do którego istnieje domniemanie, iż jest ofiarą handlu ludźmi w rozumieniu art. 115 § 22 k.k., wydaje się zaświadczenie potwierdzające istnienie tego domniemania.

Zaświadczenie dla domniemanych ofiar handlu ludźmi wystawia organ właściwy do prowadzenia postępowania w sprawie o przestępstwo z art. 189a § 1 k.k. – w zależności od etapu czynności – komendant Policji albo Straży Granicznej lub prokurator.¹⁹⁶ Zaświadczenie, o którym mowa w art. 170, jest ważne przez okres 3 miesięcy od dnia jego wydania, a w przypadku małoletniego cudzoziemca – przez okres 4 miesięcy od dnia jego wydania (art. 172 ust. 2 ustawy o cudzoziemcach).

Przesłuchanie świadka przy pomocy urządzeń technicznych

Możliwość dla powyższego daje przepis art. 177 k.p.k., który stanowi w § 1a, że *przesłuchanie świadka może nastąpić przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. W postępowaniu przed sądem, w czynności, w miejscu przebywania świadka bierze udział referendarz sądowy, asystent sędziego lub urzędnik zatrudniony w sądzie, w którego okręgu świadek przebywa.* Natomiast § 2 cytowanego przepisu stanowi, że *świadka, który nie może się stawić na wezwanie z powodu choroby, kalectwa lub innej niedającej się pokonać przeszkody, można przesłuchać w miejscu jego pobytu.* Konstrukcja powyższej normy wskazuje, że decyzja o zastosowaniu przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku (*przesłuchanie świadka może nastąpić*) należy wyłącznie do organu dokonującego czynności przesłuchania¹⁹⁷.

Środek powyższy wchodzi w grę w przypadku przesłuchania świadka anonimowego (przy zdeformowanym obrazie i dźwięku), jak również w przypadku świadka, który jest znany oskarżonemu, ale obawia się stawiennic-

¹⁹⁵ Por. Ustawa o cudzoziemcach z dnia 12 grudnia 2013 r. (Dz. U. z 2013 r., poz. 1650, tekst jedn. z dnia 22 listopada 2019 r. Dz. U. z 2021 r., poz. 35).

¹⁹⁶ J. Chlebny (red.), Art. 170 ustawy o cudzoziemcach (Zaświadczenie potwierdzające domniemanie o byciu ofiarą handlu ludźmi); por. Prawo o cudzoziemcach. Komentarz, Warszawa 2020, komentarz do art. 170–172.

¹⁹⁷ P. Gensikowski, Komentarz do art. 177 k.p.k., (w:) D. Drajewicz (red.), Komentarz do Kodeksu postępowania karnego, Warszawa 2020, uwagi do art. 177 k.p.k. Legalis.

twa w sądzie i nie chce ujawnić miejsca swojego aktualnego pobytu. Dotyczy to często przesłuchania cudzoziemców, którzy powrócili do kraju pochodzenia przed zakończeniem postępowania karnego, którzy obawiają się przyjazdu do Polski w celu złożenia ponownych zeznań przed sądem¹⁹⁸.

Zapewnienie bezpieczeństwa ofiarom wiąże się również z koniecznością informowania ich o tym, czego mogą się spodziewać w toku sprawy karnej i później, w kontekście możliwych zagrożeń wynikających z wyrażenia zgody na składanie zeznań przeciwko podejrzanym/oskarżonym o handel ludźmi. Zapewnienie ofiarom opieki i przekonanie ich, że składanie zeznań przeciwko pozwanym nie stwarza dla nich zagrożenia, zachęca osoby pokrzywdzone do składania zeznań, a przez to zwiększa skuteczność postępowań w sprawach z zakresu handlu ludźmi.

Zabezpieczenie dowodu w postaci zeznań osoby pokrzywdzonej przestępstwem handlu ludźmi może wiązać się dodatkowo z jego procesową niepowtarzalnością. Pokrzywdzonymi tym przestępstwem są często cudzoziemcy, a ponadto Polska może być tylko drogą ich transferu do innych krajów. Mając powyższe kwestie na uwadze, jak i wobec mobilności tych osób, powstaje potrzeba zabezpieczenia takich zeznań jako czynności niepowtarzalnych po myśli art. 316 k.p.k. Na podstawie § 3 cytowanego przepisu, jeżeli *zachodzi niebezpieczeństwo, że świadka nie będzie można przesłuchać na rozprawie, strona lub prokurator albo inny organ prowadzący postępowanie mogą zwrócić się do sądu z żądaniem przesłuchania go przez sąd*.

Anonimizacja osoby pokrzywdzonej

Ochrona świadków w bardzo poważnych sprawach może wiązać się ze zmianą tożsamości i relokacją. Środki ochrony powinny obejmować działania podejmowane w toku postępowania i procesu sądowego oraz po ich zakończeniu, gdyż świadkowie są szczególnie narażeni na groźby i zastraszanie.

Na etapie procesu sądowego należy wdrożyć szereg środków w celu zapewnienia, aby dana sprawa zakończyła się wydaniem wyroku, a podczas procesu sądowego nie wystąpiły nieprawidłowości. Niektóre środki, takie jak wideorejestracja zeznań czy wyłączenie jawności podczas rozprawy, mają na celu ochronę tożsamości, prywatności i godności świadka. Inne środki, na przykład zastosowanie instytucji świadka anonimowego na podstawie art. 184 k.p.k., ma na celu ochronę bezpieczeństwa fizycznego świadków.

¹⁹⁸ K. Karsznicki, Program ochrony świadka w Polsce na tle regulacji prawnych innych państw członkowskich Unii Europejskiej, Prokuratura i Prawo 2013, nr 9, s. 2.

¹⁹⁹ Tamże.

Sposób i warunki składania wniosku o wydanie postanowienia o zachowaniu w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka, w tym danych osobowych świadka, co do którego wydano takie postanowienie, oraz sporządzania, przechowywania i udostępniania protokołów zeznań tego świadka, a także dopuszczalny sposób powoływania się na jego zeznania w orzeczeniach i pismach procesowych, określa szczegółowo wydane na podstawie art. 184 § 9 k.p.k. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie postępowania o zachowanie w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka oraz sposobu postępowania z protokołami, z zeznań tego świadka²⁰⁰.

Możliwość anonimowego złożenia zeznań nie będzie miała znaczenia w sytuacji, gdy z informacji przekazanych przez ofiarę wynika, że przestępcy będą mogli łatwo je rozpoznać. Ewentualne utajnienie danych personalnych w istocie nie będzie miało zastosowania wobec pokrzywdzonych zjawiskiem handlu ludźmi. Treść zeznań takiego pokrzywdzonego z reguły pozwala przestępcom zidentyfikować składającą je osobę. Adresatem instytucji świadka anonimowego są w zasadzie osoby, które przypadkowo stały się obserwatorem jakiegoś zdarzenia i treść ich zeznań w żaden sposób nie pozwoli sprawcom domyślić się, kto je składa²⁰¹.

Innym wymiarem anonimizacji jest kwestia poufności postępowania, co jest standardem działania wobec pokrzywdzonych jakimkolwiek przestępstwem. Prawo ofiary do prywatności wymaga podjęcia odpowiednich działań mających na celu niedopuszczenie do rozpowszechniania informacji o jej życiu prywatnym. Odmowa udzielenia informacji obronie musi być zgodna z wszelkimi obowiązującymi prawami konstytucyjnymi lub innymi prawami, w tym z prawem do konfrontacji ze świadkami lub oskarżycielami oraz prawem do ujawniania wszelkich informacji, które mogą prowadzić do uniewinnienia lub pomóc w obronie²⁰².

W trakcie prowadzonego postępowania należy uważać, aby organ swoim działaniem nie doprowadził do upublicznienia informacji, które mogą doprowadzić do ustalenia tożsamości ofiary handlu ludźmi. Adresy wszystkich świadków, jako dane wrażliwe, podlegają anonimizacji, co uwzględnia się przy udostępnianiu ich zeznań oskarżonemu²⁰³.

²⁰⁰ Por. Rozporządzenie z dnia 18 czerwca 2003 r. (Dz. U. Nr 108, poz. 1024, Tekst jedn. z dnia 21 grudnia 2018 r. Dz. U. z 2019 r., poz. 110).

²⁰¹ K. Karsznicki, Program ochrony świadka w Polsce na tle regulacji prawnych innych państw członkowskich Unii Europejskiej, Prokuratura i Prawo 2013, nr 9, wyd. cyt., s. 2.

²⁰² Tamże.

²⁰³ Tamże.

Przesłuchanie z udziałem biegłego psychologa

Dzieci, jako ofiary przestępstw, w tym handlu ludźmi, podlegają szczególnej ochronie, gdyż są wyjątkowo narażone na negatywne skutki handlu ludźmi zwłaszcza w zakresie kształtowania się ich osobowości na przyszłość. Wymagają szczególnej ochrony dostosowanej do ich wieku, poziomu dojrzałości oraz indywidualnych potrzeb. Takim przepisem w polskim kodeksie postępowania karnego jest art. 185a k.p.k., który stanowi normę o charakterze gwarancyjnym, a jego funkcjonowanie nie zabezpiecza interesów procesowych oskarżonego, a związane jest z koniecznością ochrony psychiki małoletnich pokrzywdzonych²⁰⁴ i zapobiegania ich rewiktymizacji²⁰⁵. Przepis, który stanowi o sposobie przesłuchania osoby, która nie ukończyła 15 lat podlega zastosowaniu m.in. do przestępstw przeciwko wolności, w którym to rozdziale znajduje się art. 189a k.k. sankcjonujący zjawisko handlu ludźmi. Po myśli § 2 art. 185a k.p.k. *przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku. Prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego mają prawo wziąć udział w przesłuchaniu. Według § 3 na rozprawie głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania. Nie ma przeciwwskazań procesowych, aby takie przesłuchanie z udziałem psychologa przeprowadzić także co do osoby dorosłej, jeśli opinia biegłego psychologa będzie mogła mieć istotne znaczenie choćby dla określenia wiarygodności takiego świadka oraz jego stanu psychicznego ujawniającego się w trakcie czynności przesłuchania.*

6.3.2. Ochrona wizerunku i danych osobowych

Ochrona policyjna

Policja jest często pierwszym, a czasem drugim po organizacji pozarządowej, podmiotem mającym kontakt z ofiarami handlu ludźmi. Na tym etapie ofiary nie powinny być zatrzymywane, ponieważ takie działanie mogłoby prowadzić do ich kryminalizacji i rewiktymizacji. Nie należy wobec nich stosować środka w postaci zatrzymania, powinno się je natomiast skierować (w zależności od potrzeb i na podstawie wstępnej oceny ryzyka, zapewniając transport i ochronę) do odpowiedniego schroniska lub organizacji pozarządowej na czas badania ich oświadczeń. Dotychczas nie odnotowano wielu przypadków, w których przestępcy podawali się za ofiary.

²⁰⁴ K. Wytrykowski, Komentarz do art. 185a k.p.k., (w:) D. Drajewicz (red.), Komentarz do Kodeksu postępowania karnego, Warszawa 2020, uwagi do art. 185a k.p.k., wyd. cyt.

²⁰⁵ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2016 r., sygn. III KK 187/15, Legalis; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 listopada 2014 r., sygn. III KK 212/14, Legalis.

Wręcz przeciwnie, większym problemem wydaje się fakt, że rzeczywiste ofiary zaprzeczają, że były przedmiotem handlu ludźmi.

Ochrona ofiar/świadków handlu ludźmi wymaga rozwiązań dopasowanych do indywidualnych potrzeb oraz wdrażanych w ramach jak najbliższej współpracy między policją, pozarządowymi organizacjami wspierającymi ofiary, prokuraturą i sądami. Początkowo w ramach takich programów ocenia się ryzyko dla bezpieczeństwa fizycznego ofiar (i ich rodzin) oraz zapewnia się środki ochrony w celu zagwarantowania, aby nie stała się im krzywda (zarówno ofiarom, jak i ich rodzinom). Przy opracowywaniu programów ochrony świadków należy uwzględnić rozszerzenie ochrony na wszystkie osoby, które współpracują lub pomagają w śledztwie do czasu ustalenia, że nie zostaną one wezwane na świadków, a także na wszystkie osoby, które przekazują istotne informacje, ale których zeznania nie będą wymagane w sądzie z obawy o bezpieczeństwo danego informatora lub innych osób.

Jak wspomniano powyżej, ofiary są narażone na ryzyko odwetu i przysługuje im prawo do ochrony niezależnie od tego, czy zdecydują się zeznać czy nie. Jeżeli ofiara zostanie wezwana do udziału w rozprawie sądowej, środki ochrony należy wdrożyć z chwilą, gdy ofiara zbliży się do budynku sądu. Do momentu opuszczenia budynku sądu i powrotu do bezpiecznego miejsca pobytu ofiarom powinna towarzyszyć policja (najlepiej funkcjonariusze tej samej płci). Za odpowiednie środki ochrony można uznać: zainstalowanie alarmu odstrasającego w miejscu, gdzie przebywają świadkowie, zapewnienie telefonów komórkowych oraz dodatkowo codzienny kontakt ze strony funkcjonariuszy organów ścigania lub eskorta policji.

Pokrzywdzeni – ofiary handlu ludźmi i ich osoby najbliższe mogą być objęci ochroną osobistą w przypadku zagrożenia ich życia i zdrowia na podstawie przepisów ustawy o Policji oraz ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka²⁰⁶.

Okres największego zagrożenia to czas trwania procesu sądowego, gdyż aktywność przestępców podyktowana jest chęcią wpływania na zmianę treści zeznań. Przy ocenie stopnia zagrożenia dla życia lub zdrowia pokrzywdzonego, świadka lub osób im najbliższych bierze się pod uwagę ich właściwości i warunki osobiste, związek ze sprawcą, rodzaj, sposób i okoliczności popełnienia czynu oraz motywację sprawcy.

Środki prawne ochrony świadka

Sędziowie i prokuratorzy powinni stosować przepisy krajowe, które służą ochronie tożsamości ofiar. Jeżeli przepisy krajowe dotyczące postę-

²⁰⁶ Dz. U. z 2015 r., poz. 21.

powania nie zezwalają na wykorzystanie jako dowodu w sprawie informacji lub zeznań złożonych anonimowo w przypadku, gdy ofiarom grozi poważne zagrożenie, prokurator może mieć możliwość zapewnienia anonimowości ofiar i wykorzystania przekazanych przez nie anonimowo informacji jedynie jako wkładu w prowadzone śledztwo.

Podstawy prawne środków ochrony świadka są umiejscowione w różnych aktach prawnych i należą do nich:

- zastrzeżenie danych dotyczących miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu (art. 191 § 3 k.p.k.);
- zachowanie w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka (art. 184 § 1 k.p.k.);
- możliwość przesłuchania świadka w warunkach wideokonferencji (art. 177 § 1a k.p.k.);
- ochrona osobista (na podstawie przepisów ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, w stosunku do świadka koronnego – na podstawie art. 14 ust. 1 ustawy o świadku koronnym), dla świadka bez szczególnego statusu – na podstawie art. 5 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka;
- zmiana miejsca pobytu lub zatrudnienia – na podstawie art. 14 ust. 1 ustawy o świadku koronnym lub na podstawie art. 6 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka;
- zmiana tożsamości świadka (na podstawie art. 14 ust. 1 ustawy o świadku koronnym);
- przeprowadzenie operacji plastycznej mającej na celu zmianę wyglądu (art. 14 ust. 1 ustawy o świadku koronnym);
- pomoc finansowa na pokrycie kosztów uzyskania świadczeń opieki zdrowotnej – art. 14 ust. 1b ustawy o świadku koronnym oraz art. 7 ust. 1 pkt. 3 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka;
- pomoc finansowa na pokrycie kosztów utrzymania w razie niemożności zatrudnienia – art. 14 ust. 2 ustawy o świadku koronnym²⁰⁷ oraz art. 7 ust. 1 pkt 1–2 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka.

Środki przewidziane w ustawie o świadku koronnym nie znajdują zastosowania do pokrzywdzonych w sprawie dotyczącej handlu ludźmi. Przypomnieć należy, że w ustawie o świadku koronnym chodzi o tzw. „nawróconego” współsprawcę. Trudno przyjąć, aby pokrzywdzony

²⁰⁷K. Karsznicki, Program ochrony świadka w Polsce na tle regulacji prawnych innych państw członkowskich Unii Europejskiej, Prokuratura i Prawo 2013, nr 9, wyd. cyt., s. 2.

był jednocześnie współsprawcą przestępstwa, którego sam był ofiarą. Nie można wykluczyć, że ofiara przestępstwa handlu ludźmi może dopuścić się np. przestępstwa nielegalnego przekroczenia granicy, posługiwania się sfałszowanymi dokumentami itp., co jednak nie będzie umożliwiało zastosowania doń instytucji świadka koronnego.

Ochrona świadka – ofiary handlu ludźmi jest ograniczona i pozbawiona szeregu możliwości przewidzianych w art. 14 ustawy o świadku koronnym. Zastosowanie do takiej osoby będzie miała ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka, o czym była wyżej mowa.

Organ procesowy powinien także dokonać i zważyć kwestie interesu prawnego stron i pokrzywdzonych, a to oceny postulatu wolności prasy z jednej strony oraz prawa ofiary do kontroli nad własnymi danymi osobowymi z drugiej. Jednym z rozwiązań jest wyłączenie jawności postępowania na podstawie właściwych przepisów kodeksu postępowania karnego, o ile okoliczności sprawy, a zwłaszcza dobro postępowania i stan pokrzywdzonego, będzie to uzasadniał²⁰⁸. Sąd wyłącza jawność rozprawy w całości albo w części, jeżeli przynajmniej jeden z oskarżonych jest nieletnim lub na czas przesłuchania świadka, który nie ukończył 15 lat. Art. 360 § 1 pkt 2 k.p.k. odnosi się do ochrony nieletnich w wieku poniżej 15 lat. Wydaje się, że w celu ochrony małoletnich w wieku od 15 do 18 lat sąd może zastosować bardziej ogólną klauzulę zawartą w art. 360 § 1 pkt 1 lit. d. k.p.k. Zgodnie z tym przepisem sąd może wyłączyć jawność rozprawy, jeżeli jawność mogłaby naruszyć ważny interes prywatny.

Zdecydowanie należy wykluczyć obecność publiczności podczas posiedzeń, jeżeli ofiary proszone są o przedstawienie informacji dotyczących intymności lub przemocy seksualnej. Prawo ofiar do poszanowania prywatności zdecydowanie przeważa nad interesem publicznym w zakresie monitorowania postępowania sądowego podczas składania oświadczeń przez ofiary. Jest to oczywiście jeszcze istotniejsze, gdy ofiary są obecne w sądzie.

Ochrona i zmiana tożsamości i danych ofiary

Przepisy krajowe pozwalają na zmianę tożsamości jedynie – co do osoby świadka koronnego, a więc tzw. „nawróconego” przestępcy. Postulat zapewnienia maksymalnej ochrony takiemu świadkowi nie dopuszcza nawet osób odpowiedzialnych za zmianę tożsamości do informacji o poprzedniej tożsamości takiego świadka lub członków ich rodzin²⁰⁹. Nowa

²⁰⁸ Tamże.

²⁰⁹ Tamże.

tożsamość jest tworzona od początku, zaś stare dane osobowe pozostają w systemach elektronicznych. Oryginalna dokumentacja dotycząca świadka koronnego pozostaje w depozycie Komendy Głównej Policji na wypadek roszczeń cywilnych oraz postępowań spadkowych. Większość krajów Unii Europejskiej dopuszcza zmianę tożsamości także świadków zwyczajnych w sprawach dotyczących terroryzmu oraz handlu ludźmi²¹⁰.

Zmiana miejsca zamieszkania (pobytu) świadka jest możliwa zarówno w obrębie terytorium Polski, jak i poza jej granicami. Ten środek ochrony jest możliwy do zastosowania wobec wszystkich kategorii świadków, jakkolwiek najbardziej precyzyjnie przedstawia to art. 14 ust. 1 ustawy o świadku koronnym²¹¹. Regulacja dotycząca pomocy w zakresie zmiany miejsca pobytu mająca zastosowanie do świadka bez szczególnego statusu znajduje się w art. 6 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka.

Pomoc w zakresie zmiany miejsca pobytu może zostać udzielona w przypadku wysokiego stopnia zagrożenia dla życia lub zdrowia osoby chronionej w związku z postępowaniem karnym lub karnym skarbowym, jeżeli zachodzi konieczność długotrwałej ochrony, a inne środki ochrony i pomocy mogą być niewystarczające w sprawach, których rozpoznanie w pierwszej instancji należy do właściwości sądu okręgowego, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach także w innych sprawach. Pomoc ta polega na podejmowaniu czynności organizacyjnych umożliwiających osobie chronionej pobyt w innym miejscu niż dotychczasowe poprzez:

- 1) udostępnienie tymczasowego lokalu mieszkalnego, zapewniającego zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych;
- 2) pomoc w wynajęciu mieszkania;
- 3) pomoc w przeprowadzce lub zagospodarowaniu;
- 4) pomoc w załatwieniu ważnych spraw życiowych związanych ze zmianą miejsca pobytu²¹².

Przeprowadzenie operacji plastycznej

Przeprowadzenie operacji plastycznej w Polsce jest dopuszczalne jedynie w stosunku do świadka koronnego na podstawie art. 14 ust. 1 ustawy o świadku koronnym. Środek ten nie był dotychczas w warunkach

²¹⁰ Tamże.

²¹¹ Tamże.

²¹² M. Kozłowska, Wskazania dotyczące prowadzenia postępowań przygotowawczych w sprawach o handel ludźmi, Prok. i Pr. 2015, nr 10, s. 113–141.

polskich wykorzystywany²¹³. Składają się na to dwie podstawowe przyczyny. Po pierwsze – podczas procesu świadek koronny nie może zmienić wizerunku i może to uczynić po zakończeniu procesu, a wówczas generalnie po pewnym okresie stan zagrożenia powoli ustaje. W tej sytuacji funkcję ochronną wypełnia relokacja i zmiana danych osobowych. Po drugie – wobec współczesnych możliwości charakteryzacji można uzyskać daleko idącą zmianę wizerunku bez potrzeby przeprowadzania operacji chirurgicznej²¹⁴.

Ochrona innych danych osobowych

Zasady ochrony danych osobowych w postępowaniu karnym określa **ustawa z dnia 14 grudnia 2018 r. o ochronie danych osobowych przetwarzanych w związku z zapobieganiem i zwalczaniem przestępczości**²¹⁵. Regulacje dotyczące ochrony danych osobowych są ze swej istoty kazuistyczne, jednak na potrzeby przedmiotowej pracy warto zwrócić uwagę na treść tejże ustawy ze szczególnym uwzględnieniem jednego przepisu, który jak się wydaje znajduje dość uniwersalne zastosowanie do ochrony pokrzywdzonych przestępstwem handlu ludźmi. Stanowi on normę szczególną w stosunku do szeregu innych norm, które ze względów przedmiotowych ograniczają przetwarzanie danych osobowych.

Przepis art. 26 tejże ustawy ustanawia przesłanki dla zakazu udostępniania danych w razie zagrożenia życia lub zdrowia oraz kilku innych procesowych powodów. Przestępstwo handlu ludźmi to z reguły zjawisko skomplikowane z udziałem wielu współsprawców i wielu osób pokrzywdzonych. Nietrudno sobie wyobrazić także realne zagrożenie życia i zdrowia pokrzywdzonych zjawiskiem w przypadku ujawnienia ich danych osobowych, co może dodatkowo utrudnić wykrycie i zwalczanie samego przestępstwa oraz uniemożliwić prowadzenie postępowania w ogóle.

Przepis ten stanowi, że nie przekazuje się informacji oraz nie udostępnia się danych osobowych, jeżeli mogłoby to powodować:

- 1) *ujawnienie informacji uzyskanych w wyniku czynności operacyjno-rozpoznawczych;*
- 2) *utrudnienie lub uniemożliwienie rozpoznawania, zapobiegania, wykrywania lub zwalczania czynów zabronionych;*
- 3) *utrudnienie prowadzenia postępowania karnego, karnego wykonawczego, karnego skarbowego lub w sprawach o wykroczenia lub wykroczenia skarbowe;*

²¹³ Tamże.

²¹⁴ Tamże.

²¹⁵ Dz. U. z 2019 r., poz. 125.

- 4) zagrożenie życia, zdrowia ludzkiego lub bezpieczeństwa i porządku publicznego;
- 5) zagrożenie bezpieczeństwa narodowego, w tym obronności lub bezpieczeństwa oraz ekonomicznych podstaw funkcjonowania państwa;
- 6) istotne naruszenie dóbr osobistych innych osób.

Dość szeroki katalog pozwala na jego podstawie na efektywną ochronę danych w postępowaniu karnym w ogóle, zaś zwłaszcza w sprawach dotyczących terroryzmu oraz handlu ludźmi. Przepis dostarcza również organom postępowania karnego czytelnej podstawy prawnej dla ograniczenia dostępu do tych danych w sytuacjach wskazanych przepisem.

6.3.3. Środki zapobiegawcze stosowane wobec sprawców

Funkcję ochrony przed zastraszeniem pokrzywdzonych będących jednocześnie świadkami, której celem jest uzyskanie pełnowartościowego materiału dowodowego nietracącego na swej wartości na etapie postępowania jurysdykcyjnego – pełnią środki zapobiegawcze stosowane do podejrzanych/oskarżonych.

Najsurowszym środkiem zapobiegawczym wobec podejrzanego lub oskarżonego jest tymczasowe aresztowanie. Jeśli jednak istnieje obawa matactwa ze strony osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa handlu ludźmi, istnieje też prawdopodobieństwo, że podejrzany może wpływać na zeznania obciążających go ofiar przestępstwa, należy wówczas rozważyć wnioskowanie (prokurator) lub zastosowanie (sąd) takiego środka.

Sprawy z zakresu handlu ludźmi mają z reguły charakter wielopodmiotowy i wielowątkowy, co wskazuje na współdziałanie wielu osób, wzajemnie ze sobą powiązanych. Podejrzani w postępowaniu *in personam* (po przedstawieniu zarzutów) mogą podejmować różne działania, choćby w celu ustalenia wspólnej linii obrony ze współpodejrzanymi oraz utrudniać postępowanie i wpływać na świadków tak, aby zniechęcić ich do składania obciążających zeznań. Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 18 grudnia 2008 r. orzekł²¹⁶, że pozaprocesowe działania podejrzanego zmierzającego do nakłaniania świadków czy współpodejrzanych do zmiany zeznań (wyjaśnień) mogą uzasadniać zastosowanie tymczasowego aresztowania w oparciu o tę przesłankę, w przypadku dużego uprawdopodobnienia popełnienia samego czynu.

W postanowieniu z dnia 26 kwietnia 2006 r.²¹⁷ Sąd Najwyższy przesądził, że zagrożenie surową karą może stanowić samoistną przesłankę sto-

²¹⁶ WZ 73/08, OSNwSK 2008, nr. 1, poz. 2698.

²¹⁷ WZ 14/06, OSNwSK 2006, nr 1, poz. 912.

sowania izolacyjnego środka zapobiegawczego – tymczasowego aresztowania. Dlatego też w przypadku stosowania tymczasowego aresztowania przed wydaniem wyroku przez sąd I instancji o możliwości powołania się na art. 258 § 2 k.p.k. – jako podstawę stosowania tego środka – decyduje ustawowe zagrożenie karą pozbawienia wolności, a nie karą przewidywaną w indywidualnym przypadku. Pogląd ten był wielokrotnie powtarzany przez ten sąd. W sytuacji, gdy czyn kwalifikowany jest na podstawie art. 189a § 1 k.k. zastosowanie tymczasowego aresztowania jako środka zapobiegawczego wydaje się oczywiste, gdyż sankcja kodeksowa to pozbawienie wolności na czas nie krótszy od lat 3. Kara ta stanowi karę surową w rozumieniu art. 258 § 2 k.p.k.

6.4. Sądowy wymiar kary w sprawach o handel ludźmi

6.4.1. Zasady sądowego wymiaru kary w sprawach o handel ludźmi

W tej części zaprezentowano przepisy odnoszące się do zasad wymiaru kary oraz środków karnych, zamieszczono najistotniejsze postanowienia dotyczące etapu wyrokowania. Choć mają ogólny charakter, to jednak wpływają bezpośrednio na treść orzeczenia, decydując o kierunkach polityki karnej. Zasady wymiaru kary i środków karnych właściwie stosowane skutkują tym, że dane orzeczenie jest prawidłowe lub też mija się z poczuciem sprawiedliwości.

Jak słusznie podnosi się w literaturze, że zawarta w art. 53 k.k. zasada oznaczoności sankcji karnej w zasadzie wyklucza możliwość swobodnej zmiany tej sankcji po wydaniu orzeczenia. I jakkolwiek zmiana taka jest możliwa wyjątkowo i tylko w przewidzianym do tego trybie ustawowym (np. w trybie wyroku łącznego, orzeczenia kary zastępczej, czy też warunkowego lub bezwarunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary lub środka karnego), to owe szczególne możliwości modyfikacji sankcji karnej nie mogą mieć znaczenia dla wymiaru kary²¹⁸.

Powołany przepis art. 53 k.k. określa kilka dalszych zasad, którymi kieruje się sąd wydając orzeczenie. Jest to: zasada swobodnego uznania sądu co do rodzaju i rozmiaru kary, wspomniana już zasada oznaczoności orzekanych kar i środków karnych, a także zasada wymierzania sankcji karnej nieprzekraczającej dolegliwością stopnia winy. Ta ostatnia zasada choć w praktyce stawiana jest na dalszym miejscu, ponieważ sąd zasadniczo kieruje się szczegółowymi dyrektywami wymiaru kary, ma jednak bardzo duże znaczenie. Nie chodzi wyłącznie o to, że przypisanie winy

²¹⁸ Por. W. W r ó b e l, (w:) A. Z o l l i n. (red.), Kodeks karny. Część ogólna, Warszawa 2007, s. 668.

sprawcy legitymizuje nałożenie odpowiedzialności karnej (oraz pełni funkcje limitującą w zakresie orzekanych wobec sprawcy sankcji karnych), ale stanowi swego rodzaju kryterium, którym powinien kierować się sąd wymierzając karę i środki karne. Innymi słowy, kara ta ma być tym wyższa, im wyższy jest stopień zawinienia. Tak wysokim stopniem zawinienia charakteryzują się zaś przestępstwa przeciwko wolności osobistej.

Takie spojrzenie na zasady wymiaru kary wynika z faktu, iż powszechnie rozumiane są one jako kryteria miarkowania dolegliwości karnych. Chociaż ustawodawca nakazuje uwzględniać stopień społecznej szkodliwości czynu, to w zestawieniu z wymogiem, aby dolegliwość sankcji, w szerokim tego słowa znaczeniu, nie przekraczała stopnia winy sprawcy, że również i to kryterium (społecznej szkodliwości) traci na ostrości. Wysokość społecznej szkodliwości czynu powinna być rozumiana w ten sposób, że im jest ona wyższa, tym surowsza kara czeka sprawcę przestępstwa.

Ocena danego czynu zabronionego obejmując aspekt obiektywny (społeczna szkodliwość, na którą składa się m.in. rodzaj atakowanego dobra prawnego, sposób działania, skutek) oraz subiektywny (wina rozumiana jako *quantum* naganności czynu, jakie można sprawcy przypisać), powinna polegać na dopasowaniu sankcji do natężenia ujemnych ocen danego zachowania. Im czyn jest bardziej społecznie szkodliwy i im stopień winy jest wyższy, tym wyższa kara i surowsze dalsze konsekwencje, co z oczywistych powodów wyklucza wymierzanie jej w dolnych granicach zagrożenia ustawowego.

Sąd biorąc pod uwagę ogólne dyrektywy wymiaru kary, a więc prewencji indywidualnej oraz ogólnej (generalnej), ma obowiązek rozważenia szerokiego aspektu oddziaływania kary, co jest trudne do zrealizowania w sytuacji, gdy nie dysponuje wystarczającymi informacjami na temat oskarżonego oraz ofiary, a także wszelkich innych okoliczności w jakich doszło do przestępstwa (również takich, które sprzyjają jego popełnieniu). W rezultacie orzeczona kara często nie odpowiada wspomnianym dyrektywom.

Obowiązek kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa, o którym mowa w art. 53 § 1 k.k. *in fine*, polega nie tylko na wskazywaniu właściwych postaw i piętnowaniu patologii, ale również takim oddziaływaniu na społeczeństwo, aby doprowadzić do zmian kulturowych, a nawet obyczajowych. Ma to duże znaczenie np. dla spostrzegania określonych zjawisk (np. praca obcokrajowców za relatywnie niskie wynagrodzenie).

W art. 53 § 2 k.k. wskazano okoliczności wpływające na wymiar kary, wśród których duże znaczenie mają okoliczności „zewnątrzne”, takie jak popełnienie przestępstwa na szkodę osoby nieporadnej ze względu na

wiek lub stan zdrowia lub wspólnie z nieletnim. Jakkolwiek jest to wyłącznie przykładowe, to jednak należy przyjmować, że okoliczności te stanowią podstawowe kryteria, jakimi powinien kierować się sąd wymierzając karę, a także inne środki o charakterze punitywnym.

Chociaż kodeks karny nie posługuje się pojęciem okoliczności „obciążających” lub „łagodzących” odpowiedzialność karną, zwroty te funkcjonują powszechnie w języku prawniczym i używane są w uzasadnieniach sądowych rozstrzygnięć co do wymiaru sankcji karnej²¹⁹. Należy wyrazić pogląd, że ustawa nie tylko nie daje podstaw do posługiwania się tymi terminami, ale w praktyce są one nadużywane celem wykazywania pozytywnych aspektów zachowania sprawcy. Tego rodzaju tendencja wynika z postępującego relatywizmu ocen, znajdującego często oparcie w obowiązujących przepisach.

Ustawa nakazuje sądowi brać pod uwagę okoliczność, że sprawca podjął starania o naprawienie szkody lub w inny sposób starał się zadośćuczynić społecznemu poczuciu sprawiedliwości. To jednak nie oznacza, że okoliczności te mogą doprowadzić do „zrównoważenia” tych, które obok faktu popełnienia przestępstwa składają się na negatywną ocenę czynu przestępnego. Należy podzielić pogląd, że o ile ze względów praktycznych można określić okoliczności na gruncie poszczególnych zasad i dyrektyw sądowego wymiaru kary oceniać przez pryzmat ich domniemanego wpływu na dolegliwość sankcji karnej, o tyle ukształtowanie wymiaru kary poprzez bilansowanie domniemanych okoliczności łagodzących i obciążających jest na gruncie art. 53 § 1 k.k. niedopuszczalne²²⁰.

Nie może też zaistnieć sytuacja, w której nagromadzenie okoliczności przemawiających na korzyść sprawcy, przeważa nad okolicznościami, które go obciążają, stanowiąc podstawę do wymierzenia relatywnie niskiej kary. W zależności od okoliczności faktycznych należałoby wówczas rozważyć, czy dany czyn był bezprawny (naraził na niebezpieczeństwo dobro prawne lub je naruszył i jednocześnie naruszył wykształconą przez wiedzę i doświadczenie regułę postępowania z danym dobrem) lub czy był zawiniony (nie zachodziły okoliczności wyłączające winę). W obu przypadkach sprawca powinien zostać uwolniony od odpowiedzialności karnej. Piętrzenie pozytywnych ocen celem uzasadnienia niskiego wymiaru kary z pominięciem przestępnych aspektów zachowania sprawcy narusza przepis art. 53 k.k.

Kodeks oprócz dyrektyw o charakterze ogólnym, formułuje dyrektywy o charakterze szczególnym. Zalicza się do nich wymierzanie kary wobec sprawcy nieletniego i młodocianego (art. 54 k.k.), kary grzywny (art. 33 § 3

²¹⁹ J.w., Tamże, s. 693.

²²⁰ W. Wróbel, dz. cyt. *Ibidem*. Tamże.

k.k.), nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 k.k.), czy orzekanie kary łącznej (art. 86 k.k.).

W przypadku nieletnich i młodocianych ustawodawca poprzez wprowadzenie szczególnej dyrektywy rozstrzyga o prymacie celu wychowawczego kary. To jednak nie oznacza, że sąd zawsze ma wymierzyć karę łagodniejszą, niż dorosłemu. Jest to szczególnie istotne w przypadku młodocianych sprawców, a więc takich, którzy w czasie czynu nie ukończyli 21 lat, a w czasie orzekania 24. W obecnych realiach są to bowiem osoby całkowicie dorosłe, a poprzez stopień demoralizacji szczególnie niebezpieczne. Stosowanie wobec nich różnych form gradacji odpowiedzialności karnej często nie znajduje uzasadnienia.

Należy zauważyć, że obecne zasady nadzwyczajnego złagodzenia kary dają zbyt duże możliwości łagodnego traktowania sprawców przestępstw przeciwko wolności osobistej. Przepis art. 60 § 3 k.k., jakkolwiek został wprowadzony celem rozbicia solidarności przestępczej, to jednak nazbyt ogranicza sądy w ferowaniu niezależnych wyroków. Sprawcy wykorzystując prawne możliwości uniknięcia kary, zwykle wracają na drogę przestępstwa, bogatsi w wiedzę o mechanizmach „obchodzenia przepisów”. Trzeba też dodać, że dyrektywa z art. 54 k.k. nie ma obligatoryjnego charakteru, a wobec tego w stosunku do młodocianych nie należy „z automatu” stosować nadzwyczajnego złagodzenia kary.

W razie konkurowania różnych dyrektyw wymiaru kary, sąd nie może poprzestać na stwierdzeniu, że dana dyrektywa jest priorytetowa, bez wskazania konkretnych powodów.

6.4.2. Wymiar kary w sprawach o handel ludźmi

Problematyka wysokości zagrożenia karnego oraz wysokości wymierzanych kar za przestępstwo handlu ludźmi stanowi źródło debat zarówno w przestrzeni krajowej, jak i międzynarodowej. Wyrażane są poglądy, że surowość sankcji karnej za przestępstwo handlu ludźmi służy nie tylko prewencji, ale również zwiększa skuteczność prowadzonych postępowań²²¹.

Często kary za handel ludźmi są zbyt niskie i nie zniechęcają sprawców do popełniania tego przestępstwa. Decyzja ramowa z dnia 19 lipca 2002 r. o zwalczaniu handlu ludźmi²²², która wiąże państwa członkowskie Unii Europejskiej stanowi, że każde państwo członkowskie podejmuje niezbędne środki konieczne dla zapewnienia, aby przestępstwo handlu ludźmi okre-

²²¹ A. Kartusch, Reference Guide for Anti-Trafficking Legislative Review with Particular Emphasis on South Eastern Europe, Warszawa 2001.

²²² 2020/626/WSiSW, Dz. U. WE L203/1.

ślone w protokole ONZ o zwalczaniu handlu ludźmi było karalne za pomocą skutecznych, proporcjonalnych i odstraszających sankcji karnych, które mogą pociągać za sobą ekstradycję (art. 3). W przypadku, gdy przestępstwo naraziło życie ofiary, zostało popełnione wobec ofiary szczególnie wrażliwej, z użyciem poważnej przemocy lub wyrządziło ofierze poważną szkodę, lub przestępstwo zostało popełnione w ramach organizacji przestępczej, decyzja ramowa przewiduje, że kara maksymalna nie może być niższa niż osiem lat.

Przestępstwo handlu ludźmi w Polsce jest zbrodnią zagrożoną karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. Maksymalny wymiar kary został określony przez kodeks karny dla zagrożenia karą pozbawienia wolności na 15 lat. Wymierzenie kary pozbawienia wolności nie stoi na przeszkodzie wymierzaniu kary grzywny oraz środków karnych i kompensacyjnych.

Natomiast określone w art. 189a § 2 k.k. przygotowanie do tego czynu jest występkiem zagrożonym karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Ściganie przestępstw następuje z oskarżenia publicznego z urzędu.

Karalność przestępstwa handlu ludźmi ustaje (przedawnienie), jeżeli od czasu jego popełnienia upłynęło 20 lat (art. 101 § 1 pkt 2 k.p.k.). Jeśli pokrzywdzonym jest małoletni, przedawnienie karalności przestępstwa określonego w art. 189a § 1 k.k. nie może nastąpić przed ukończeniem przez tego pokrzywdzonego 30 roku życia (zob. uwagi do art. 101 § 4 k.k.). Jeżeli w okresie, o którym mowa wyżej wszczęto postępowanie, karalność przestępstw określonych w art. 101 § 1 k.k. ustaje z upływem 10 lat.

6.4.3. Zakaz przebywania, kontaktowania, zbliżania

Do środków karnych, których orzeczenie przez sąd przyczynia się do zwiększenia bezpieczeństwa ofiar handlu ludźmi i zwiększenia ich ochrony należy zaliczyć:

- 1) zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach,
- 2) zakaz kontaktowania się z określonymi osobami,
- 3) zakaz zbliżania się do określonych osób (art. 41a § 1 k.k.).

Przesłankami do jego fakultatywnego zastosowania są:

- a) skazanie za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego lub
- b) inne przestępstwo przeciwko wolności lub
- c) skazanie za umyślne przestępstwo z użyciem przemocy, w tym zwłaszcza przemocy wobec osoby najbliższej.

Sąd obligatoryjnie orzeka zakazy wymienione powyżej w pkt. 1–3 w razie skazania na karę pozbawienia wolności bezwarunkowego zawieszenia

jej wykonania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego (art. 41a § 2 k.k.).

Zakaz może być połączony z obowiązkiem zgłaszania się do Policji lub innego wyznaczonego organu w określonych odstępach czasu, a zakaz zbliżania się do określonych osób – również kontrolowany w systemie dozoru elektronicznego.

Sąd może orzec zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami lub zbliżania się do określonych osób dożywotnio w razie ponownego skazania sprawcy w warunkach określonych w § 2 (art. 41a § 3 k.k.).

Orzekając zakaz zbliżania się do określonych osób, sąd wskazuje odległość od osób chronionych, którą skazany obowiązany jest zachować (art. 41a § 4 k.k.).

6.4.4. Możliwość orzeczenia zakazu prowadzenia działalności gospodarczej

Sąd może orzec zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej w razie skazania za przestępstwo popełnione w związku z prowadzeniem takiej działalności, jeżeli dalsze jej prowadzenie zagraża istotnym dobrom chronionym prawem (art. 41 § 2 k.k.). Jako przykład takiej działalności gospodarczej można wskazać prowadzenie restauracji, agencji pośrednictwa pracy, nauki lub małżeństwa za granicą itp.

Nawet w sytuacji, gdy sprawca dopuszczając się przestępstw nie miał formalnie zgłoszonej działalności gospodarczej, ale czynów dopuszczał się w warunkach zorganizowanej grupy przestępczej, podejmując istotne działania związane z formalnie zgłoszoną działalnością innych osób i pełniąc przestępstwa w związku z taką działalnością, zgodnie z rolą, jaką miał do spełnienia, nie ma żadnych przeszkód do orzeczenia zakazu prowadzenia działalności gospodarczej. Przepis art. 41 § 2 k.k. nie dotyczy tylko formalnie zgłoszonej działalności gospodarczej, ale również czynności faktycznych, które taką działalność w rzeczywistości stanowią. Należy mieć na uwadze, że środek karny z art. 41 § 1 i § 2 k.k. ma głównie funkcję ochronną, zabezpieczającą i prewencyjną²²³.

6.4.5. Przepadek przedmiotów służących lub przeznaczonych do popełnienia przestępstwa lub ich równowartości

Sąd może orzec, a w wypadkach wskazanych w ustawie orzeka, przepadek przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia

²²³ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 3 czerwca 2016 r., sygn. II AKa 15/16, KZS 2017, nr 3, poz. 47.

przestępstwa (art. 44 § 2 k.k.). Przepadkowi ulegają wyłącznie przedmioty pochodzące z przestępstwa rozpoznawanego w sprawie. Przedmiot służy do popełnienia przestępstwa, jeśli został specjalnie w tym celu wytworzony, jak i wówczas, gdy przedmiot ten co do zasady wykorzystywany jest w celach użytkowych, jednak *in concreto* posłużono się nim do popełnienia przestępstwa. Jest to zatem przedmiot, którego zastosowanie warunkuje popełnienie przestępstwa²²⁴.

Celem przepadku przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa, jest uniemożliwienie sprawcy dokonania przestępstwa tymi samymi narzędziami. Intencją ustawodawcy jest dążenie do pozbawienia sprawcy możliwości popełnienia przestępstwa za pomocą tych samych narzędzi, gdy ich cechy wskazują na przystosowanie do popełnienia innych przestępstw, jak i wtedy, gdy użyte narzędzia do popełnienia przestępstw służą zgodnie z ich przeznaczeniem innym celom²²⁵.

Jeżeli orzeczenie przepadku określonego w art. 44 § 2 k.k. byłoby niewspółmierne do wagi popełnionego czynu, sąd zamiast przepadku może orzec nawiązkę na rzecz Skarbu Państwa (art. 44 § 3 k.k.).

Jeżeli orzeczenie przepadku przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa nie jest możliwe, sąd może orzec przepadek równowartości przedmiotów pochodzących bezpośrednio z przestępstwa lub przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa (art. 44 § 4 k.k.).

6.4.6. Przepadek korzyści majątkowej albo jej równowartości

Organy ścigania prowadzące postępowanie karne w sprawie handlu ludźmi powinny dążyć do zgromadzenia dowodów wskazujących czy sprawca przestępstwa odniósł z popełnienia tego czynu korzyść majątkową. Praktyka wskazuje, że popełnienie tego czynu zabronionego wiąże się z reguły z przysporzeniem majątkowym. Należy zatem ustalić w jakiej wysokości sprawca osiągnął korzyść majątkową.

Sąd orzeka przepadek korzyści majątkowej albo jej równowartości, jeżeli sprawca osiągnął z popełnienia przestępstwa handlu ludźmi, chociażby pośrednio, korzyść majątkową niepodlegającą przepadkowi przedmiotów wymienionych w art. 44 § 1 lub 6 k.k. Przepadku nie orzeka się

²²⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 4 czerwca 2018 r., sygn. II AKa 71/18, LEX nr 2522728; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 15 lutego 2018 r., sygn. II AKa 459/17, LEX nr 2466235.

²²⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 30 sierpnia 2017 r., sygn. II AKa 155/17, LEX nr 2402335.

w całości lub w części, jeżeli korzyść lub jej równowartość podlega zwrotowi pokrzywdzonemu lub innemu podmiotowi (art. 45 § 1 k.k.).

Środek przewidziany w art. 45 § 1 k.k. przewiduje możliwość przepadku nie tylko korzyści majątkowej pochodzącej bezpośrednio, ale także pochodzącej pośrednio z przestępstwa. Majątkową korzyść pośrednią można zdefiniować jako całość korzyści uzyskanych z obrotu przedmiotami, prawami majątkowymi, wierzytelnościami itp., pochodzącymi z przestępstwa, łącznie z uzyskanym przez sprawcę zyskiem²²⁶.

6.4.7. Zabezpieczenie majątkowe

W toku prowadzonego postępowania organy ścigania powinny mieć na uwadze, że w razie zarzucenia oskarżonemu popełnienia przestępstwa, za które lub w związku z którym można orzec:

- 1) grzywnę,
- 2) świadczenie pieniężne,
- 3) przepadek,
- 4) środek kompensacyjny,
- 5) zwrot pokrzywdzonemu lub innemu uprawnionemu podmiotowi korzyści majątkowej, jaką sprawca osiągnął z popełnionego przestępstwa, albo jej równowartości
 - może z urzędu nastąpić zabezpieczenie wykonania tego orzeczenia na mieniu oskarżonego lub na mieniu, o którym mowa w art. 45 § 2 k.k., jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że bez takiego zabezpieczenia wykonanie orzeczenia będzie niemożliwe albo znacznie utrudnione (art. 291 § 1 k.p.k.).

W razie popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 291 k.p.k., Policja może dokonać tymczasowego zajęcia mienia ruchomego osoby podejrzanej, jeżeli zachodzi obawa usunięcia tego mienia. Tymczasowe zajęcie upada, jeżeli w ciągu 7 dni od daty jego dokonania nie zostanie wydane postanowienie o zabezpieczeniu majątkowym (art. 295 § 1 k.p.k.).

Postanowienie o zabezpieczeniu majątkowym wydaje sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator. W postanowieniu określa się kwotowo zakres i sposób zabezpieczenia, uwzględniając rozmiar możliwej do orzeczenia w okolicznościach danej sprawy grzywny, środków karnych, przepadku lub środków kompensacyjnych. Rozmiar zabezpieczenia powinien odpowiadać jedynie potrzebom tego, co ma zabezpieczać. Wymóg kwotowego określenia zabezpieczenia nie dotyczy zabezpieczenia na za-

²²⁶Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 października 2018 r., sygn. II AKa 231/18, LEX nr 2605240.

jętym przedmiocie podlegającym przepadkowi, jako pochodzącym bezpośrednio z przestępstwa lub służącym albo przeznaczonym do jego popełnienia (art. 293 § 1–2 k.p.k.).

Na postanowienie w przedmiocie zabezpieczenia przysługuje zażalenie (art. 293 § 3 k.p.k.). Przepis art. 254 § 2 k.p.k. stosuje się odpowiednio. Oznacza to, że na postanowienie w przedmiocie wniosku oskarżonego o uchylenie lub zmianę zabezpieczenia majątkowego, oskarżonemu zażalenie przysługuje tylko wtedy, gdy wniosek został złożony po upływie co najmniej 3 miesięcy od dnia wydania postanowienia w przedmiocie zabezpieczenia majątkowego.

Jeżeli postanowienie wydał prokurator, a postępowanie przygotowawcze prowadzone jest w okręgu innego sądu niż sąd miejscowo i rzeczowo właściwy, zażalenie przysługuje do sądu rzeczowo właściwego do rozpoznania tej sprawy w pierwszej instancji, w którego okręgu prowadzone jest postępowanie przygotowawcze (art. 293 § 4 k.p.k.).

Postanowienie o zabezpieczeniu majątkowym z chwilą wydania stanowi tytuł wykonawczy (art. 293 § 5 k.p.k.). Oznacza to, że takiemu postanowieniu nie nadaje się klauzuli wykonalności i podlega ono wykonaniu przed uprawomocnieniem się.

Jeżeli zabezpieczenie nastąpiło na rzeczach, które uprzednio oskarżony wydał organowi procesowemu lub które zatrzymano w wyniku przeszukania, nie podejmuje się czynności egzekucyjnych dla wykonania postanowienia o zabezpieczeniu (art. 293 § 6 k.p.k.).

6.4.8. Pozbawienie praw publicznych

Typ czynu zabronionego z art. 189a § 1 k.k. zagrożony jest karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 do lat 15. Dlatego możliwe jest orzeczenie przez sąd pozbawienia praw publicznych. Ten środek karny może być zastosowany w razie skazania na karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 za przestępstwo popełnione w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie (art. 40 § 2 k.k.).

6.4.9. Grzywna

Obok kary pozbawienia wolności wymienionej w art. 32 pkt 3 k.k., Sąd może wymierzyć także grzywnę, jeżeli sprawca dopuścił się czynu w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub gdy korzyść majątkową osiągnął (art. 33 § 2 k.k.).

6.5. Środki karne i kompensacyjne przyznawane pokrzywdzonym ofiarom handlu ludźmi

Ofiara przestępstwa handlu ludźmi z reguły przechodzi ogromną traumę i cierpienia fizyczne oraz psychiczne. Z reguły też doznaje strat materialnych. Prawo karne realizując swoją funkcję kompensacyjną, poprzez swoje instytucje i ich zastosowanie, stara się w możliwie największym stopniu zrekompensować powstałe straty materialne i cierpienia psychiczne, chociaż należy zdać sobie sprawę, że szczególnie tych drugich nie sposób wynagrodzić w pieniądzu. Przepisy procedury karnej zostały tak ukształtowane, aby pokrzywdzona ofiara handlu ludźmi mogła skorzystać z zagwarantowanych jej praw i uzyskać pełnego zaspokojenia roszczeń cywilnych wynikających z popełnionego przestępstwa.

6.5.1. Obowiązek naprawienia szkody

Pokrzywdzony – ofiara handlu ludźmi w postępowaniu karnym może uzyskać naprawienie, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 § 1 k.k.). Podstawowym sposobem na realizację tego prawa jest złożenie wniosku. Wniosek ten powinien spełniać wymagania formalne pisma procesowego, określone w art. 119 k.p.k. i zawierać:

- 1) oznaczenie organu, do którego jest skierowane, oraz sprawy, której dotyczy;
- 2) oznaczenie oraz adres wnoszącego pismo, a także – w pierwszym piśmie złożonym w sprawie – numer telefonu, telefaksu i adres poczty elektronicznej lub oświadczenie o ich nieposiadaniu;
- 3) treść wniosku lub oświadczenia, w miarę potrzeby z uzasadnieniem;
- 4) datę i podpis składającego pismo, przy czym za osobę, która nie może się podpisać, pismo podpisuje osoba przez nią upoważniona, ze wskazaniem przyczyny złożenia swego podpisu.

Treść wniosku powinna wskazywać czego domaga się pokrzywdzony i w jakim zakresie, tj. czy naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody czy również zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz czy wnosi o naprawienie w całości, czy w określonej części.

Wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. może złożyć pokrzywdzony, a także prokurator, zwłaszcza wtedy, kiedy pokrzywdzony nie bierze udziału w postępowaniu i takiego wniosku nie złożył. Nie ma przeszkód, aby wniosek za pokrzywdzonego złożyła osoba uprawniona do działania w jego imieniu (pełnomocnik lub inne podmioty wymienione w art. 51 § 2 i § 3 k.p.k.).

Złożenie tego wniosku ograniczone jest terminem: może nastąpić najpóźniej do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 49a

k.p.k.). Oznacza to, że złożenie po zamknięciu przewodu sądowego takiego wniosku nie jest skuteczne. W takim przypadku sąd nie jest zobowiązany do wydania orzeczenia na podstawie art. 46 § 1 k.k.²²⁷

Skoro art. 49a k.p.k. nie mówi o „pierwszej rozprawie głównej”, wniosek o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, może zostać złożony np. po przekazaniu sprawy do ponownego rozpoznania przez sąd I instancji. Podobnie, może zostać złożony w toku przewodu sądowego na rozprawie głównej po wznowieniu przewodu sądowego wcześniej zamkniętego²²⁸. Termin z art. 49a k.p.k. jest prekluzyjny, co oznacza, że jest nieprzekraczalny i nieprzywracany. Przekroczenie tego terminu do złożenia właściwego żądania o naprawienie szkody lub o zadośćuczynienie, nie daje pokrzywdzonemu legitymacji do ubiegania się o zasądzenie odszkodowania, o jakim mowa w art. 46 § 1 k.k., mimo spełnienia przesłanek materialnoprawnych²²⁹.

Kodeks postępowania karnego nie określa terminu początkowego do złożenia wniosku z art. 46 § 1 k.k. Należy zatem przyjąć, że jest to możliwe już na etapie postępowania przygotowawczego. Natomiast względy praktyczne wskazywałyby uczynić to dopiero od momentu przedstawienia zarzutów²³⁰.

Ciężar dowodu wystąpienia szkody i jej wysokości spoczywa na organach prowadzących postępowanie karne. Wynika to z dyrektywy postępowania karnego nakazującej uwzględnić prawnie chronione interesy pokrzywdzonego (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.), która realizuje się m.in. przez obowiązek organów postępowania przygotowawczego ustalenia rozmiarów szkody (art. 297 § 1 pkt 4 k.p.k.). Organy te powinny więc z urzędu ustalić rozmiar szkody i to nawet bez wniosku pokrzywdzonego. Nie wyklucza to oczywiście aktywności pokrzywdzonego, który przez złożenie wniosku z art. 46 § 1 k.k. na wczesnym etapie postępowania karnego i aktywność dowodową zwiększa szanse na uzyskanie korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia sądu²³¹.

Art. 46 k.k.

²²⁷ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 3 listopada 2020 r., sygn. II AKa 111/20, LEX nr 3104651.

²²⁸ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 23 marca 2017 r., sygn. II AKa 55/17, LEX nr 2310575.

²²⁹ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 lipca 2010 r., sygn. II KK 291/09, LEX nr 619628; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 28 grudnia 2012 r., sygn. II AKa 240/12, LEX nr 1246703; wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 20 września 2011 r., sygn. II AKa 175/11, LEX nr 1108588.

²³⁰ Zob. C. Kułesza, Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2001 r., sygn. WKN 18/01, WPP 2003, nr 2, poz. 153.

²³¹ *Ibidem*.

§ 1. W razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty nie stosuje się.

§ 2. Jeżeli orzeczenie obowiązku określonego w § 1 jest znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiązkę w wysokości do 200 000 złotych na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. W razie, gdy ustalono więcej niż jedną taką osobę, nawiązki orzeka się na rzecz każdej z nich.

§ 3. Orzeczenie odszkodowania lub zadośćuczynienia na podstawie § 1 albo nawiązki na podstawie § 2 nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu niezaspokojonej części roszczenia w drodze postępowania cywilnego.

W przypadku, gdy pokrzywdzony lub inna osoba uprawniona złoży wniosek, a sąd wydaje wyrok skazujący, jednocześnie obligatoryjnie orzeka w przedmiocie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia. Sąd nie może zatem odmówić nałożenia obowiązku naprawienia szkody, gdy udowodniono zarówno winę jak i konkretną szkodę, a pokrzywdzony (lub inna osoba uprawniona) złożył wniosek o takie orzeczenie²³². W pozostałych przypadkach orzekanie w tym przedmiocie jest fakultatywne.

Warunkiem orzekania przez sąd w przedmiocie obowiązku naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody jest, aby szkoda w chwili orzekania faktycznie istniała²³³. Może się bowiem zdarzyć, że szkoda już wcześniej zostanie w całości albo w części naprawiona. Istotne znaczenie ma również to, czy dostępne dowody pozwalają na ustalenie pełnej lub tylko częściowej jej wysokości²³⁴.

Przy orzekaniu sąd stosuje przepisy prawa cywilnego. Zgodnie z art. 422 k.c. za szkodę odpowiedzialny jest nie tylko ten kto ją bezpośrednio wyrządził, czyli sprawca lub współsprawcy, ale też ten kto do wyrządzenia szkody nakłaniał inną osobę lub był jej pomocny lub skorzystał z wyrządzenia szkody. Przy tym osoby współdziałające tj. zarówno sprawca (współsprawcy), jak i podżegacz i pomocnik, są odpowiedzialne za całość

²³² Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 15 grudnia 2020 r., sygn. II AKa 200/2020, LEX nr 3113945.

²³³ Por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2015 r., sygn. II KK 27/15, LEX nr 1642874.

²³⁴ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 15 grudnia 2020 r., sygn. II AKa 200/2020, LEX nr 3113945.

szkody wyrządzonej poszkodowanemu. Odpowiedzialność osób współdziałających w popełnieniu przestępstw jest stosownie do art. 441 k.c., solidarna. Brak jest zatem obecnie jakichkolwiek prawnych przeszkód do stosowania solidarnej odpowiedzialności współsprawców za szkodę wyrządzoną przestępstwem²³⁵.

Przesłankami odpowiedzialności sprawcy są:

- 1) powstanie szkody (uszczerbek materialny) lub krzywdy (uszczerbek niematerialny),
- 2) popełnienie przestępstwa,
- 3) związek przyczynowy pomiędzy powstaniem szkody lub krzywdy a przestępstwem.

6.5.2. Zadośćuczynienie

Zasadniczym kryterium decydującym o wysokości należnego zadośćuczynienia jest przede wszystkim rozmiar (zakres) doznanej przez pokrzywdzonego krzywdy, a niewymierny charakter takiej krzywdy sprawia, że ocena w tej mierze powinna być dokonywana na podstawie całokształtu okoliczności sprawy. O wysokości zadośćuczynienia decyduje zatem sąd po szczegółowym zbadaniu wszystkich okoliczności sprawy, kierując się podstawową zasadą, że przyznane zadośćuczynienie powinno przedstawiać realną wartość dla pokrzywdzonego²³⁶.

Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę ma pełnić funkcję kompensacyjną, gdyż stanowi ono przybliżony ekwiwalent za doznaną przez pokrzywdzonego szkodę niemajątkową (krzywdę), a zatem powinno ono wynagrodzić doznane przez pokrzywdzonego cierpienia, utratę radości życia oraz ułatwić mu przezwyciężenie ujemnych przeżyć psychicznych. Celem zadośćuczynienia jest naprawienie szkody niemajątkowej wyrażającej się krzywdą w postaci cierpień fizycznych i psychicznych, dlatego ustalając kwotę zadośćuczynienia należy mieć na uwadze rozmiar cierpień fizycznych związanych z zaistnieniem zdarzenia związanego z zastosowaniem fizycznej przemocy względem pokrzywdzonego, jak i dolegliwości bólowe powstałe w następstwie urazu oraz występujące od tej pory cierpienia psychiczne. Wśród innych okoliczności wpływających na wysokość zadośćuczynienia jest między innymi wymóg ustalenia go w rozsądnych granicach adekwatnych do aktualnych stosunków majątkowych,

²³⁵ Patrz: wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 19 czerwca 2020 r., sygn. II AKa 44/20, LEX nr 3052779; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 10 lipca 2019 r., sygn. II AKa 41/19, LEX nr 2742041.

²³⁶ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 7 września 2012 r., sygn. I ACa 640/12, LEX nr 1220559.

bo jego celem jest pokrycie szkody, a nie wzbogacenie poszkodowanego; kwota zadośćuczynienia powinna przy tym odpowiadać aktualnym warunkom życiowym i przeciętnej stopie życiowej społeczeństwa. Przy ustalaniu zadośćuczynienia trzeba również uwzględnić: rodzaj naruszonego dobra, rozmiar krzywdy, stopień winy sprawcy, przyczynienia się pokrzywdzonego do szkody, wiek pokrzywdzonego²³⁷.

Powyższe jednoznacznie przekonuje, jakie kryteria należy brać pod uwagę przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia. Wśród tych kryteriów nie można dopatrywać się okoliczności związanych z możliwościami zarobkowymi oskarżonego i jego stanem majątkowym, bowiem okoliczności te nie wpływają na rozmiar wyrządzonej krzywdy ani na stopień winy sprawcy. Takiego kryterium nie znajdzie się również w treści art. 445 § 1 k.c. Wreszcie przede wszystkim środek kompensacyjny określony w art. 46 § 1 k.k. chroni interesy pokrzywdzonego w procesie karnym. Trudno zaś przyjąć, że „wartość” tej samej krzywdy byłaby różna w zależności od zamożności bądź możliwości zarobkowych sprawcy przestępstwa. Do tego bowiem sprowadzałoby się rozumowanie, iż wysokość zadośćuczynienia miałyby zależeć m.in. od kryteriów w postaci możliwości finansowych oskarżonego, co mija się z samą istotą zadośćuczynienia²³⁸.

Ocena kryteriów decydujących o wysokości zadośćuczynienia zależy od okoliczności konkretnej sprawy. Dlatego konfrontacja danego przypadku z innymi może dać jedynie orientacyjne wskazania, co do poziomu odpowiedniego zadośćuczynienia. Kierowanie się przy ustalaniu sumy zadośćuczynienia sumami zasądzanymi z tego tytułu w innych sprawach może tylko zapobiegać powstawaniu rażącej dysproporcji w podobnych sprawach. Wysokość świadczeń przyznanych w innych sprawach, choćby w podobnych stanach faktycznych, nie może natomiast stanowić dodatkowego kryterium miarkowania zadośćuczynienia. Wysokość zadośćuczynienia pieniężnego powinna uwzględniać aktualne warunki oraz stopę życiową społeczeństwa, kraju, w którym mieszka poszkodowany. Najbliższym punktem

²³⁷ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 26 września 2017 r., sygn. II AKa 142/17, Lex 2402488; wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 13 września 2012 r., sygn. I ACa 349/12, LEX nr 1220406; wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 29 marca 2012 r., sygn. I ACa 228/12, LEX nr 1171316.

²³⁸ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 26 września 2017 r., sygn. II AKa 142/17, Lex 2402488; por. A. Olejniczak, (w:) A. Kidyba (red.), Z. Gawlik, A. Janiak, G. Kozieł, A. Olejniczak, A. Pyrzyńska, T. Sokołowski, Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania – część ogólna, LEX 2014, teza 20 do art. 445 k.c.

odniesienia powinien być poziom życia osoby, której przysługuje zadośćuczynienie, gdyż jej stopa życiowa rzutować będzie na rodzaj wydatków konsumpcyjnych mogących zrównoważyć doznane cierpienie²³⁹.

6.5.3. Nawiazka

W sytuacji, gdy orzeczenie obowiązku naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę jest znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiazkę w wysokości do 200 000 zł na rzecz pokrzywdzonego. W razie śmierci pokrzywdzonego w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa nawiazkę sąd może orzec na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. W razie, gdy ustalono więcej niż jedną taką osobę, nawiazki orzeka się na rzecz każdej z nich (art. 46 § 2 k.k.).

Kwestia orzeczenia nawiazki na podstawie art. 46 § 2 k.k. zamiast obowiązku z art. 46 § 1 k.k. należy więc do wyłącznej kompetencji sądu orzekającego, jeżeli orzeczenie wskazanego obowiązku jest znacznie utrudnione. Zatem pokrzywdzony a także prokurator nie są wprost uprawnieni do wystąpienia o orzeczenie nawiazki²⁴⁰.

W razie orzeczenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia na rzecz osoby, która nie brała udziału w sprawie, albo nawiazki, sąd, z urzędu i bez pobierania jakichkolwiek opłat, przesyła tytuł egzekucyjny pokrzywdzonemu lub innej osobie uprawnionej. Wymagalność tego rodzaju roszczenia majątkowego powstaje z chwilą uprawomocnienia się wyroku (art. 196 § 1 k.k.w.). Natomiast klauzula wykonalności nadawana jest na żądanie osoby uprawnionej (art. 107 § 1 k.p.k.). Dlatego sąd orzekający o obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynieniu czy też nawiazce w trybie art. 46 k.k. nie powinien określać terminu wykonania tych świadczeń²⁴¹.

6.5.4. Możliwość dochodzenia roszczenia w drodze procesu cywilnego

Orzeczenie przez sąd odszkodowania lub zadośćuczynienia albo nawiazki nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu niezaspokojonej części roszczenia w drodze postępowania cywilnego (art. 46 § 3 k.k.). Zatem jeżeli orzeczony obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiazka orzeczona na rzecz pokrzywdzonego nie

²³⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 maja 2008 r., sygn. II CSK 78/08, LEX nr 420389.

²⁴⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 grudnia 2020 r., sygn. II AKa 105/20, LEX nr 3101408.

²⁴¹ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 września 2000 r., sygn. II AKa 180/00, Lex nr 49086.

pokrywają całą szkodę lub nie stanowią pełnego zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, pokrzywdzony może dochodzić dodatkowych roszczeń w postępowaniu cywilnym (art. 415 § 2 k.p.k.).

Nie ma zatem potrzeby, aby sąd bezwzględnie prowadził rozległe postępowanie dowodowe, znacząco przekraczające zakres podstawy dowodowej aktu oskarżenia, zwłaszcza w sytuacji, gdy jest ono znacząco utrudnione i czasochłonne²⁴².

Nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę nie orzeka się, jeżeli roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa jest przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono (art. 415 § 1 *in fine* k.p.k.).

Celem tej regulacji jest wyeliminowanie sytuacji, w której dochodzi do kumulacji rozstrzygnięć o charakterze kompensacyjnym i do funkcjonowania w obrocie prawnym dwóch tytułów egzekucyjnych, co rodzić może niebezpieczeństwo dwukrotnego dochodzenia naprawienia tej samej szkody. Klauzula antykumulacyjna, o której mowa, znajduje zastosowanie w przypadku tożsamości przedmiotowej i podmiotowej roszczenia stanowiącego przedmiot rozpoznania²⁴³. Taka sytuacja nie ma miejsca w przypadku, kiedy brak jest kumulatywnego spełnienia przesłanek tożsamości przedmiotowej i podmiotowej, innymi słowy, kiedy podstawą roszczeń będzie tożsame zdarzenie faktyczne, natomiast roszczenie to zostanie orzeczone wobec różnych podmiotów. Zasądzenie odszkodowania od jednego ze sprawców nie stwarza więc stanu powagi rzeczy osądzonej w odniesieniu do pozostałych sprawców szkody. Spełnienie zasądzonego świadczenia przez jedną z zobowiązanych osób skutkuje jedynie powstaniem roszczenia regresowego w stosunku do pozostałych zobowiązanych²⁴⁴.

Jeżeli roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa jest przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono, to nie jest możliwe (niejako ponowne) orzekanie o obowiązku naprawienia szkody, i to niezależnie od tego, czy zasądzone w postępowaniu cywilnym roszczenie zostało wyegzekwowane²⁴⁵.

²⁴² Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 10 lipca 2019 r., sygn. II AKa 41/19, LEX nr 2742041.

²⁴³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 sierpnia 2015 r., sygn. II KK 218/15, LEX nr 1771077.

²⁴⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 12 lutego 2016 r., sygn. II AKa 407/15, LEX nr 2022432.

²⁴⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 18 października 2018 r., sygn. II AKa 285/18, LEX nr 2635182.

Nałożony wyrokiem sądu karnego obowiązek naprawienia szkody, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. poprzez wpłatę określonej kwoty wiąże sąd cywilny jedynie w ten sposób, że pokrzywdzony nie może jeszcze raz dochodzić w postępowaniu cywilnym pełnej kwoty, stanowiącej równowartość wyrządzonej mu szkody, lecz jedynie różnicy pomiędzy kwotą zasądzoną wyrokiem sądu karnego, a kwotą rzeczywiście poniesionego uszczerbku na zdrowiu²⁴⁶.

6.5.5. Kompensata przyznawana ofiarom przestępstwa

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych²⁴⁷ (dalej: p.k.) określa zasady i tryb przyznawania kompensaty oraz warunki współpracy organów w Rzeczypospolitej Polskiej z organami innych państw członkowskich Unii Europejskiej właściwymi w sprawach postępowania o uzyskanie tego świadczenia (art. 1 p.k.).

Kompensatę przyznaje się, jeżeli czyn zabroniony został popełniony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na szkodę osoby mającej miejsce stałego pobytu na tym terytorium lub na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej (art. 4 p.k.).

Kompensata, zgodnie z art. 2 pkt 1 p.k. przysługuje, jeżeli ofiara na skutek czynu zabronionego poniosła śmierć, albo doznała ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 § 1 k.k.), naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, trwających dłużej niż 7 dni (art. 157 § 2 k.k.).

Kompensatę przyznaje się jedynie wówczas i w takiej wysokości, w jakiej osoba uprawniona nie może uzyskać pokrycia utraconych zarobków, innych środków utrzymania lub kosztów związanych z leczeniem i rehabilitacją lub kosztów pogrzebu, będących skutkiem czynu zabronionego, od sprawcy lub sprawców czynu zabronionego, z tytułu ubezpieczenia lub ze środków pomocy społecznej, niezależnie od tego, czy sprawca lub sprawcy czynu zabronionego zostali ustaleni (art. 5 p.k.).

Kompensata nie może przekroczyć 25 000 zł, a gdy ofiara poniosła śmierć – kwoty 60 000 zł. Jeżeli w sprawie o przyznanie kompensaty sąd uzna, że ściśle udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe lub nader utrudnione, może w ramach ww. kwot zasądzić odpowiednią sumę według swej oceny, opartej na rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy (art. 6 p.k.).

²⁴⁶ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 30 grudnia 2019 r., sygn. I ACa 308/19, LEX nr 2935656.

²⁴⁷ Dz. U. z 2016 r., poz. 325.

Kompensaty nie przyznaje się lub przyznaje w zmniejszonej wysokości, proporcjonalnie do stopnia przyczynienia się ofiary do popełnienia czynu zabronionego. Kompensaty nie przyznaje się również wtedy, gdy:

- 1) ofiara była współsprawcą czynu zabronionego, z którego skutku wywodzi swoje prawo do kompensaty, lub godziła się na ryzyko doznania skutków czynu zabronionego;
- 2) czynu nie popełniono albo brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia;
- 3) czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego (art. 7a p.k.).

Organem właściwym w sprawach o przyznanie kompensaty jest sąd rejonowy właściwy ze względu na miejsce stałego pobytu osoby uprawnionej. Jeżeli nie można ustalić miejsca stałego pobytu osoby uprawnionej lub osoba ta ma miejsce stałego pobytu na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, właściwy jest sąd, w którego okręgu popełniono czyn zabroniony. Jeżeli nie można ustalić właściwości miejscowej sądu w sposób wyżej określony, właściwy jest sąd dla dzielnicy Śródmieście miasta stołecznego Warszawy (art. 8 ust. 1–3 p.k.).

W postępowaniu przed sądem w sprawach nieuregulowanych w ustawie stosuje się przepisy ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego²⁴⁸ o postępowaniu nieprocesowym. Czynności w sprawach o przyznanie kompensaty mogą wykonywać referendarze sądowi. Na orzeczenie referendarza przysługuje skarga do sądu (art. 8 ust. 1 p.k.).

Kompensatę przyznaje się na wniosek osoby uprawnionej (ofiara, osoba najbliższa ofiary) lub prokuratora. Jeżeli osobą uprawnioną jest osoba nieporadna, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, jej prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęcią osoba uprawniona pozostaje. Wniosek o kompensatę składa się do sądu w terminie 3 lat od dnia ujawnienia się skutków czynu zabronionego, nie później jednak niż w terminie 5 lat od dnia jego popełnienia, pod rygorem wygaśnięcia uprawnienia do żądania kompensaty (art. 8 ust. 4–5 p.k.). Wzór formularza wniosku o przyznanie kompensaty określa rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 września 2005 r. w sprawie wniosku o przyznanie kompensaty²⁴⁹.

Uczestnikami postępowania są wyłącznie osoba uprawniona i prokurator (art. 8 ust. 6 p.k.).

Kompensata wypłacana jest przez sąd rejonowy, który wydał orzeczenie o przyznaniu kompensaty, w terminie miesiąca od dnia uprawomocnienia się orzeczenia. Wypłata następuje ze środków budżetu państwa (art. 12 p.k.).

²⁴⁸ Dz. U. z 2020 r., poz. 1575, ze zm.

²⁴⁹ Dz. U. Nr 177, poz. 1476 z późn. zm.

W razie przyznania osobie uprawnionej kompensaty Skarb Państwa ma roszczenie zwrotne do sprawcy lub sprawców przestępstwa, wskutek którego ofiara poniosła śmierć albo doznała ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia. Sprawcy ponoszą odpowiedzialność solidarną z tytułu roszczenia zwrotnego na rzecz Skarbu Państwa. Powództwo dotyczące roszczenia zwrotnego wytacza w postępowaniu cywilnym prokurator (art. 14 p.k.).

Osoba, której przyznano kompensatę z naruszeniem przepisów ustawy, jest obowiązana ją zwrócić. Niezwłocznie po ujawnieniu się takich okoliczności prokurator prowadzący postępowanie przygotowawcze w sprawie o czyn zabroniony, o którym mowa w art. 2 pkt 1 p.k., wzywa osobę, której przyznano kompensatę, do jej zwrotu w terminie 30 dni od dnia otrzymania wezwania. Jeżeli osoba nie zwróci kompensaty w terminie, Skarbowi Państwa przysługuje w stosunku do niej roszczenie o zwrot kompensaty. Powództwo dotyczące roszczenia o zwrot kompensaty wytacza w postępowaniu cywilnym prokurator (art. 13 p.k.).

7. Współpraca międzynarodowa w sprawach o handel ludźmi

7.1. Współpraca operacyjna w wymiarze międzynarodowym

Skuteczna współpraca między funkcjonariuszami organów ścigania państw członkowskich UE, w szczególności na arenie międzynarodowej, odgrywa kluczową rolę w zwalczaniu poważnej i zorganizowanej przestępczości oraz zapewnieniu bezpieczeństwa UE. Transgraniczna współpraca organów ścigania obejmująca Policję, Straż Graniczną i inne organy egzekwujące prawo – ma na celu zapobieganie przestępstwom w całej Unii Europejskiej oraz ich wykrywanie i ściganie. W praktyce współpraca ta dotyczy przede wszystkim poważnych przestępstw (przestępczość zorganizowana, handel narkotykami, handel ludźmi, cyberprzestępczość) oraz terroryzmu i polega głównie na wymianie informacji kryminalnych za pośrednictwem dostępnych kanałów komunikacji. Akty prawne regulujące obszar współpracy międzynarodowej pozwalają organom ścigania również na podejmowanie innych czynności, w tym powoływanie wspólnych grup lub zespołów realizujących czynności operacyjno-rozpoznawcze i dochodzeniowo-śledcze. W Polsce organami posiadającymi właściwość rzeczową do ścigania przestępstwa handlu ludźmi, a także do prowadzenia czynności pozaprocesowych dotyczących zapobiegania, wykrywania, ustalania sprawców, uzyskiwania i utrwalania dowodów w tych sprawach jest Policja oraz Straż Graniczna.

Współpraca polskich organów ścigania z organami ścigania innych państw realizowana jest w oparciu o umowy międzynarodowe, zarówno

bilateralne jak i wielostronne, a także na podstawie porozumień umożliwiających współpracę na poziomie regionalnym i lokalnym na terenach przygranicznych. Polska zawarła kilkadziesiąt umów międzynarodowych, których głównym celem jest zwalczanie przestępczości zorganizowanej, w tym obejmującej handel ludźmi.

Realizacja międzynarodowej współpracy organów ścigania prowadzona jest się dwutorowo²⁵⁰:

Działania o charakterze strategicznym (tzw. pozaoperacyjne), służące wypracowaniu metod, form i podstaw prawnych praktycznego współdziałania organów ścigania w celu skutecznego zwalczania przestępczości zorganizowanej i poważnej. Współpraca pozaoperacyjna dotyczy tworzenia prawa unijnego oraz poznawania rozwiązań prawnych i przepisów obowiązujących w innych krajach, a także udziału w przedsięwzięciach szkoleniowych przy współdziałaniu takich organizacji jak CEPOL – Agencja Unii Europejskiej ds. Szkolenia w Dziedzinie Ścigania, odpowiedzialna za przygotowywanie, organizowanie i prowadzenie szkoleń dla funkcjonariuszy policji i innych organów ścigania, kształcąca na poziomie europejskim i międzynarodowym.

Współpraca operacyjna, która obejmuje między innymi wymianę informacji z wykorzystaniem organizacji międzynarodowych, sieci oficerów łącznikowych polskiej Policji i Straży Granicznej delegowanych do wykonywania zadań służbowych w innych państwach (UE oraz państwa trzecie), jak i w siedzibach organizacji międzynarodowych, takich jak Interpol, czy Europol. Ponadto w ramach realizowanej kooperacji wykorzystuje się kanały wymiany informacji z zagranicznymi oficerami łącznikowymi akredytowanymi w Polsce. Zakres takiej współpracy obejmować może przykładowo: wymianę informacji uzyskiwanych w ramach prowadzonych spraw operacyjnych, postępowań przygotowawczych, wymianę kart daktyloskopijnych, profili DNA, osób zaginionych czy poszukiwanych, a także skradzionych pojazdów lub dokumentów.

Współpraca operacyjna obejmuje przede wszystkim wymianę informacji poprzez następujące kanały informacji:

- **INTERPOL** (ang. *International Criminal Police*) – Międzynarodowa Organizacja Policji Kryminalnych, która działa w 195 krajach, pomagająca

²⁵⁰ Zgodnie z zakresem zadań dla Biura Międzynarodowej Współpracy Policji określonym w Zarządzeniu nr 2 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 kwietnia 2016 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji oraz w oparciu o opracowanie w źródłach internetowych Biura Międzynarodowej Współpracy Policji publikowanych na stronie internetowej www.policja.pl dostęp: 5 lipca 2021 r.

organom ścigania w walce ze wszelkimi rodzajami i formami przestępczości;

- **EUROPOL** (ang. *European Union Agency for Law Enforcement Cooperation*) – Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania. Jest międzynarodową organizacją powołaną w celu wsparcia działań organów ścigania państw UE, poprzez zapobieganie i zwalczanie poważnej przestępczości międzynarodowej i terroryzmu. Aktualnie wspomaga w tym zakresie 27 państw członkowskich. Współpracuje również z wieloma państwami partnerskimi spoza UE oraz z organizacjami międzynarodowymi;
- **System Informacyjny Schengen (SIS)** oraz **Krajowe Biuro SIRENE** (dla państw strefy Schengen);
- współpracę w ramach **sieci oficerów łącznikowych polskich organów ścigania** działających za granicą (państwa UE, państwa trzecie np. Białoruś, Norwegia, Turcja, USA, Wielka Brytania, Wietnam) oraz współpracę z **zagranicznymi oficerami łącznikowymi organów ścigania akredytowanymi w Polsce**.

Do prowadzenia współpracy operacyjnej wykorzystywane są narzędzia pozwalające na bezpośredni dostęp do baz danych organów ścigania oraz do systemów dostępnych dla organów ścigania, takich jak: osoby zaginione i poszukiwane, karty daktyloskopijne, profile DNA, skradzione pojazdy i dokumenty, PESEL, ZAOiL przekroczenia granicy, EZ Ewidencja Zleceń, VIS, CRW Centralny Rejestr Wizowy, KSI PNR, POBYT, itp.).

Współpraca operacyjna realizowana jest przede wszystkim przy wykorzystaniu działań z zakresu wywiadu kryminalnego. Dlatego też do zwalczania handlu ludźmi wykorzystywane są te same metody i formy działań organów ścigania, czyli: wymiana informacji kryminalnych (polegająca na uzyskiwaniu i przekazywaniu organom ścigania innych państw danych dotyczących spraw będących przedmiotem czynności operacyjno-rozpoznawczych, a także wymiana informacji do wszczętego lub zakończonego postępowania karnego), analiza kryminalna (operacyjna i strategiczna) oraz oficerowie łącznikowi. Wymiana informacji kryminalnych jest jednym z podstawowych elementów każdej współpracy organów ścigania, ponieważ skuteczne zwalczanie przestępczości transgranicznej wymaga wydajnego i zorganizowanego systemu dzielenia się informacjami i właściwego ich przekazywania pomiędzy organami policyjnymi różnych państw.

Międzynarodowa pozaprocesowa wymiana informacji prowadzona jest pomiędzy Strażą Graniczną RP a właściwymi organami ścigania innych państw w oparciu o zawarte międzynarodowe umowy dwustronne i wielo-

stronne dotyczące współpracy w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej oraz podpisane porozumienia między szefami służb poszczególnych państw w zakresie współpracy operacyjnej, które szczegółowo określają organy właściwe do prowadzenia współpracy międzynarodowej, stanowiąc jednocześnie ułatwienie w planowaniu i realizacji wspólnych działań. Wysłanie informacji kryminalnych za granicę może nastąpić tylko wówczas, gdy kraj, do którego informacje są przekazywane daje gwarancje ich ochrony co najmniej takie, jakie obowiązują na terytorium RP, o czym stanowią dwustronne ratyfikowane umowy międzynarodowe dotyczące ochrony danych osobowych informacji niejawnych. Zakres danych podlegających wymianie określony jest w poszczególnych umowach międzynarodowych, którymi związana jest Polska.

W wyżej wymienionym zakresie, w sposób szczególny należy wskazać zadania powierzone do realizacji w zakresie współpracy międzynarodowej, którymi jest m.in. prowadzenie i koordynowanie wymiany informacji operacyjnych:

- z zagranicznymi oficerami łącznikowymi organów ścigania akredytowanymi w RP;
- oficerami łącznikowymi SG i Policji akredytowanymi przy przedstawicielstwach RP za granicą (oficerowie łącznikowi Straży Granicznej umiejscowieni są i działają w takich krajach jak: Białoruś, Ukraina, Moskwa, Niemcy oraz Wietnam);
- kanałem Siena bezpośrednio z Agencją Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania (Europol);
- za pośrednictwem Biura Międzynarodowej Współpracy KGP z Interpolem. Do istotnych narzędzi Interpolu stosowanych w zwalczaniu przestępczości międzynarodowej stanowią tzw. „noty”, z których najważniejszą jest czerwona nota wystawiana dla poszukiwania w celu aresztowania i ekstradycji.

Natomiast do form współpracy przygranicznej w państwach należących do strefy Schengen²⁵¹ – zaliczyć należy pościg, obserwację transgraniczną, wspólne patrole, w tym patrole zmotoryzowane ruchu drogowego, realizowane przede wszystkim na terenach przygranicznych. Współpracę przygraniczną i związaną z tym wymianę informacji uzupełniają Centra Współpracy Policyjnej i Celnej, działające na granicach z Czechami, Niemcami i Słowacją. Ogólne zasady prowadzenia obserwacji oraz pościgu

²⁵¹ Do strefy Schengen należy 26 krajów: 22 z UE i 4 spoza. Członkami strefy Schengen są wszystkie kraje UE poza pięcioma: Irlandia utrzymuje w mocy klauzulę opt-out i zarządza własną wspólną strefą podróżowania, a Bułgaria, Chorwacja, Cypr i Rumunia mają przystąpić do strefy Schengen.

transgranicznego wskazane zostały w art.40 i 41 KWUS (Konwencji Wykonawczej do Układu z Schengen).

7.1.1. Interpol – Międzynarodowa Organizacja Policji Kryminalnej

Interpol założony został w 1923 roku w Wiedniu jako Międzynarodowa Komisja Policji Kryminalnych. Polska współpracowała z Interpolem od początku jego powstania, jednakże w 1952 roku nastąpiło zerwanie kontaktów na skutek wytycznych ówczesnej polityki państwowej. Polska ponownie została przyjęta do organizacji w dniu 27 września 1990 roku. Polskie biuro Interpolu zostało w 1998 roku przekształcone w Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji.

Interpol obecnie zrzesza 195 krajów członkowskich (stan na grudzień 2021), co czyni go największą organizacją policyjną na świecie. W każdym kraju działa Krajowe Biuro Centralne Interpolu (*National Central Bureau – NCB*), które łączy policję krajową z globalną siecią. W Polsce z Interpolem stale współpracuje Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji KGP:

- wsparcie operacyjne – centrum dowódczo-koordynacyjne działające przez całą dobę umożliwia wsparcie dla policji w nagłych wypadkach dotyczących przestępczości w sferach szczególnego zainteresowania Interpolu;
- szkolenia i rozwój – Interpol oferuje specjalistyczne szkolenia, jak i doradztwo w konkretnych przypadkach, co ma prowadzić do podnoszenia zdolności w zwalczaniu przestępczości transgranicznej.

Straż Graniczna obok Policji jest jednostką uprawnioną do wykonywania współpracy w ramach Interpolu. Jednakże, jak wskazano powyżej z uwagi na fakt, że to Komenda Główna Policji jest jednostką uprawnioną do wykonywania zadań krajowego biura Interpolu w rozumieniu przepisów Statutu Interpolu i jest łącznikiem w wykonywaniu tej współpracy, dlatego też w przedmiotowym zakresie obowiązuje zasada pośredniości, tzn. współpraca Straży Granicznej z Interpolem odbywa się za pośrednictwem Krajowego Biura Interpolu umieszczonego w Komendzie Głównej Policji. Z tego względu zaistniała potrzeba podpisania pomiędzy Komendantem Głównym Policji i Komendantem Głównym Straży Granicznej Porozumienia nr 27²⁵², na podstawie którego Straż Graniczna może prowadzić współpracę w celu realizacji swoich zadań ustawowych związanych z rozpoznaniem, zapobieganiem i zwalczaniem przestępstw pozostających w jej

²⁵² Zob. Porozumienie nr 27 Komendanta Głównego Policji i Komendanta Głównego Straży Granicznej z dnia 20 października 2008 r. w sprawie zasad i warunków udziału Straży Granicznej we współpracy prowadzonej przez Komendę Główną Policji w ramach Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej – INTERPOL oraz w ramach Europejskiego Urzędu Policji – EUROPOL z późn. zm.

właściwości. Straż Graniczna posiada bezpośredni dostęp do baz danych Interpolu, zwanych I-24/7. Natomiast wymiana informacji, w tym operacyjnych, zgodnie z przyjętą procedurą odbywa się poprzez zgłaszanie wniosków pisemnych o udzielenie informacji z Krajowych Biur Interpolu innych państw członkowskich poprzez KGP, które następnie są przesyłane do Centrali Interpolu.

Zgodnie z § 4 przywołanego Porozumienia istnieją wymogi formalne składania wniosków o udzielenie informacji. Wniosek powinien być sporządzony pisemnie za pośrednictwem ZOŚ KGSG w języku angielskim, francuskim lub hiszpańskim, oraz powinien zawierać:

- 1) informacje pozwalające partnerowi zagranicznemu:
 - a) ocenić dopuszczalność wykonania wniosku,
 - b) zidentyfikować właściwe organy krajowe,
 - c) dokonać precyzyjnych ustaleń niezbędnych do jego wykonania;
- 2) informacje o zdarzeniu o charakterze przestępczym dotyczące w szczególności:
 - a) form i etapu postępowania prowadzonego w związku ze zdarzeniem,
 - b) miejsca, czasu i innych istotnych okoliczności zdarzenia,
 - c) dane uczestników zdarzenia,
 - d) pojazdów, dokumentów, broni palnej, środków płatniczych, papierów wartościowych oraz innych rzeczy mających związek ze zdarzeniem;
- 3) wyraźne określenie adresata lub adresatów ze wskazaniem:
 - a) warunków na jakich wniosek ma być zrealizowany przez danego adresata,
 - b) rodzaju ustalenia, jakie dany adresat ma poczynić.

Zapytanie kierowane do Interpolu może być tylko jawne, tzn. informacje nie mogą zawierać danych podlegających ochronie zgodnie z przepisami o ochronie informacji niejawnych.

Zwalczanie przestępstwa handlu ludźmi stanowi jeden z najistotniejszych obszarów aktywności Interpolu. Działania podejmowane przez Interpol koncentrują się na problemach przemytu i przetrzutu osób przez granicę, wykorzystaniu osób do świadczenia usług seksualnych, zwalczaniu dziecięcej prostytucji i pornografii, walki z pedofilią, a także wykorzystaniu osób do pracy przymusowej i zwalczaniu handlu organami. Interpol podejmuje szereg działań mających doprowadzić do redukcji zjawiska handlu ludźmi, wśród których należy wymienić:

- operacje i projekty, polegające na konkretnych działaniach w terenie mających na celu dezintegrację sieci przestępczych zajmujących się handlem ludźmi;

- tworzenie i rozwijanie technicznych narzędzi i systemów światowej wymiany informacji. Do podstawowych narzędzi w zakresie wymiany danych statystycznych między państwami należy system komunikacji o nazwie I-24/7 – a secure global police network. Jest to globalny system łączący wszystkie kraje, w którym znajdują się dane dotyczące osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa, osób poszukiwanych, skradzionych i zagubionych dokumentów podróży, skradzionych pojazdów, odcisków palców, profili DNA, skradzionych dokumentów administracyjnych czy dzieł sztuki. W systemie tym można znaleźć informacje na temat osób podejrzanych o popełnienie przestępstwa handlu ludźmi lub przerzutu osób przez granicę czy skradzionych dokumentów podróży. Kolejnym narzędziem jest tzw. I-link, który jest unikatowym systemem operacyjnym gwarantującym dostęp do informacji o osobach przedmiotach poszukiwanych w realnym czasie, w czterech językach: angielskim, francuskim, hiszpańskim i arabskim;
- współpracę z innymi partnerami, ponieważ Interpol aktywnie współpracuje m.in. z ONZ oraz z organizacjami wyspecjalizowanymi (Biurem NZ ds. Walki z Przestępczością i Narkotykami, Międzynarodową Organizacją Pracy), Europolem, agencją Frontex, Eurojust, Organizacją ds. Migracji, OBWE, organizacjami pozarządowymi itp.);
- szkolenia i konferencje poświęcone tematyce handlu ludźmi, w których udział biorą eksperci z całego świata.
Oprócz szkoleń specjalistycznych, aktywność Interpolu przejawia się jeszcze w następujących płaszczyznach:
 - bezpieczne zdolności komunikacyjne policji – platformy umożliwiające wymianę informacji dotyczących przestępstw i przestępców na całym świecie, funkcje bazy danych do zadań operacyjnych – źródła informacji o danych identyfikujących przestępców dostępnych dla policji z całego świata;
 - wsparcie operacyjne – centrum dowódczo-koordynacyjne działające przez całą dobę umożliwia wsparcie dla policji w nagłych wypadkach dotyczących przestępczości w sferach szczególnego zainteresowania Interpolu.

7.1.2. Europol – Agencja Unii Europejskiej do Spraw Współpracy Organów Ścigania

Głównym celem Europolu jest przyczynianie się do zwiększenia bezpieczeństwa Europy z korzyścią dla wszystkich obywateli UE²⁵³.

²⁵³ Zob. strona internetowa – www.europol.europa.eu, (<https://www.europol.europa.eu/pl/about-europol>) dostęp: 5 lipca 2021 r.

Agencja Europolu z siedzibą w Hadze (Niderlandy), wspiera 27 państw członkowskich w walce przeciwko poważnej przestępczości międzynarodowej i terroryzmowi. Współpracuje również z wieloma państwami partnerskimi spoza UE oraz organizacjami międzynarodowymi i agencjami.

Rozległe siatki przestępcze i terrorystyczne stanowią poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego UE oraz dla bezpieczeństwa i bytu jej obywateli. Największymi zidentyfikowanymi zagrożeniami dla bezpieczeństwa są:

- terroryzm;
- międzynarodowy nielegalny obrót środkami odurzającymi i pranie pieniędzy;
- zorganizowane oszustwa;
- fałszowanie euro;
- przemyt ludzi;
- cyberprzestępczość;
- handel ludźmi.

Grupy przestępcze dopuszczające się łamania prawa w każdej z tych dziedzin szybko wykorzystują nowe możliwości i opierają się tradycyjnym środkom ścigania przestępstw. Europol wspomaga organy ścigania w całej UE w zakresie działań związanych ze zwalczaniem przestępczości i terroryzmu we wszystkich obszarach swoich uprawnień.

Główne obszary działań operacyjnych Europolu to:

- niedozwolone środki odurzające;
- handel ludźmi;
- ułatwianie nielegalnej imigracji;
- cyberprzestępczość;
- przestępczość przeciwko własności intelektualnej;
- przemyt papierosów;
- fałszowanie euro;
- oszustwo związane z VAT;
- pranie pieniędzy i odszukiwanie mienia;
- mobilne zorganizowane grupy przestępcze;
- zakazane gangi motocyklowe;
- terroryzm.

Centralną pozycję w działalności Europolu zajmuje analiza. Agencja zatrudnia około 100 śledczych, którzy należą do najlepiej wyszkolonych w Europie. Na co dzień wykorzystują oni najnowocześniejsze narzędzia, wspomagając dochodzenia prowadzone przez organy ścigania w państwach członkowskich. Polska stała się pełnoprawnym członkiem Euro-

polu w listopadzie 2004 r. i od tego momentu polskie organy ścigania zostały w pełnym zakresie włączone do wszystkich przedsięwzięć realizowanych przez agencję. Każde państwo członkowskie tworzy lub wyznacza jednostkę krajową odpowiedzialną za całokształt współpracy z Europol. W Polsce Jednostką Krajową Europolu jest Komenda Główna Policji, a jej szefem jest Komendant Główny Policji.

Straż Graniczna bezpośrednią wymianę informacji z Europol prowadzi od 2017 roku. Współpraca prowadzona jest z wykorzystaniem systemu informatycznego Europolu – SIENA (*Secure Information Exchange Network Application*) i dotyczy wymiany informacji w odniesieniu do zorganizowanych grup przestępczych zaangażowanych w proceder organizacji nielegalnej migracji i innych przestępstw pozostających we właściwości Straży, w tym przestępstwa handlu ludźmi. Straż Graniczna uczestniczy w projektach analitycznych Europolu (AP – *Analytical Point*) dot. m.in. nielegalnej migracji, handlu ludźmi, narkotyków, produkcji i dystrybucji wyrobów tytoniowych, czy terroryzmu i na bieżąco wymienia informacje na temat grup przestępczych zajmujących się organizacją tego rodzaju przestępstw. Ponadto Straż Graniczna w ramach współpracy z Europol przygotowuje wkłady do raportu SOCTA (*Serious Organized Crime Threat Assessment – Ocena Zagrożeń Poważną Przestępczością Zorganizowaną*) przygotowywanego przez Europol na podstawie informacji przekazywanych przez państwa członkowskie. SOCTA stanowi z kolei podstawę dla ustanawiania priorytetów w ramach EMPACT – *multi-dyscyplinarnej platformy współpracy państw członkowskich UE i jej agencji oraz państw trzecich i organizacji międzynarodowych ukierunkowanych na priorytetowe obszary zagrożeń zorganizowaną przestępczością*. Koordynatorem krajowym w priorytecie EMPACT „handel ludźmi” jest Policja, natomiast Straż Graniczna wspiera Policję w tym zakresie. Straż Graniczna uczestniczy również w spotkaniach, działaniach i operacjach odbywających się pod auspicjami Europolu, w tym w ramach platformy EMPACT, we współpracy z innymi państwami i agencjami, podczas tzw. JAD – *Joint Action Day* (skoordynowanych w czasie realizacji działań w zakresie rozpoznania i zwalczania określonego rodzaju przestępczości), które często ukierunkowane są na zwalczanie przestępczości z obszaru handlu ludźmi.

Od 2012 r. funkcjonariusze delegowani są okresowo do pełnienia funkcji Oficera Łącznikowego w EUROPOLU. Ich zadaniem jest koordynacja wymiany informacji przekazywanych przez Straż Graniczną, wsparcie jednostek terenowych i ułatwianie kontaktów służbowych z właściwymi jednostkami innych państw członkowskich. Funkcjonariusze uczestniczą również

w działaniach/misjach Europolu polegających na delegowaniu przedstawicieli organów ścigania do tzw. hot spotów do Grecji i Włoch, jako wsparcie operacyjne i analityczne dla tamtejszych służb w związku z dużą presją migracyjną. Przedsięwzięcie jest realizowane przez EMSC – Europejskie Centrum ds. Zwalczania Nielegalnej Migracji usytuowane w Europolu.

Ponadto Straż Graniczna jest organem właściwym do prowadzenia dochodzeń transgranicznych, uczestnicząc we wspólnych zespołach dochodzeniowo-śledczych, tzw. JIT, czyli *Joint Investigation Teams*, które koordynowane są przez Eurojust. Jednakże ostatni przedstawiony model współpracy dotyczy kooperacji prowadzonej na etapie oficjalnie wszczętych czynności karnoprosesowych.

7.1.3. SIS II

Strefa Schengen jest znaczną częścią kontynentu europejskiego, w której zniesiono kontrole na wspólnych granicach wewnętrznych. To obszar bez kontroli na granicach wewnętrznych państw wchodzących w jej skład. Kontrole we wzmocnionym zakresie nadal obowiązują jedynie na granicach zewnętrznych. Wprowadzenie udogodnień w zakresie podróżowania po obszarze bez kontroli granicznych, objęło jednak wszystkie osoby, także nielegalnych imigrantów i przestępców. W związku z powyższym, zaistniała konieczność wprowadzenia środków kompensacyjnych służących zapewnieniu wysokiego poziomu bezpieczeństwa całej Strefy. Uczestniczące kraje stosują wspólne zasady kontroli na granicach zewnętrznych strefy Schengen, jak również wspólną politykę wizową i mechanizmy współpracy między policją, a organami wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych.

Jednym z takich instrumentów kontroli jest **System Informacyjny Schengen (SIS)** – nowoczesne narzędzie informatyczne dające gwarancję bezpieczeństwa. SIS to największa w Europie baza danych, w której przetwarzane są określone przepisami kategorie danych osób i przedmiotów, poszukiwanych i wprowadzanych do systemu przez państwa strefy Schengen²⁵⁴.

Wyjątkowość tego systemu opiera się na zadaniach, jakie pełni i jego zasięgu terytorialnym. Zbudowanie takiego narzędzia informatycznego przy uwzględnieniu specyficznych, technicznych rozwiązań jego użytkowników, a także z poszanowaniem ich ustawodawstwa, sprawia, że jest to jedno z największych osiągnięć Unii Europejskiej.

System informacyjny Schengen (i druga generacja tego systemu – SIS II) jest podstawowym elementem współpracy w ramach strefy. Jest

²⁵⁴ Zob. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM%3AI14544> dostęp: 5 lipca 2021 r., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM%3AI14544>.

to system informacyjny, który umożliwia krajowym służbom granicznym, celnym i policyjnym odpowiedzialnym za kontrole w strefie Schengen i na jej granicach zewnętrznych wymianę wpisów dotyczących osób poszukiwanych lub zaginionych, a także skradzionych pojazdów oraz dokumentów. Spełnia tym samym istotną rolę, kompensując zniesienie kontroli na granicach wewnętrznych i ułatwiając swobodny przepływ osób w obrębie strefy Schengen.

SIS II dostarcza informacji na temat osób, które nie mają prawa wjazdu do strefy Schengen lub pobytu w niej oraz poszukiwanych w związku z działalnością przestępczą. System zawiera też informacje o osobach zaginionych, w szczególności o dzieciach lub innych szczególnie zagrożonych osobach, które należy otoczyć ochroną. Rejestrowane są w nim także dane na temat niektórych przedmiotów, na przykład samochodów, broni palnej, jednostek pływających i dokumentów tożsamości, które mogły zostać utracone lub skradzione bądź wykorzystane do popełnienia przestępstwa.

Służby celne i policyjne, organy sądowe lub właściwe organy administracyjne kraju strefy mogą dokonać tzw. wpisu, w którym opisują poszukiwaną osobę lub przedmiot.

Wpisu dokonuje się, aby:

- odmówić wjazdu osobie, która nie ma prawa wjazdu lub pobytu na terytorium strefy Schengen;
- znaleźć i zatrzymać osobę, wobec której wydano europejski nakaz aresztowania;
- pomóc w odnalezieniu osoby na wniosek organów wymiaru sprawiedliwości lub organów ścigania;
- znaleźć i ochronić osobę zaginioną;
- odnaleźć skradziony lub utracony przedmiot.

Podstawę utworzenia Systemu Informacyjnego Schengen drugiej generacji (SIS II) stanowią obecnie dwa dokumenty wydane na podstawie tytułu VI Traktatu UE, tj. Rozporządzenie (WE) nr 1987/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 roku w sprawie utworzenia, funkcjonowania i użytkowania Systemu Informacyjnego Schengen drugiej generacji (SIS II) (zwane dalej Rozporządzeniem) oraz Decyzja Rady 2007/533/WSiSW z dnia 12 czerwca 2007 roku w sprawie utworzenia, funkcjonowania i użytkowania Systemu Informacyjnego Schengen Drugiej generacji (SISII) (zwana dalej Decyzją). Rozporządzenie i Decyzja zastąpiły art. 92–119 Konwencji Wykonawczej do Układu z Schengen oraz decyzje i deklaracje Komitetu Wykonawczego Schengen dot. SIS.

Przepisy dorobku prawnego Schengen i prawa wspólnotowego dotyczące SIS zostały wdrożone do polskiego porządku prawnego w drodze ustawy z dnia 24 sierpnia 2007 r. o udziale Rzeczypospolitej Polskiej w Systemie Informacyjnym Schengen oraz Wizowym Systemie Informacyjnym Dz. U. Nr 165, poz. 1170 z późn. zm. (zwanej dalej Ustawą). Ustawa kompleksowo reguluje zasady i sposób realizacji udziału w SIS II. Jedną z różnic pomiędzy istniejącym dotychczas, a wprowadzonym systemem nowej generacji (SIS II) była zmiana dotychczasowych podstaw prawnych wpisów do SIS. Ponadto zgodnie z założeniami, głównym atutem Systemu Informacyjnego Schengen drugiej generacji jest poprawa jakości danych i zdolności identyfikacji osób. W celu uniknięcia niedogodności powodowanych błędną identyfikacją istnieje możliwość wprowadzania do SIS II informacji o osobach, wobec których popełniono nadużycie wykorzystując ich tożsamość. Nowoczesne rozwiązania informatyczne w SIS drugiej generacji umożliwiają również np.: przetwarzanie obok danych alfanumerycznych również danych biometrycznych (fotografii i odbitek linii papilarnych), co skutkuje sprawniejszą i dokładniejszą identyfikacją osób.

Wprowadzenie systemu nowej generacji (SIS II) jest realizacją podstawowych priorytetów wszystkich Państw Członkowskich i ma na celu możliwie najszersze wykorzystanie instrumentów i mechanizmów będących w rękach Unii Europejskiej w związku ze zwalczaniem przestępczości oraz zapewnieniem poczucia bezpieczeństwa przy jednoczesnym zachowaniu zasady swobody przepływu osób. Struktura SIS II składa się z:

- systemu centralnego (centralnego SIS II) składającego się z następujących elementów:
 - funkcji wsparcia technicznego i administracyjnego (CS–SIS) zawierającej bazę danych (bazę danych SIS II). CS–SIS znajduje się w Strasburgu (Francja), natomiast rezerwowy CS–SIS, który zapewnia funkcje głównego CS–SIS w razie awarii, mieści się w pobliżu Salzburga (Austria);
 - jednolitego interfejsu krajowego (NI–SIS);
 - systemu krajowego (N.SIS.II) w każdym państwie należącym do strefy Schengen, który łączy się z centralnym SIS II. N.SIS.II służy do wpisywania, aktualizowania, usuwania i wyszukiwania danych;
 - infrastruktury łączności pomiędzy CS–SIS a NI–SIS, która zapewnia przekazywanie danych przez zaszyfrowaną sieć wirtualną.
- Dostęp do danych zawartych w SIS II mają wymienione poniżej podmioty.
- Organy krajowe odpowiedzialne za:
 - kontrole graniczne;

- kontrole policyjne i celne;
- wszczynanie dochodzeń z oskarżenia publicznego w postępowaniu karnym i dochodzeń sądowych przed wniesieniem aktu oskarżenia;
- sprawy wizowe i dotyczące wniosków pobytowych.
- Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania (Europol) może wyszukiwać dane bezpośrednio, natomiast wykorzystanie informacji uzyskanych w toku takiego wyszukiwania wymaga zgody danego państwa należącego do strefy Schengen.
- Krajowi przedstawiciele oddelegowani do Eurojustu (Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych) i ich asystenci (takiego dostępu nie mają natomiast pracownicy Eurojustu). Użytkownicy mogą uzyskiwać dostęp jedynie do tych danych, których potrzebują w celu wykonywania swoich zadań.

Straż Graniczna korzysta z baz danych SIS zawierających dane osób i przedmiotów poszukiwanych, a także osób niepożądanych w państwach członkowskich UE, zarówno podczas kontroli na granicach, jak i na terenie kraju. Jest to jedno z istotnych narzędzi współpracy, które w pewnym sensie rekompensuje zniesienie kontroli granicznych na granicach wewnętrznych UE.

Każde państwo korzystające z systemu SIS powołuje na podstawie art. 108 Konwencji Wykonawczej do Układu z Schengen (KWS) Biuro SIRENE (ang. Supplementary Information Request at the National Entries), które jest jedynym organem uprawnionym do wprowadzania danych do SIS. Do jego zadań należy przekazywanie informacji o wpisach wprowadzonych do SIS, służy również jako punkt łącznikowy pomiędzy służbami krajowymi oraz organami międzynarodowymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo publiczne (np. Interpolem) oraz koordynuje działania w przypadku trafienia w SIS. Polskie biuro SIRENE działa od 10 września 2007 roku i zgodnie z decyzją Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 9 sierpnia 2004 r. zadania Biura SIRENE w Polsce realizuje Policja. Służba dyżurna w tym punkcie kontaktowym pełniona jest całą dobę w każdy dzień roku (365/7/24).

Służba w Biurze SIRENE PL pełniona jest wspólnie z funkcjonariuszami Straży Granicznej z Zarządu Granicznego KGSG, którzy weryfikują poprawność przesyłanych formularzy oraz prowadzą wymianę informacji uzupełniających w zakresie trafień w SIS II odnotowanych przez Straż Graniczną.

Warto podkreślić, że krajowe biuro SIRENE zgodnie z zaleceniami organów Unii Europejskiej realizuje w jednej strukturze zadania dotyczące

wymiany informacji i współpracy w ramach SIS II, Europolu, Interpolu. Wymiana informacji odbywa się poprzez wymianę elektronicznych formularzy, a językiem komunikacji pomiędzy biurami SIRENE jest głównie język angielski, ale też francuski, niemiecki i hiszpański. Biura SIRENE funkcjonują w każdym z państw strefy Schengen, dzięki czemu polska Policja ma stały i bezpośredni kontakt z policjami państw całego obszaru Schengen.

Przykładowo w sprawach związanych z handlem ludźmi można dokonać wpisu do SIS w oparciu o następujące podstawy prawne:

- art. 26 decyzji SIS II – wpis ten dotyczy danych osób poszukiwanych w celu aresztowania ich i wydania na podstawie europejskiego nakazu aresztowania lub osób poszukiwanych w celu aresztowania ich i ekstradycji;
- art. 32 decyzji SIS II – wpis dotyczy osób zaginionych, które powinny być objęte ochroną lub osób, których miejsce przebywania należy ustalić²⁵⁵.

Dodać należy, że 28 listopada 2018 r., przyjęto pakiet reform SIS II tzw. *SIS recast*, na który składają się rozporządzenie 2018/1860, rozporządzenie 2018/1861, rozporządzenie 2018/1862). Wprowadzają one istotne zmiany w funkcjonowaniu SIS. W szczególności wprowadzają nowe kategorie wpisów:

- wpisy na potrzeby rozpytania kontrolnego, pozwalające na zebranie od danej osoby dodatkowych informacji, wprowadzonych przez państwo poszukujące;
- wpisy o nieznanach osobach podejrzanych lub poszukiwanych, czyli wprowadzanie do SIS odbitek linii papilarnych palców lub odbitek linii papilarnych dłoni znalezionych na miejscu poważnego przestępstwa lub incydentu terrorystycznego i uznanych za należące do sprawcy;
- wpisy prewencyjne dotyczące dzieci zagrożonych uprowadzeniem przez rodzica, członka rodziny lub opiekuna, którym należy uniemożliwić podróżowanie;
- wpisy prewencyjne dotyczące dzieci, którym należy uniemożliwić podróżowanie ze względu na konkretne i realne zagrożenie, że zostaną wywiezione z terytorium państwa członkowskiego lub opuszczą to terytorium oraz że staną się ofiarami handlu ludźmi lub ofiarami przymusowego małżeństwa, okaleczenia żeńskich narządów płciowych lub innych form przemocy warunkowanej płcią, czy staną się ofiarami prze-

²⁵⁵ Zob. Decyzja Rady 2007/533/WSiSW z dnia 12 czerwca 2007 r. w sprawie utworzenia, funkcjonowania i użytkowania Systemu Informacyjnego Schengen drugiej generacji (SIS II).

- stępstw terrorystycznych lub wezmą udział w popełnianiu takich przestępstw, lub zostaną zwerbowane, lub zaciągnięte do ugrupowań zbrojnych, lub zmuszone do aktywnego udziału w działaniach wojennych;
- osoby narażone na niebezpieczeństwo, które są pełnoletnie i którym dla ich własnej ochrony należy uniemożliwić podróżowanie, ze względu na konkretne i realne zagrożenie, że zostaną wywiezione z terytorium państwa członkowskiego lub opuszczą to terytorium i że staną się ofiarami handlu ludźmi lub przemocy warunkowanej płcią;
 - wpisy do celów powrotu, czyli odnotowywanie decyzji nakazującej powrót obywatelom państw trzecich, którzy nielegalnie przebywają w UE;
 - obligatoryjne będzie zamieszczanie w SIS wpisów o zakazie wjazdu dla obywateli państw trzecich;
 - liczne, nowe kategorie przedmiotów, których dotyczyć mogą wpisy, m.in. pojazdy – niezależnie od układu napędowego (w tym np. rowery), części samochodowe i części urządzeń przemysłowych, sprzęt informatyczny, fałszywe dokumenty i blankiety oraz możliwe do zidentyfikowania przedmioty dużej wartości.

Pakiet SIS recast wejdzie w życie wraz z zakończeniem przebudowy technicznej systemu SIS II²⁵⁶.

7.1.4. Polscy Oficerowie Łącznikowi i Oficerowie Łącznikowi Akredytowani w Polsce

Ważnym elementem współpracy zarówno z państwami sąsiednimi, jak również innymi państwami UE i państwami trzecimi jest wykorzystanie pośrednictwa oficerów łącznikowych. Współpraca ta realizowana jest poprzez sieć oficerów łącznikowych Straży Granicznej i Policji działających przy polskich placówkach dyplomatycznych za granicą oraz sieć oficerów łącznikowych organów ścigania innych państw akredytowanych przy placówkach dyplomatycznych w Polsce. Współpraca prowadzona jest m.in. w zakresie zwalczania procederu nielegalnej migracji, **handlu ludźmi**, fałszerstw dokumentów, przemytu środków odurzających i substancji psychotropowych oraz towarów akcyzowych.

Mianem oficera łącznikowego określa się oficera Policji akredytowanego przy polskiej placówce dyplomatycznej, który oddelegowany jest do instytucji krajowej na podstawie ustawy o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 r. oraz na podstawie ustawy o służbie zagranicznej z dnia 27 lipca 2001 r.

²⁵⁶ Zgodnie z zapisami wymienionych Rozporządzeń, datę wdrożenia nowej wersji systemu SIS (i wdrożenia zmian) ustali Komisja Europejska po ocenie przygotowań krajów członkowskich i agencji UE (Europol i Frontex). Obecnie (IV 2022 r.) planowany termin to 27 września 2022 r.

Policjant może zostać oddelegowany na czas określony przez Komendanta Głównego Policji za jego zgodą w celu pełnienia zadań służbowych poza Policją w kraju lub za granicą. Warunkiem oddelegowania funkcjonariusza do wykonywania zadań służbowych poza Policją jest wykonywanie wyszczególnionych w ustawie o Policji zadań lub zadań wynikających z obowiązujących RP umów i zobowiązań międzynarodowych²⁵⁷.

Policjant może być oddelegowany do:

- urzędu krajowego obsługującego organ władzy publicznej zwanego dalej instytucją krajową;
- urzędu, organizacji lub instytucji międzynarodowej albo państwa obcego, zwanego dalej instytucją zagraniczną.

Tak więc oficerem łącznikowym Policji jest oficer Policji akredytowany przy polskiej placówce dyplomatycznej na podstawie Porozumienia w sprawie zasad funkcjonowania stanowisk oficerów łącznikowych Policji i Straży Granicznej w placówkach zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej zawartego w Warszawie w dniu 24 marca 2016 r. między Ministrem Spraw Zagranicznych, a Ministrem Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Obecnie polska Policja posiada oficerów łącznikowych na terytorium Republiki Francuskiej, Wielkiej Brytanii, Republiki Turcji, Królestwa Norwegii, Węgier, Republiki Włoskiej, Królestwa Hiszpanii, Gruzji i Stanów Zjednoczonych Ameryki. Do niedawna posiadała również na terytorium Federacji Rosyjskiej. W związku z aktualną sytuacją międzynarodową, spowodowaną działaniami wojennymi Federacji Rosyjskiej wymierzonymi przeciw Ukrainie, w trybie natychmiastowym odwołano oficer łącznikową polskiej Policji rezydującą w Federacji Rosyjskiej, co było spójne ze stanowiskiem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej, o konieczności natychmiastowego zakończenia współpracy ze stroną rosyjską.

Straż Graniczna posiada swoich oficerów łącznikowych w takich krajach jak: Ukraina, Republika Federalna Niemiec i na terenie Socjalistycznej Republiki Wietnamu w Hanoi, gdzie działa Europejski Oficer Łącznikowy do Spraw Powrotów w ramach projektu EURLO. Ponadto Straż Graniczna posiada oficera łącznikowego w Hadze przy Europolu i reprezentanta przy Stałym Przedstawicielstwie RP przy UE w Brukseli. W kraju Straż Graniczna blisko współpracuje z oficerami łącznikowymi państw sąsiednich, a ponadto z wieloma oficerami z innych krajów takich jak m.in.: USA, Wielka Brytania, Francja, Rumunia, Austria oraz innych państw UE i państw trzecich.

²⁵⁷ Zob. <http://info.policja.pl/inf/wspolpracamiedzynarod/oficerowie-lacznikowi/52161,Oficerowie-lacznikowi-Policji.html> dostęp: 5 lipca 2021 r.

Podstawowym zadaniem oficera łącznikowego jest uzyskiwanie i przekazywanie informacji istotnych z punktu widzenia walki z przestępczością międzynarodową i pospolitą. Oficerowie łącznikowi Policji i Straży Granicznej stanowią szczególną grupę przedstawicieli polskich służb wykonujących zadania poza granicami kraju, ponieważ są również etatowymi pracownikami placówki dyplomatycznej, przez co *de facto* są przedstawicielami Rzeczypospolitej Polskiej za granicą.

Czynności służbowe, które wykonują oficerowie łącznikowi dotyczą *stricte* wymiany informacji bądź wsparcia działań polskich organów ścigania na terenie państwa, w której umieszczona jest placówka dyplomatyczna. Oficerowie łącznikowi nie realizują za granicą niejawnych czynności operacyjno-rozpoznawczych, czy czynności śledczych, a ich służba polega głównie na właściwej koordynacji przepływu informacji dotyczących przestępczości. Pracownicy placówki dyplomatycznej mogą przekazywać między innymi informacje dotyczące zagrożeń terrorystycznych, w tym mogących wystąpić na terytorium Polski oraz prowadzą wymianę informacji o obywatelach polskich, ofiarach i sprawcach przestępstw.

Drugim obszarem, który jest realizowany przez oficera łącznikowego to zadania pozaoperacyjne obejmujące między innymi wykonywanie ustaleń za granicą na rzecz polskiej Policji i Straży Granicznej. Ponadto uzyskują informacje na zlecenie jednostek i komórek organizacyjnych Policji, Straży Granicznej, resortu spraw wewnętrznych, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Służby Celnej i Prokuratury.

W Straży Granicznej wymiana informacji na temat przestępczości o międzynarodowym wymiarze, w tym z obszaru handlu ludźmi, może być prowadzona z oficerami łącznikowymi państw obcych akredytowanymi przy ambasadach w RP oraz analogicznie do powyższego z oficerami łącznikowymi Policji, a przede wszystkim Straży Granicznej akredytowanymi przy polskich przedstawicielstwach za granicą.

W zapytaniach kierowanych do oficerów łącznikowych należy wskazać podstawę kierowanego zapytania, tj. należy powołać się na odpowiednią umowę międzynarodową, np. Umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej oraz szczególnie niebezpiecznych przestępstw, podpisana we Wrocławiu dnia 18 czerwca 2002 r.

Korespondencja z oficerami łącznikowymi Policji i Straży Granicznej prowadzona może być przez jednostki terenowe Straży Granicznej bezpośrednio lub w określonych przypadkach w sposób centralny, tj. za pośrednictwem wyznaczonej komórki w Komendzie Głównej Straży Granicznej.

nej. W celu zapewnienia efektywnej współpracy opisanym kanałem wymiany informacji w SG na bieżąco uaktualniana jest lista oficerów łącznikowych wraz z danymi do kontaktu.

Podstawy prawne funkcjonowania oficerów łącznikowych są następujące:

- ustawa o Policji (Dz. U. z 1990 r., Nr 30, poz.179 z późn. zm.);
- ustawa o służbie zagranicznej (Dz. U. z 2001 r., Nr 128, poz. 1403 z późn. zm.);
- porozumienie w sprawie zasad funkcjonowania stanowisk oficerów łącznikowych Policji i Straży Granicznej w placówkach zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej zawarte w Warszawie w dniu 24 marca 2016 r. między Ministrem Spraw Zagranicznych a Ministrem Spraw Wewnętrznych i Administracji;
- porozumienie z dnia 11 października 2007 r. między Komendantem Głównym Policji, Komendantem Głównym Straży Granicznej i Szefem Służby Celnej w sprawie wspólnego wykorzystywania oficerów łącznikowych Policji i Straży Granicznej przez Policję, Straż Graniczną oraz Służbę Celną;
- decyzja Rady 2003/170/WSiSW z dnia 27 lutego 2003 r. w sprawie wspólnego wykorzystywania oficerów łącznikowych oddelegowanych za granicę przez organy ścigania Państw Członkowskich;
- umowy dwustronne zawierane pomiędzy poszczególnymi państwami o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej, gdzie wskazana jest forma współpracy międzynarodowej przybierająca formę stałego kontaktu za pośrednictwem oficerów łącznikowych, którzy zostaną w tym celu wyznaczeni przez każdą z umawiających się stron²⁵⁸.

Istotą pracy oficera łącznikowego i zarazem jednym z najważniejszych elementów współpracy międzynarodowej jest wymiana informacji kryminalnych, której służy przepływ informacji.

7.1.5. Punkty Kontaktowe

Punkt kontaktowy to wyznaczona komórka organizacyjna Policji i Straży Granicznej działająca w strukturach Komendy Głównej Policji oraz Komendy Głównej Straży Granicznej służąca wymianie informacji między podmiotami uprawnionymi a podmiotami, o których mowa w art. 1 ust. 1 pkt. 1 ustawy z dnia 16 września 2011 r. o wymianie informacji z organami

²⁵⁸ Przykładem może być Umowa między Rządem RP a Rządem Królestwa Belgii o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej podpisana w Brukseli dnia 13 listopada 2000 r.

ścigania państw członkowskich Unii Europejskiej, państw trzecich, agencjami Unii Europejskiej oraz organizacjami międzynarodowymi (Dz. U. z 2011 r., Nr 230, poz. 1371).

W polskiej Policji **punktem kontaktowym** i miejscem, gdzie zbiegają się wszystkie międzynarodowe kanały wymiany informacji policyjnych – ONE STOP SHOP – jest **Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji**. Komórka ta koordynuje i nadzoruje wszystkie działania w ramach międzynarodowej współpracy pozaoperacyjnej, operacyjnej i szkoleniowej. Do zadań punktu kontaktowego należy m.in.:

- 1) przyjmowanie wniosków o udzielenie informacji składanych przez właściwe podmioty oraz udzielanie odpowiedzi na te wnioski;
- 2) przekazywanie wniosków o udzielenie informacji składanych przez właściwe podmioty, podmiotom uprawnionym, zgodnie z ich właściwością, w celu udzielenia odpowiedzi na te wnioski;
- 3) przekazywanie właściwym podmiotom wniosków o udzielenie informacji składanych przez podmioty uprawnione;
- 4) koordynowanie wymiany informacji;
- 5) przetwarzanie, w tym przechowywanie informacji będących przedmiotem wymiany informacyjnej;
- 6) realizacja tzw. zapytań łańcuskowych²⁵⁹;
- 7) wymiana informacji istotnych dla zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz zwalczania przestępczości;
- 8) przekazywanie informacji o popełnieniu przestępstw przez obywateli państw sąsiadujących;
- 9) przekazywanie informacji o ewentualnie występujących zagrożeniach dla bezpieczeństwa i porządku publicznego podyktowanych np. skażeniem środowiska, kataklizmem, krytyczną sytuacją na drogach, imprezami masowymi z udziałem obywateli państw trzecich;
- 10) pomoc w przekazywaniu informacji pomiędzy instytucjami właściwymi do prowadzenia poszukiwań osób i rzeczy;
- 11) współpraca z organami administracji państwowej i samorządowej, organizacjami pozarządowymi zajmującymi się np. problematyką uchodźczą i cudzoziemską;

²⁵⁹ Realizowane w trybie art. 39 Konwencji Wykonawczej do Układu z Schengen z dnia 14 czerwca 1985 r. między Rządami Państw Unii Gospodarczej Beneluksu, Republiki Federalnej Niemiec oraz Republiki Francuskiej w sprawie stopniowego znoszenia kontroli na wspólnych granicach. Zapytania łańcuskowe dotyczą sytuacji, kiedy istnieje pilna potrzeba uzyskania lub potwierdzenia informacji, która na czas nie może zostać przekazana za pośrednictwem organów centralnych. Przedstawiony sposób wymiany informacji dotyczy państw, które są stronami Układu z Schengen. Realizacja zapytań łańcuskowych następuje przy pomocy europejskich Centrów Współpracy.

- 12) wsparcie i koordynacja działań akcji ratowniczych w zakresie wymiany informacji z właściwymi instytucjami państw;
- 13) udział w koordynacji czynności związanych z przekazywaniem oraz przyjmowaniem osób.

Punkt kontaktowy, w celu realizacji swoich zadań, posiada bezpośredni dostęp do następujących baz danych:

- 1) Krajowego Systemu Informacyjnego Policji;
- 2) Rejestru PESEL;
- 3) Centralnej Ewidencji Pojazdów;
- 4) Centralnej Ewidencji Kierowców;
- 5) Krajowego Zbioru Rejestrów, Ewidencji i Wykazu w Sprawach Cudzoziemców;
- 6) Krajowego Rejestru Karnego;
- 7) Krajowego Rejestru Sądowego;
- 8) Krajowego Rejestru Urzędowego Podmiotów Gospodarki Narodowej;
- 9) Ogólnokrajowej Ewidencji Wydanych i Unieważnionych Dowodów Osobistych;
- 10) Centralnej Ewidencji Wydanych i Unieważnionych Dokumentów Paszportowych;
- 11) Centralnej Bazy Danych Osób Pozbawionych Wolności;
- 12) Danych Udostępnianych za Pośrednictwem Krajowego Systemu Informatycznego;
- 13) Zbiorów Danych Zawierających Informacje o Wynikach Analizy Kwasu Deoksyrybonukleinowego (DNA) oraz Zbiorów Danych Daktyloskopijnych Prowadzonych w Oparciu o Właściwe Przepisy;
- 14) Bazy danych Straży Granicznej oraz Bazy Danych, do Których Straż Graniczna Posiada Dostęp.

Na podstawie dostępnych informacji lub informacji przekazanych przez podmioty uprawnione, punkt kontaktowy udziela odpowiedzi na wnioski organu ścigania państwa członkowskiego Unii Europejskiej w terminie 14 dni od dnia otrzymania wniosku. Jeżeli informacje dotyczące wniosku złożonego przez organ ścigania państwa członkowskiego Unii Europejskiej są przetwarzane w zbiorach danych, do których punkt kontaktowy albo podmiot uprawniony mają bezpośredni dostęp, oraz dotyczą przestępstw, o których mowa w art. 607 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2018 r., poz. 1987 i 2399 oraz z 2019 r., poz. 150, 679, 1255 i 1694), punkt kontaktowy udziela odpowiedzi na ten wniosek w terminie 7 dni od dnia jego otrzymania. W sprawach niecierpiących zwłoki dotyczących przestępstw, o których mowa w art. 607 k.p.k., punkt kontaktowy

udziela odpowiedzi na wniosek organu ścigania państwa członkowskiego Unii Europejskiej w terminie 8 godzin od chwili jego otrzymania, jeżeli informacje, których wniosek dotyczy są przetwarzane w zbiorach danych, o których mowa powyżej.

Jeżeli udzielenie odpowiedzi w terminach, o których mowa powyżej nie jest możliwe, punkt kontaktowy:

- 1) niezwłocznie informuje o tym organ ścigania państwa członkowskiego Unii Europejskiej, który złożył wniosek, podając przyczyny nieudzielenia odpowiedzi w terminie;
- 2) udziela odpowiedzi w najkrótszym możliwym terminie, przy czym w sprawach niecierpiących zwłoki – w terminie nie dłuższym niż 3 dni od dnia otrzymania wniosku;

Na polskich granicach wewnętrznych funkcjonuje sześć Centrów Współpracy, których zadaniem jest przekazywanie informacji w zakresie właściwości zainteresowanych służb, tzn. Policji, Straży Granicznej i Służby Celno-Skarbowej. Podstawą prawną działania tych punktów są umowy międzynarodowe dotyczące współpracy o charakterze policyjnym, które zawierane są bilateralnie z państwami sąsiadującymi²⁶⁰.

Centra zostały utworzone po wejściu RP do strefy Schengen i również stanowią środek quasi kompensacyjny po zniesieniu kontroli na granicach wewnętrznych i Straż Graniczna poprzez Centra realizuje głównie wymianę informacji w odniesieniu do osób, pojazdów i dokumentów.

Obecnie funkcjonują następujące Centra:

- 1) Centrum Współpracy Służb Granicznych, Celnych i Policyjnych RP i RL z siedzibą w Budzisku (na granicy polsko-litewskiej);
- 2) Punkt Kontaktowy dla Wspólnej Placówki w m. Chotebuz (na granicy polsko-czeskiej);
- 3) Polsko-Niemieckie Centrum Współpracy Służb Granicznych, Policyjnych i Celnych w Świecku (na granicy polsko-niemieckiej);
- 4) Centrum Współpracy Służb Granicznych, Policyjnych i Celnych w Barwinku (na granicy polsko-słowackiej);

²⁶⁰ Umowy: między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o współpracy służb policyjnych, granicznych i celnych, sporządzona w Zgorzelcu dnia 15 maja 2014 r.; między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Czeską o współpracy w zwalczaniu przestępczości, ochronie porządku publicznego oraz o współpracy na terenach przygranicznych, podpisana w Warszawie dnia 21 czerwca 2006 r.; między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Słowacką o współpracy w zwalczaniu przestępczości oraz o współdziałaniu na terenach przygranicznych, podpisana w Warszawie dnia 23 marca 2004 r.; między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej i innych poważnych przestępstw, sporządzona w Warszawie dnia 4 kwietnia 2000 r.

- 5) Centrum Współpracy Policyjnej i Celnej w Trstenie (na granicy polsko-słowackiej);
- 6) Punkt Kontaktowy dla Wspólnej Placówki w Kudowie Zdroju (na granicy polsko-czeskiej).

Ponadto Straż Graniczna prowadzi intensywną dwustronną współpracę z krajami sąsiednimi Unii Europejskiej na granicy wewnętrznej w formie:

- wspólnych centrów współpracy służb policyjnych, granicznych i celnych na granicach, działających w systemie całodobowym, których głównym zadaniem jest: gromadzenie i wymiana informacji istotnych do zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz wykrywanie przestępczości na terenach przygranicznych, w tym korzystanie z dostępnych baz danych; udzielanie pomocy w nawiązywaniu kontaktów pomiędzy właściwymi organami Stron; pośredniczenie w przekazywaniu informacji o prowadzonych pościgach transgranicznych;
- wspólnych polsko-niemieckich placówek z siedzibą w Ludwigsdorf, Świecku i Pomellen;
- wspólnych patroli na terenach przygranicznych;
- wspólnych działań operacyjno-śledczych, m.in. poprzez tworzenie wspólnych grup operacyjno-śledczych;
- pościgu transgranicznego i obserwacji transgranicznej;
- regularnej wymiany informacji i spotkań na poszczególnych szczeblach dowodzenia, w tym tworzenia wspólnych raportów dotyczących przestępczości i bezpieczeństwa obszarów przygranicznych;
- wspólnych szkoleń, ćwiczeń oraz wymiany doświadczeń i najlepszych praktyk, planowania współpracy i zawierania szczegółowych porozumień w tym zakresie, także realizacji wspólnych projektów i programów.

W relacjach Polski z państwami sąsiednimi, z którymi graniczy na granicy zewnętrznej UE, tj. z Ukrainą, Białorusią i Rosją, Straż Graniczna rozwija współdziałanie starając się wdrażać nowoczesne formy współpracy. W przypadku każdego z tych krajów zgodnie z zawartymi umowami odbywają się regularne spotkania w ramach instytucji pełnomocników granicznych służące ocenie współdziałania, wymianie informacji i planowania współpracy. Jednakże z uwagi na kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej oraz konflikt zbrojny na Ukrainie współpraca ta jest ograniczona, spotkania odbywają się doraźnie, a wymiana informacji odbywa się pisemnie lub telefonicznie. Współpraca z Republiką Białorusi polega m.in. na wymianie informacji operacyjno-śledczych za pośrednictwem Interpolu. Współpraca z Federacją Rosyjską prowadzona jest głównie na poziomie regionalnym i realizowana jest w ramach Instytucji Pełnomocników Granicznych oraz poprzez współdziałanie pionów operacyjno-śledczych służb

i wymianę informacji przez INTERPOL. Rosja uczestniczy także w realizacji współpracy multilateralnej w ramach BSRBCC (*Baltic Sea Region Border Control Cooperation*) i BSTF (*Baltic Sea Task Force on Organized Crime*). Zaawansowane formy współdziałania realizowane są na granicy z Ukrainą. Działają tu dwa punkty konsultacyjne, dzięki którym możliwa jest szybka wymiana informacji dotyczących zdarzeń granicznych. Prowadzone są także wspólne patrole.

7.2. Strategia Unii Europejskiej w zakresie zwalczania handlu ludźmi

Warto podkreślić, że w 2021 Komisja Europejska przedstawiła nową strategię w zakresie zwalczania handlu ludźmi. Dokument ten określa kluczowe priorytety i proponuje konkretne działania, mające na celu skuteczniejszą walkę z handlem ludźmi. Należy podkreślić, że nowa Strategia została zbudowana w oparciu o Dyrektywę UE w sprawie zwalczania handlu ludźmi²⁶¹, która stanowi trzon prawodawstwa Unii Europejskiej w zakresie zwalczania tego zjawiska.

Główne cele strategii UE w zakresie walki z handlem ludźmi koncentrują się na czterech głównych aspektach, tj.:

- zmniejszenie czynników popytu, które sprzyjają handlowi ludźmi oraz organizowanie kampanii uświadamiających i prewencyjnych;
- przerwanie modelu biznesowego sprawców poprzez wzmocnienie transgranicznej i międzynarodowej współpracy organów ścigania. Zaleca się częstsze i szersze wykorzystanie wspólnych zespołów dochodzeniowo-śledczych (JIT) i wspólnych dni działania (JAD – w ramach EMPACT) oraz podejmowanie zdecydowanych działań ze strony wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych (specjalistyczne szkolenia dla funkcjonariuszy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości). A z uwagi na fakt, że handel ludźmi odbywa się za pośrednictwem platform internetowych, należy prowadzić dialog i zacieśnić współpracę z sektorem prywatnym i branżą cyfrową;
- wzmocnienie systemu ochrony ofiar (osób pokrzywdzonych przestępstwem), poprzez ułatwienie wczesnej identyfikacji ofiar, służyć temu mają szkolenia specjalistyczne kierowane do funkcjonariuszy policji i straży granicznej, pracowników socjalnych i inspektorów inspekcji pracy;
- promowanie bliższej współpracy między państwami członkowskimi UE, państwami pochodzenia i tranzytu ofiar oraz organizacjami i agencjami międzynarodowymi.

²⁶¹ Zob. DYREKTYWA PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW.

7.3. Pomoc prawna i doręczenia w sprawach

7.3.1. Pomoc prawna

Zakres pomocy prawnej

Z uwagi na transnarodowy charakter przestępstwa handlu ludźmi zasadniczego znaczenia nabiera kwestia pomocy prawnej w ramach prowadzonych postępowań karnych. Transgraniczny charakter tych czynów powoduje, że czynności związane z prowadzonymi postępowaniami mogą, i najczęściej są, wykonywane na terenie dwóch lub więcej państw, co wymaga korzystania z mechanizmów pomocy prawnej. Pomoc prawna jest, oprócz instrumentów w postaci ENA, END i JIT, a także przekazania i przejęcia ścigania, jednym z elementów współpracy międzynarodowej w sprawach karnych.

Podstawy prawne

Na gruncie prawa karnego procesowego pomoc prawna regulowana jest w rozdziale 62 k.p.k., który określa zakres tej pomocy oraz reguluje kwestie doręczeń w sprawach karnych.

Czynności związane z występowaniem z wnioskami o udzielenie pomocy prawnej oraz wykonywaniem wniosków innych państw o dokonanie czynności w drodze pomocy prawnej reguluje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28 stycznia 2002 r. w sprawie szczegółowych czynności sądów w sprawach z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego oraz karnego w stosunkach międzynarodowych²⁶². Unormowania dotyczące pomocy prawnej znajdują się także w Dziale IV rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2019 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych²⁶³ oraz w Dziale IV rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 r. – Regulamin Prok.

Współpraca z państwami UE opiera się na Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej, sporządzonej w Brukseli dnia 29 maja 2000 r. wraz z protokołem dodatkowym sporządzonym w Luksemburgu dnia 16 października 2001 r.²⁶⁴, umowach międzynarodowych między krajami UE, regulacjach krajowych (na zasadzie wzajemności – *principle of reciprocity*) oraz dyrektywach i decyzjach ramowych (ENA i END).

Podstawy prawne pomocy w sprawach karnych z państwami spoza UE to przede wszystkim Europejska konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych z dnia 20 kwietnia 1959 r. sporządzona w Strasburgu wraz

²⁶² Tekst jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1657 ze zm.

²⁶³ Tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 2046 ze zm. (dalej Regulamin USP).

²⁶⁴ Dz. U. z 2007 r., Nr 135, poz. 950.

z dwoma protokołami dodatkowymi (Pierwszym Protokołem dodatkowym sporządzonym 17 marca 1978 r. oraz Drugim Protokołem dodatkowym sporządzonym w Strasburgu 8 listopada 2001 r.), Europejska konwencja o ekstradycji z dnia 13 grudnia 1958 r., dwustronne i wielostronne umowy międzynarodowe, a w tym te, w których UE występuje jako strona, a także regulacje krajowe (w oparciu o wskazywaną już zasadę wzajemności).

Zasada wzajemności jest stosowana wówczas, gdy między dwoma krajami brak jest podstawy prawnej do współpracy międzynarodowej. Państwo, które zwraca się do innego państwa o udzielenie pomocy prawnej, jednocześnie zobowiązuje się do udzielenia pomocy w takim samym zakresie, wobec tego państwa, właśnie na zasadzie wzajemności.

Ponadto zgodnie z art. 615 § 2 k.p.k., przepisów niniejszego działu (XIII) nie stosuje się, jeżeli umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, albo akt prawny regulujący działanie międzynarodowego trybunału karnego stanowi inaczej co sprawia, że unormowania te mają charakter subsydiarny do unormowań międzynarodowych.

Koordynatorzy do spraw współpracy międzynarodowej i praw człowieka

Istotną rolę w zakresie pomocy sądowej pełnią koordynatorzy do spraw współpracy międzynarodowej i praw człowieka w sprawach karnych działający w każdym okręgu sądowym.

Zgodnie z art. 16d § 2 pkt 1 i 2 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych²⁶⁵ w zakresie dotyczącym współpracy międzynarodowej, prawa europejskiego i praw człowieka w sprawach karnych koordynator do spraw współpracy międzynarodowej i praw człowieka w sprawach karnych:

- 1) udziela sędziom, asesorom sądowym, referendarzom sądowym i asystentom sędziów na ich wniosek informacji:
 - a) o zasadach i trybie uzyskania informacji o prawie i praktyce państwa obcego,
 - b) z zakresu techniki pracy oraz wykonywania czynności administracji sądowej istotnych dla prawidłowego przygotowania wniosku o pomoc prawną, europejskiego nakazu aresztowania oraz innych orzeczeń podlegających wzajemnemu uznawaniu,
 - c) o zasadach i trybie współpracy w ramach Europejskiej Sieci Sądowej,
 - d) o zasadach i trybie ustalenia organu właściwego w państwie obcym do wykonania wniosku o pomoc prawną lub udzielenia informacji dotyczącej stanu realizacji tego wniosku,

²⁶⁵ Tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 2072 ze zm.

- e) o zasadach i trybie ustalenia organu właściwego w państwie obcym do wykonania europejskiego nakazu aresztowania lub innego orzeczenia podlegającego wzajemnemu uznawaniu lub udzielenia informacji dotyczącej stanu realizacji tego nakazu lub orzeczenia,
 - f) o sposobie uzyskania informacji o treści standardów wynikających z Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.;
- 2) informuje prezesa właściwego sądu lub przewodniczącego właściwego wydziału o celowości zorganizowania narady sędziów, asesorów sądowych i referendarzy sądowych, w szczególności w celu przedstawienia zagadnień prawnych budzących wątpliwości oraz zagadnień, w których orzecznictwo jest niejednolite, a także w celu zapewnienia przestrzegania standardów wynikających z Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., oraz może brać w niej udział;
 - 3) informuje prezesa właściwego sądu o potrzebie analizy orzecznictwa i ewentualnego wystąpienia z informacją, o której mowa w art. 22 § 1 pkt 2;
 - 4) informuje sędziów, asesorów sądowych, referendarzy sądowych i asystentów sędziów o istotnym bieżącym orzecznictwie Sądu Najwyższego i organów międzynarodowych;
 - 5) kontroluje aktualność informacji umieszczonych na stronach internetowych sądu.

Koordinator posiadający wiedzę z zakresu współpracy międzynarodowej w sprawach karnych przekazuje swoją wiedzę i służy pomocą co do zagadnień pomocy prawnej w sprawach karnych.

Zakres czynności

Zgodnie z art. 585 k.p.k. w drodze pomocy prawnej mogą być dokonywane niezbędne czynności postępowania karnego, a w szczególności:

- 1) doręczanie pism osobom przebywającym za granicą lub instytucjom mającym siedzibę za granicą;
- 2) przesłuchiwanie osób w charakterze oskarżonych, świadków lub biegłych;
- 3) dokonywanie oględzin oraz przeszukiwanie pomieszczeń, innych miejsc i osób, zajęcie przedmiotów i wydawanie przedmiotów tych za granicę;
- 4) wzywanie osób przebywających za granicą do osobistego dobrowolnego stawienia przed sądem lub prokuratorem w celu przesłuchania świadka lub konfrontacji, jak również doprowadzanie w tym celu osób pozbawionych w tym czasie wolności;
- 5) udostępnianie akt i dokumentów oraz informacji o karalności oskarżonych;
- 6) udzielanie informacji o prawie.

Katalog czynności, które mogą być wykonywane w drodze pomocy prawnej nie jest zamknięty, a przepis art. 585 k.p.k. wymienia najważniejsze i najczęściej występujące w sprawach karnych. Wszystkie ze wskazanych czynności mogą występować w sprawach o przestępstwo handlu ludźmi, choć nie wszystkie muszą wystąpić w jednej, konkretnej sprawie.

Wymogi formalne wniosku o pomoc prawną

Wymogi formalne wniosku o pomoc prawną nie zostały określone. Częściowo kwestie te precyzuje art. 16–20 Europejskiej konwencji o pomocy w sprawach karnych. Jeśli jednak między Polską a innym państwem istnieje umowa dwustronna, to wniosek powinien czynić zadość wymogom przez nią określonym.

Z oświadczenia złożonego przez Polskę do Europejskiej konwencji o pomocy w sprawach karnych wynika jedynie, że wniosek o pomoc prawną powinien zostać przetłumaczony na język polski lub jeden z języków urzędowych Rady Europy, tj. angielski lub francuski, chyba że dokumenty mają być doręczone przez oddanie. Nawet jednak w tym ostatnim przypadku, jeśli oddanie ma nastąpić do rąk obywatela polskiego lub osoby mającej stałe miejsce zamieszkania na terenie Polski, dokumenty muszą zostać przetłumaczone na język polski.

Odmowa udzielenia pomocy prawnej

Zasadą jest udzielanie pomocy prawnej na wniosek sądów i prokuratorów państw obcych (art. 588 § 1 k.p.k.). Istnieją od tej zasady wyjątki. Zgodnie z art. 588 § 2 k.p.k. sąd i prokurator odmawiają udzielenia pomocy prawnej i przekazują odmowę właściwym organom obcego państwa, jeżeli żądana czynność byłaby sprzeczna z zasadami porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej albo naruszałaby jej suwerenność. W razie zaistnienia takiej przesłanki odmowa udzielenia pomocy prawnej jest obligatoryjna. Sąd i prokurator mogą także odmówić udzielenia pomocy prawnej, jeżeli:

- 1) wykonanie żądanej czynności nie należy do zakresu działania sądu lub prokuratora według prawa polskiego;
- 2) państwo, od którego wniosek o udzielenie pomocy prawnej pochodzi, nie zapewnia w tym zakresie wzajemności;
- 3) wniosek dotyczy czynu, który nie jest przestępstwem według prawa polskiego.

W zakresie zaistnienia przesłanek z art. 588 § 3 k.p.k. organ może, ale nie musi odmówić wykonania wniosku o pomoc prawną. Wydaje się jed-

nak, że taka odmowa powinna należeć do rzadkości, a to z uwagi na konieczność zapewnienia efektywnej współpracy międzynarodowej i realizowania składanych podobnych wniosków przez państwo polskie.

Odmowa wykonania wniosku o pomoc prawną następuje w drodze postanowienia, które nie podlega zaskarżeniu. Jeżeli odmówiono wykonania wniosku o pomoc prawną, sąd zwraca wniosek organowi wzywającemu we właściwym trybie, informując o przyczynach niewykonania wniosku (§ 8 ust. 2 rozporządzenia w sprawie szczegółowych czynności sądów w sprawach z zakresu międzynarodowego postępowania cywilnego oraz karnego w stosunkach międzynarodowych).

Oddalenie wniosku o dokonanie czynności w drodze pomocy prawnej

Możliwe jest oddalenie zgłoszonego wniosku o dokonanie czynności w drodze pomocy prawnej. Podstawą takiej decyzji może być art. 170 k.p.k. Przesłanki z art. 170 § 1 pkt 1, 2, 3, 4 i 6 to pierwotne przyczyny takiej decyzji, nie są one zależne od tego czy czynność dowodowa jest przeprowadzana w drodze pomocy prawnej. W sprawach o przestępstwa handlu ludźmi, które bywają obszerne i skomplikowane pod kątem faktycznym, najistotniejszą przesłanką oddalenia wniosku o przeprowadzenie czynności procesowych w drodze pomocy prawnej może być fakt, że wniosek dowodowy w sposób oczywisty zmierza do przedłużenia postępowania.

Udział przedstawiciela państwa wzywającego w czynnościach związanych z wykonaniem wniosku o pomoc prawną

Państwo wzywające może być zainteresowane w udziale jego przedstawiciela w wykonaniu wniosku o pomoc prawną. Chęć takiego udziału przejawia się w zgłoszeniu państwu wezwanemu by zostało ono o terminie wykonania czynności zawiadomione. Wówczas właściwy organ państwa wykonującego wniosek decyduje o tym w myśl art. 4 ust. 1 Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych, choć z zastrzeżeniem, że wnioski nie powinny zostać odrzucone, jeżeli udział odpowiada lepiej potrzebom Strony wzywającej, a w konsekwencji pozwala uniknąć występowania z wnioskami dodatkowymi (art. 4 ust. 2 Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych).

Doręczenia w sprawach karnych

Zgodnie z art. 586 k.p.k.:

§ 1. O doręczenie pisma przebywającej za granicą osobie, która ma obywatelstwo polskie, lub o przesłuchanie takiej osoby w charakterze

oskarżonego, świadka lub biegłego sąd lub prokurator zwraca się do polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego lub urzędu konsularnego.

§ 2. W razie niemożności dokonania czynności w sposób określony w § 1, można zwracać się o dokonanie tych czynności do sądu, prokuratury lub innego właściwego organu państwa obcego. W wypadku przeszkody, zajęcia i wydania przedmiotu należy do wniosku dołączyć odpis postanowienia sądu lub prokuratora nakazującego przeprowadzenie tej czynności w danej sprawie.

Bezpośrednie doręczanie dokumentów w obrocie międzynarodowym między państwami UE następuje na podstawie art. 4 Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej, sporządzonej w Brukseli dnia 29 maja 2000 r., zaś między państwami stronami na podstawie art. 16 ust. 1 Drugiego protokołu dodatkowego do Europejskiej konwencji o pomocy w sprawach karnych.

Doręczenia do państw, z których nie jest możliwe uzyskanie urzędowego potwierdzenia doręczenia dokonuje się za pośrednictwem konsularnej pomocy prawnej.

Pomoc prawna i doręczenia w sprawach karnych przez urząd konsularny

Do zadań konsulów należy między innymi doręczanie pism sądowych oraz wykonywanie wniosków o pomoc prawną i czynności przesłuchania (art. 586 § 1 i 2 k.p.k.).

Regulacja kodeksu postępowania karnego ma swoje rozwinięcie w ustawie z dnia 25 czerwca 2015 r. Prawo konsularne²⁶⁶.

Zgodnie z art. 26 ust. 1 ustawy Prawo konsularne na wniosek sądu lub prokuratora konsul:

- 1) doręcza pisma i inne dokumenty;
- 2) przesłuchuje strony, uczestników postępowania, świadków i podejrzanych;
 - 2a) jest obecny w miejscu przebywania świadka przesłuchiwanego w sposób określony w art. 177 § 1a k.p.k.;
- 3) przekazuje wnioski o udzielenie pomocy prawnej sądom i innym organom państwa przyjmującego.

2. Czynności wymienione w ust. 1 pkt 1 i 2 konsul wykonuje, stosując odpowiednio właściwe przepisy prawa polskiego, jeżeli odbiorca pisma lub innego dokumentu albo osoba, która ma być przesłuchana, jest obywatelem polskim i zgadza się dobrowolnie przyjąć pismo lub inny dokument albo złożyć zeznanie lub wyjaśnienie.

²⁶⁶ Tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 823 ze zm.

Konsul, zgodnie z art. 27 ustawy Prawo konsularne na wniosek sądu lub prokuratora:

- 1) występuje do sądów i innych organów państwa przyjmującego w sprawie uzyskania odpisów orzeczeń sądowych, dokumentów stanu cywilnego, świadectw pracy i innych dokumentów;
- 2) wskazuje organ w kraju właściwy w danej sprawie;
- 3) udziela informacji o podmiotach świadczących pomoc prawną w państwie przyjmującym, w szczególności pomoc prawną świadczoną bezpłatnie lub przez osoby posługujące się językiem polskim.

W razie podejmowania czynności przez Prokuratora, zgodnie z § 266 Regulaminu Prok., wniosek o pomoc prawną polegający na przesłuchaniu obywatela polskiego w charakterze podejrzanego, świadka lub biegłego, Dyrektor Departamentu do Spraw Prześiępczości Zorganizowanej i Korupcji Prokuratury Krajowej, naczelnik Wydziału Spraw Wewnętrznych Prokuratury Krajowej, naczelnik właściwego wydziału zamiejscowego, prokurator regionalny lub prokurator okręgowy przesyła bezpośrednio do właściwego urzędu konsularnego.

Doręczenia w sprawach karnych w trybie art. 138 i 139 k.p.k.

Doręczenia osobom niebędącym obywatelami polskimi dokonywać można także w drodze przepisów kodeksu postępowania karnego. Jest to bezpośrednia konsekwencja przewidzianego w art. 138 k.p.k. obowiązku strony, a także osoby niebędącej stroną, której prawa zostały naruszone, nieprzebywającej w kraju ani w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej, wskazania adresata dla doręczeń w kraju lub w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej. W razie nieuczynienia tego pismo wysłane na ostatnio znany adres w kraju lub w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej albo, jeżeli adresu tego nie ma, załączone do akt sprawy uważa się za doręczone. Co oczywiste, nie dotyczy to wypadku pierwszego doręczenia takiej osobie, o ile w trakcie czynności procesowych nie została ona pouczona o treści art. 138 k.p.k. Najpierw bowiem taka osoba musi zostać prawidłowo pouczona o treści art. 138 k.p.k.

Przesłuchanie w drodze pomocy prawnej

Przesłuchiwanie w drodze pomocy prawnej w sprawach o przestępcstwo handlu ludźmi mogą być oskarżeni, świadkowie i biegli. Przesłuchanie musi być przeprowadzone zgodnie z przepisami kodeksu postępowania karnego. Należy uwzględnić okoliczności wskazane wyżej w części dotyczącej postępowania przed sądem.

Wniosek o przesłuchanie osoby zawiera katalog skierowanych do niej pytań (§ 261 ust. 2 Regulaminu Prok.), a w przypadku wnoszenia o przesłuchanie osoby w charakterze świadka należy jednocześnie zwrócić się do organu państwa obcego z prośbą o uprzedzenie jej o treści art. 233 k.k. oraz w razie potrzeby o zapoznanie z treścią art. 182 k.p.k. lub art. 183 § 1 k.p.k., zaś w wypadku wnoszenia o przesłuchanie podejrzanego należy zwrócić się do organu państwa obcego z prośbą o uprzednie pouczenie go o obowiązkach i przysługujących mu uprawnieniach.

Jeżeli wniosek zawiera prośbę o przesłuchanie świadka lub biegłego w formie wideokonferencji, powinno się dodatkowo wskazać organ i nazwiska osób, które będą przeprowadzały czynność, oraz przyczyny, dla których nie jest pożądane lub możliwe osobiste stawiennictwo świadka lub biegłego (§ 262 Regulaminu Prok.). Zgodnie z § 263 Regulaminu Prok. jeżeli wniosek zawiera prośbę o przesłuchanie świadka lub biegłego w formie konferencji telefonicznej, wskazuje się również – oprócz danych wymienionych w § 262 – informację o tym, że świadek lub biegły wyraża gotowość do udziału w czynności w takiej formie.

Wzywianie osób przebywających za granicą do osobistego dobrowolnego stawiennictwa przed sądem lub prokuratorem i doprowadzanie osób pozbawionych wolności

Osoby przebywające za granicą i niepozbawione wolności mogą być wzywane do osobistego stawiennictwa przed sądem i prokuratorem w celu przesłuchania świadka lub konfrontacji. Z redakcji przepisu wynika, że mogą to być oskarżeni, świadkowie, biegli, tłumacze, specjaliści. Do doręczeń wezwania stosuje się w pierwszej kolejności doręczenie bezpośrednie (zob. art. 5 Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej, oraz protokół do konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi unii europejskiej z dnia 29 maja 2000 r.) albo doręczenie w drodze pomocy prawnej, w tym wykonywanej przez konsula.

Jedynie świadkowi i osobie wezwanej w charakterze biegłego przysługuje ochrona z art. 589 k.p.k. Zgodnie z art. 589 § 1 k.p.k. wezwany z zagranicy świadek lub biegły niebędący obywatelem polskim, który stawi się dobrowolnie przed sądem, nie może być ani ścigany, ani zatrzymany, ani też tymczasowo aresztowany z powodu przestępstwa będącego przedmiotem danego postępowania karnego i jakiegokolwiek innego przestępstwa popełnionego przed przekroczeniem polskiej granicy państwowej. Nie może być także w stosunku do niego wykonana kara orzeczona za takie przestępstwo. Ochronę tę wezwany traci o ile nie opuści w terminie

7 dni terytorium RP po tym, gdy sąd oznajmił mu, że obecność jego stała się zbędna (art. 589 § 2 k.p.k.). Z uwagi na to, że stawiennictwo jest dobrowolne, zgodnie z art. 589 § 4 k.p.k., w wezwaniu doręczonym świadkowi lub biegłemu stale przebywającemu za granicą należy zamieścić pouczenie o treści przepisów § 1–3. Nie należy natomiast zamieszczać zagrożenia stosowaniem środków przymusu z powodu niestawiennictwa.

Oględziny, przeszukania, zajęcie przedmiotów i ich wydanie za granicę

W drodze pomocy prawnej możliwe jest dokonywanie oględzin oraz przeszukiwanie pomieszczeń, innych miejsc i osób, zajęcie przedmiotów i wydawanie przedmiotów tych za granicę. Zasady przeprowadzania tych czynności regulują rozdziały 62a i 62b oraz decyzja ramowa Rady 2003/577/WSiSW z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie wykonania w Unii Europejskiej postanowień o zabezpieczeniu przyjęciem mienia i środków dowodowych. Przepisy te mają zastosowanie do Danii, Irlandii i Wielkiej Brytanii, a co do pozostałych państw UE jedynie w zakresie przepadku.

W pozostałym zakresie mają zastosowanie przepisy Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2014/41/UE z dnia 1 kwietnia 2014 r. w sprawie europejskiego nakazu dochodzeniowego w sprawach karnych.

Udostępnianie akt, dokumentów i informacji o karalności oskarżonych

Udostępnianie informacji o karalności oskarżonych na podstawie wyciągów z rejestru skazanych następuje z uwzględnieniem zasady wzajemności, gdy jest to niezbędne na potrzeby sprawy karnej wynika z art. 13 i 22 Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej oraz art. 4 protokołu dodatkowego do Konwencji podpisanego w dniu 17 marca 1978 r. Oprócz danych o karalności państwo wykonujące wniosek rekwizycyjny przedstawia odpis orzeczenia skazującego i informację o zastosowanych środkach.

W obszarze UE informacje dotyczące wymiany informacji pochodzących z rejestrów karnych regulowane są na mocy decyzji ramowej Rady 2009/315/WSiSW z dnia 26 lutego 2009 r. w sprawie organizacji wymiany informacji pochodzących z rejestru karnego pomiędzy państwami członkowskimi oraz treści tych informacji²⁶⁷, decyzji Rady 2009/316/WSiSW z dnia 6 kwietnia 2009 r. w sprawie ustanowienia europejskiego systemu przekazywania informacji z rejestrów karnych (ECRIS)²⁶⁸ oraz decyzji ra-

²⁶⁷ Dz. Urz. UE L 93 z 2009 r.

²⁶⁸ Dz. Urz. UE L 93 z 2009 r.

mowej Rady 2008/675/WSiSW z dnia 24 lipca 2008 r. w sprawie uwzględniania w nowym postępowaniu karnym wyroków skazujących zapadłych w państwach członkowskich Unii Europejskiej²⁶⁹.

Udzielanie informacji o prawie

W sprawach o przestępstwo handlu ludźmi może pojawić się konieczność skorzystania z informacji o prawie w innym państwie.

Informacje takie uzyskuje się w oparciu o art. 1 ust. 1 i art. 2 Protokołu dodatkowego sporządzonego w Strasburgu 15 marca 1978 r.²⁷⁰ do Konwencji europejskiej o informacji o prawie obcym sporządzonej w Londynie 7 czerwca 1968 r.²⁷¹ Państwa – strony Protokołu są zobowiązane do dostarczania sobie wzajemnie informacji o swoim prawie karnym materialnym i proceduralnym, organizacji wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w tym również prokuratury oraz o prawie dotyczącym wykonywania orzeczonych środków karnych. Zobowiązanie to dotyczy wszelkich postępowań odnoszących się do przestępstw, których ściganie, w chwili zwrócenia się z wnioskiem o dostarczenie informacji, należy do właściwości organów sądowych strony wzywającej. O informację taką można zwrócić się w trakcie postępowania karnego, jak i przed jego wszczęciem, za pośrednictwem Ministerstwa Sprawiedliwości.

W razie takiej potrzeby sąd może zwrócić się o treść prawa na podstawie § 372 Regulaminu USP, a prokurator na podstawie § 3–4 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu realizacji zadań związanych ze współpracą prokuratury z organizacjami międzynarodowymi lub ponadnarodowymi działającymi na podstawie umów międzynarodowych z dnia 10 października 2016 r.²⁷² do przedstawiciela krajowego w Eurojust. Można także zwrócić się o takie informacje, na podstawie § 370 Regulaminu urzędowania sądów powszechnych do punktów kontaktowych Europejskiej Sieci Sądowej.

Wykorzystanie w procesie karnym dowodów zagranicznych

Warunki, na jakich można w procesie karnym wykorzystywać dowody zagraniczne reguluje art. 587 k.p.k. Określa on, że sporządzone na wniosek polskiego sądu lub prokuratora protokoły oględzin, przesłuchań osób w charakterze oskarżonych, świadków, biegłych lub protokoły innych czyn-

²⁶⁹ Dz. Urz. UE L 220 z 2008 r.

²⁷⁰ Dz. U. z 1994 r., Nr 64, poz. 274.

²⁷¹ Dz. U. z 1994 r., Nr 64, poz. 272.

²⁷² Dz. U. z 2016 r., poz. 1732.

ności dowodowych, dokonanych przez sądy lub prokuratorów państw obcych albo organy działające pod ich nadzorem, mogą być odczytywane na rozprawie na zasadach określonych w art. 389, 391 i 393 k.p.k., jeżeli sposób przeprowadzenia czynności nie jest sprzeczny z zasadami porządku prawnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Należy także wskazać, że zgodnie z art. 350a k.p.k. przewodniczący składu orzekającego może zaniechać wezwania na rozprawę świadków, którzy zostali przesłuchani, przebywających za granicą lub mających stwierdzić okoliczności, które nie są tak doniosłe, aby konieczne było bezpośrednio przesłuchanie świadków na rozprawie, w szczególności takie, którym oskarżony w wyjaśnieniach swych nie zaprzeczył. Nie dotyczy to osób wymienionych w art. 182 k.p.k. Decyzja ta jest zaskarżalna.

Nie zawsze zatem przebywanie świadków za granicami Polski musi prowadzić do występowania z wnioskiem w drodze pomocy prawnej o ich przesłuchanie. Taki wniosek będzie konieczny jedynie wówczas, gdy zachodziłaby potrzeba uzupełnienia zeznań w zakresie okoliczności istotnych dla odpowiedzialności oskarżonego lub w celu wyjaśnienia sprzeczności (art. 172 k.p.k.), jeśli takowe zachodzą.

7.3.2. Europejski Nakaz Dochodzeniowy (END)

Podstawa prawna

Instytucję Europejskiego Nakazu Dochodzeniowego (END) reguluje Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2014/41/UE z dnia 1 kwietnia 2014 r. w sprawie europejskiego nakazu dochodzeniowego w sprawach karnych oraz art. 589w–589zt k.p.k. Instytucja ta została wprowadzona do kodeksu postępowania karnego w drodze implementacji Dyrektywy END poprzez uchwalenie ustawy z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw²⁷³, która weszła w życie z dniem 8 lutego 2018 r.

Wzór formularza END został określony rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 lutego 2018 r. w sprawie określenia wzoru formularza europejskiego nakazu dochodzeniowego²⁷⁴.

Regulacje dotyczące END zastąpiły, w ramach UE, odpowiednie regulacje Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych Rady Europy z dnia 20 kwietnia 1959 r. (wraz z protokołami dodatkowymi), Konwencji wykonawczej do Układu z Schengen, Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej z 29 maja 2000 r. (wraz z protokołem dodatkowym), decyzji ramowej

²⁷³ Dz. U. z 2018 r., poz. 201.

²⁷⁴ Dz. U. z 2018 r., poz. 366.

2003/577 z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie wykonania w Unii Europejskiej postanowień o zabezpieczeniu mienia i środków dowodowych, a także umów i porozumień dwustronnych (art. 34 Dyrektywy)²⁷⁵.

Dyrektywą nie są związane dwa państwa członkowskie UE – Dania i Irlandia, a także od czasu opuszczenia UE – Wielka Brytania.

Cel instytucji

Wprowadzenie END miało na celu stworzenie efektywnego systemu transgranicznego zabezpieczenia, przeprowadzenia oraz przekazania dowodów i wzmocnienie współpracy międzynarodowej w sprawach karnych. Podobnie, jak w przypadku ENA, założeniem było oparcie END o zasadę wzajemnego uznawania orzeczeń. Istotą END jest efektywna i sprawna, a jednocześnie zdecentralizowana i bezpośrednia współpraca w zakresie pozyskiwania dowodów.

Zakres zastosowania END

- END może być stosowany w toczących się postępowaniach przygotowawczym i sądowym (warunek konieczności i proporcjonalności);
- END obejmuje swym zakresem przestępstwa skarbowe i powszechne, a także wybrane wykroczenia;
- END może być wydany na wniosek (strony postępowania, obrońcy lub pełnomocnika) lub z urzędu;
- END zasadniczo dotyczy wszystkich czynności procesowych mających na celu gromadzenie materiału dowodowego, ale może zostać także wydany w celu zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem.

END będzie miał zatem zastosowanie również w sprawach o handel ludźmi.

Wyłączenia END

Wydanie END jest wyłączone w niektórych przypadkach.

Wyłączone jest zatem między innymi wydanie END, gdy gromadzenie dowodów następuje w ramach JIT (art. 13 Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej, art. 1 ust. 8 decyzji ramowej w sprawie wspólnych zespołów docho-

²⁷⁵ Co do zakresu notyfikacji Polski do Dyrektywy END zob. R. Kierzyńska, Uwagi wstępne, (w:) D. Drajewicz (red.), Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz. Art. 425–682, Nb. 5, Legalis.

dzeniowo–śledczych). W ramach END nie doręcza się dokumentów procesowych (art. 5 Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej).

END nie dotyczy także spontanicznego przekazania informacji (art. 7 Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej), obserwacji transgranicznej (art. 40 Konwencji wykonawczej do Układu z Schengen), przekazania ścigania karnego (art. 21 Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych) oraz wymiany danych z rejestrów karnych (art. 13 Europejskiej konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych).

Niedopuszczalność wydania END

Kodeks postępowania karnego w art. 589x zawiera klauzulę proporcjonalności. Wydanie END jest niedopuszczalne, gdy nie wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości lub prawo polskie nie dopuszcza przeprowadzenia lub uzyskania danego dowodu.

Ocena przesłanki interesu wymiaru sprawiedliwości pozostawiona jest do oceny organu wydającego END i ma prowadzić do ograniczenia zjawiska występowania z END²⁷⁶. Wyraźniej wskazuje na to art. 6 ust. 1 lit a Dyrektywy END, gdzie wskazano, że organ wydający może wydać END jedynie wówczas, gdy wydanie END jest konieczne i proporcjonalne do celów postępowania, przy uwzględnieniu praw przysługujących podejrzanemu lub oskarżonemu. Nie powinno zatem występować się z END w sytuacji gdy okoliczność na jaką ma być przeprowadzony dowód nie jest istotna dla prowadzonego postępowania, a zwłaszcza gdy dowód ten można uzyskać w inny sposób. W sprawach o przestępstwo handlu ludźmi także należy korzystać z tego instrumentu w sposób proporcjonalny, w zakresie istotnych dla rozstrzygnięcia okoliczności.

Co oczywiste END nie może zatem zostać wydany, gdy przepisy postępowania karnego wprowadzają zakazy dowodowe jak np. w zakresie przesłuchania świadków z art. 178 k.p.k.²⁷⁷

²⁷⁶ Pojęcie interesu wymiaru sprawiedliwości w przepisach dotyczący współpracy międzynarodowej należy rozumieć w ten sposób, że Minister Sprawiedliwości ma ocenić czy przekazanie ścigania będzie realnie sprzyjać osiągnięciu celów postępowania karnego, zob. szerzej R. K i e r z y n k a, Komentarz do art. 590, (w:) D. D r a j e w i c z (red.), Kodeks postępowania karnego, wyd. cyt., Nb. 5–6, Legalis.

²⁷⁷ H. K u c z y ń s k a, Komentarz do art. 589x, (w:) J. S k o r u p k a (red.) Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Nb 6, Legalis.

Oddalenie wniosku o wydanie END

Wniosek o wydanie END, skoro zmierza do uzyskania określonego dowodu i połączony jest z wykazaniem tezy dowodowej oraz źródła dowodowego, to mają do niego zastosowanie także przepisy ogólne kodeksu postępowania karnego dotyczące przeprowadzania dowodów. Wniosek taki może zostać zatem także oddalony na podstawie art 170 k.p.k., w całości lub w części.

Właściwość rzeczowa i miejscowa w zakresie END

END może wydać:

- 1) sędziego, sędziego śledczego, sąd (przed którym toczy się sprawa – art. 589w § 1 k.p.k.);
- 2) prokurator²⁷⁸;
- 3) organ dochodzeniowy określony przez państwo wydające, przy czym wymagane jest zatwierdzenie jego wydania, przez organy z pkt a lub b. (np. Policja, Straż Graniczna, KAS, CBA).

Postanowienie o END może zostać wydane przez sąd, przed którym sprawa się toczy lub przez prokuratora prowadzącego postępowanie przygotowawcze.

Forma END

Wydanie END wymaga wydania postanowienia (art. 589w § 4–5 k.p.k., art. 589zc § 1 k.p.k.), przy czym jeśli END zastępuje postanowienie dotyczące konkretnej czynności, powinno spełniać wymogi formalne właściwe dla tegoż postanowienia.

Treść END

END musi zawierać elementy określone w art. 589y k.p.k.. Przepis ten wymaga, aby END zawierał:

- oznaczenie organu, który wydał END ich dane;
- datę i miejsce wydania END;
- określenie czynności dochodzeniowej lub dowodu lub okoliczności, które mają zostać ustalone;
- dane osoby, której dotyczy END;
- sygn. akt oraz rodzaj postępowania, w związku z którym wydano END;
- opis i kwalifikacja prawna czynu;
- zwięzły opis stanu faktycznego;

²⁷⁸ Ale zob. zamiast wielu np. postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 29 stycznia 2019 r., sygn. II AKz 53/19, Legalis 2248649, wyrok Trybunału Sprawiedliwości z dnia 16 grudnia 2021 r., sygn. C–724/19, Legalis 2642937 co do danych telekomunikacyjnych.

- w przypadku END wydanego w celu zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, informacja o tym, czy ślad lub dowód ma zostać przekazany organowi wydającemu END, czy też pozostać w państwie wykonania END – wtedy konieczne jest określenie terminu;
- możliwość żądania, aby przy przeprowadzeniu czynności był obecny przedstawiciel państwa wydania END.

Zgodnie z art. 589y § 4 k.p.k. END sporządza się w języku polskim, a następnie dokonuje jego przetłumaczenia na język urzędowy państwa wykonania albo na inny język wskazany przez to państwo.

END sporządza się na formularzu określonym przez wskazane wyżej rozporządzenie (Formularz A), a tłumaczeniu podlegają jedynie wpisy w odpowiednich rubrykach formularza.

Zaskarżenie

Co do zasady postanowienie o wydaniu END jest niezaskarżalne. Prawo do złożenia zażalenia na postanowienie o wydaniu END nie przysługuje, chyba, że taką możliwość przewidują przepisy szczególne dot. czynności wskazanej w END, której przeprowadzenia domaga się organ wydający (art. 589zc § 1 k.p.k.).

Przekazanie END

END przekazuje się bezpośrednio właściwemu organowi w państwie wykonania. END może zostać przekazany również za pośrednictwem sądów okręgowych lub Ministra Sprawiedliwości albo prokuratora okręgowego lub Prokuratora Krajowego (art. 589zb § 1 k.p.k.).

Przekazanie END do Państwa jego wykonania może zostać dokonane także z wykorzystaniem urzędzeń służących do automatycznego przesyłania danych w sposób umożliwiający stwierdzenie autentyczności przekazywanego dokumentu. Do przekazania END może zostać także wykorzystana Europejska Sieć Sądowa lub Eurojust²⁷⁹.

Cofnięcie END

Możliwe jest cofnięcie wydanego END. Może to nastąpić z urzędu, gdy organ wydający dojdzie do wniosku, że z relewantnego prawnie powodu nie jest już konieczne skorzystanie z tego instrumentu. Do cofnięcia END może także dojść na skutek inicjatywy organu wykonującego, lecz poprzedzać to musi proces konsultacji z organem wydającym.

²⁷⁹ Zob. uwagi w rozdziale 7.4.1–7.4.2.

Zgodnie z art. 589zn § 1 k.p.k., w przypadku powzięcia wątpliwości, czy wydanie END było uzasadnione lub celowe lub czy dana czynność dochodzeniowa byłaby dopuszczalna w państwie wydania orzeczenia, właściwy sąd lub prokurator konsultuje się z organem wydającym END i jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, występuje z wnioskiem o cofnięcie END.

§ 2. W przypadku powzięcia wątpliwości co do autentyczności dokumentów niezbędnych do wykonania END lub wystąpienia technicznych przeszkód uniemożliwiających jego wykonanie, przepis § 1 stosuje się odpowiednio.

Terminy w END

Terminy związane z END reguluje art. 12 Dyrektywy oraz art. 589zg i zh k.p.k.

Oznaczono terminy maksymalne na podjęcie decyzji co do uznania oraz wykonania END (nie później niż w terminie 30 dni od otrzymania END) oraz przeprowadzenia dowodu (nie później niż 90 dni po podjęciu decyzji w sprawie uznania lub wykonania END).

Zasadniczym założeniem END jest jednak podejmowanie czynności co do niego w jak najkrótszym terminie. Państwo, do którego skierowano END powinno decyzję co do uznania lub wykonania, a także samą czynność dochodzeniową, podejmować lub przeprowadzać równie szybko i traktować równie priorytetowo, jak w podobnej sprawie krajowej. Podobnie, gdy państwo występujące z END zaznaczy w jego treści, że z uwagi na terminy procesowe, rodzaj przestępstwa lub inne szczególnie pilne okoliczności – konieczny jest termin krótszy niż wskazany w niniejszym artykule, lub jeżeli wskazał w END, że daną czynność dochodzeniową należy wykonać w określonym dniu, organ w państwie wykonującym powinien dążyć do realizacji tego zastrzeżenia w maksymalnym możliwym stopniu. W przypadku braku praktycznej możliwości takich działań organ wykonując informuje o tym niezwłocznie w dowolny sposób właściwy organ państwa wydającego, podając przyczyny opóźnienia i przewidywany czas potrzebny do podjęcia decyzji. Jednakże nawet w takim wypadku termin 90 dni, może zostać przedłużony o nie więcej niż 30 dni.

Odroczenie wykonania END

Co do zasady wykonanie END powinno nastąpić w terminach przewidzianych w Dyrektywie. Jediną podstawę odroczenia wykonania czynności procesowej o jaką wnosi państwo wnioskujące przewiduje art. 15 Dyrektywy i art. 589zk k.p.k.

Właściwy sąd lub prokurator może postanowić o odroczeniu wykonania END na niezbędny okres, jeżeli:

- 1) jego wykonanie mogłoby zaszkodzić toczącemu się postępowaniu kar-nemu;
- 2) przedmioty, dokumenty lub dane są wykorzystywane w innym postępo-waniu.

Oczywiście, po ustaniu przyczyny odroczenia wykonania END wła-sciwy sąd lub prokurator niezwłocznie przystępuje do jego wykonania, in-formując o tym jednocześnie organ wydający END (art. 589zk § 2 k.p.k.).

Odmowa wykonania END

Przesłanki odmowy wykonania END reguluje art. 589zj k.p.k. i art. 11 Dyrektywy o END. Przesłanki te są obligatoryjne lub fakultatywne.

Odmawia się wykonania END obligatoryjnie, gdy:

- 1) sąd lub prokurator nie uzyskał wymaganego zezwolenia umożliwiają-cego przeprowadzenie czynności z udziałem osoby wskazanej w END;
- 2) w stosunku do osoby ściganej zapadło w państwie członkowskim Unii Europejskiej prawomocne orzeczenie co do tych samych czynów, które zostały wskazane w END, oraz, w przypadku skazania za te same czyny, osoba ścigana odbywa karę lub ją odbyła albo kara nie może być wyko-nana według prawa państwa, w którym zapadł wyrok skazujący;
- 3) wykonanie END mogłoby narazić na niebezpieczeństwo funkcjonariu-sza przy wykonywaniu czynności operacyjno-rozpoznawczych oraz osobę udzielającą mu pomocy w zakresie tych czynności;
- 4) END dotyczy przesłuchania na okoliczność objętą bezwzględnym za-kazem przesłuchania;
- 5) wykonanie END naruszyłoby wolności i prawa człowieka i obywatela;
- 6) żądana czynność zagrażałaby bezpieczeństwu narodowemu;
- 7) END dotyczy czasowego wydania osoby pozbawionej wolności do pań-stwa wydania orzeczenia, a jego wykonanie skutkowałoby przedłuże-niem okresu pozbawienia wolności tej osoby.

Można zaś odmówić wykonania END, jeśli:

- 1) czyn będący podstawą wydania END, inny niż wymieniony w art. 607w, nie stanowi przestępstwa według prawa polskiego;
- 2) czyn będący podstawą wydania END według prawa polskiego został popełniony w całości lub w części na terytorium Rzeczypospolitej Pol-skiej lub na polskim statku wodnym lub powietrznym i nie stanowi prze-stępstwa według prawa polskiego;

- 3) wykonanie END wiązałoby się z ujawnieniem informacji niejawnych uzyskanych w toku czynności operacyjno-rozpoznawczych, jak również związanych z prowadzeniem tych czynności;
- 4) według prawa polskiego czynność dochodzeniowa, której dotyczy END, nie może być przeprowadzona w sprawie o przestępstwo będące podstawą jego wydania;
- 5) według prawa polskiego czynność dochodzeniowa, której dotyczy END, nie może być przeprowadzona w postępowaniu, w którym został on wydany;
- 6) END dotyczy czasowego wydania osoby pozbawionej wolności do państwa wydania orzeczenia albo do Rzeczypospolitej Polskiej, a osoba ta nie wyraża na to zgody;
- 7) END dotyczy przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, a oskarżony, który ma zostać przesłuchany, nie wyraża na to zgody;
- 8) END dotyczy przesłuchania osób, o których mowa w art. 179 § 1 lub art. 180 § 1 i 2, co do okoliczności określonych w tych przepisach. Przesłuchanie osób, o których mowa w art. 179 § 1 lub art. 180 § 1 i 2 k.p.k. wymaga podjęcia decyzji o zwolnieniu z tajemnicy (art. 589zj § 4 k.p.k.).

Przepisy przewidują także, że w razie gdyby miało nastąpić wydanie decyzji o odmowie wykonania END z powodów w § 1 pkt 1–6 lub § 2 pkt 2, 3 i 8 sąd lub prokurator konsultuje się z organem wydającym END w celu umożliwienia mu zmiany lub uzupełnienia END. Taka regulacja ma prowadzić do odmowy wykonania jedynie w wyjątkowych wypadkach.

Niedopuszczalne jest jednak odmówienie wykonania END z powodów wskazanych w § 2 pkt 1 i 4, a zatem podstawowych czynności dochodzeniowych, co do których wyłączone jest przeprowadzenie dowodu zastępczego (art. 589zi k.p.k.).

Potwierdzenie i obowiązki informacyjne

Zgodnie z art. 589zl k.p.k. Sąd lub prokurator potwierdza otrzymanie END niezwłocznie, nie później jednak niż w terminie tygodnia, licząc od dnia jego otrzymania. Potwierdzenia dokonuje się na formularzu, który przewidziany został w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia w sprawie określenia wzoru formularza potwierdzenia otrzymania europejskiego nakazu dochodzeniowego²⁸⁰.

²⁸⁰ Dz. U. z 2018 r., poz. 364.

Na organ wykonujący END zostały też nałożone obowiązki informacyjne.

Zgodnie z art. 589zm k.p.k. Sąd lub prokurator niezwłocznie informuje organ wydający END:

- 1) o niemożności wydania postanowienia w sprawie END, w przypadku gdy formularz END jest niekompletny lub błędnie wypełniony;
- 2) jeżeli uzna, że może być celowe przeprowadzenie czynności dochodzeniowych, których nie przewidziano lub których nie można było wskazać w chwili wydawania END;
- 3) o niemożności dopełnienia formalności i procedur wskazanych przez organ wydający END;
- 4) o każdym przypadku odmowy wykonania END lub o postanowieniu przeprowadzenia zastępczej czynności dochodzeniowej na podstawie art. 589zi § 2 lub 5;
- 5) o każdym przypadku odroczenia wykonania END, podając przyczyny uzasadniające to odroczenie i jego okres;
- 6) o uchyleniu lub zakończeniu okresu zabezpieczenia stosowanego zgodnie z art. 589zq.

Przekazanie dowodów uzyskanych na podstawie END

Istotą wykonania END jest pozyskanie wnioskowanych dowodów. Zgodnie z art. 589zp § 1 k.p.k. dowody uzyskane w związku z wykonaniem END są niezwłocznie przekazywane państwu wydania orzeczenia lub obecnemu przy wykonywaniu czynności przedstawicielowi organu wydającego END, na wniosek państwa wydania orzeczenia. W razie takiej potrzeby, organ wykonujący może zastrzec zwrot uzyskanych dowodów. Bezpośrednio na podstawie Dyrektywy możliwe jest zawieszenie przekazania dowodów do czasu rozpoznania złożonych środków zaskarżenia (art. 13 ust. 2 Dyrektywy o END).

Koszty wykonania END

Zagadnienie ponoszenia kosztów związanych z END normuje art. 589zr k.p.k., który przewiduje, że koszty wykonania END ponosi państwo jego wykonania. Wyjątkiem są tutaj sytuacje dotyczące czasowego przekazania osoby, które ponosi państwo wydania END oraz sytuacja gdy koszty wykonania byłyby wyjątkowo wysokie. Wówczas organ państwa wykonującego może zwrócić się o zwrot całości lub części przewidywanych wydatków lub zmianę zakresu END.

Praktyczne aspekty stosowania END w sprawach o handel ludźmi

Zasadą powinno być wydawanie jednego END w danej sprawie. Konsekwencją tej zasady powinno być wydawanie END, gdy materiał dowodowy w sprawie jest już zasadniczo zebrany. Należy zatem sprawnie dążyć do koncentracji materiału dowodowego. Unika się w ten sposób, konieczności wydawania kolejnego END, kiedy w toku postępowania okaże się, że trzeba przeprowadzić w innym kraju kolejną czynność dowodową. Należy również pamiętać o zasadzie proporcjonalności.

Działania organów prowadzących postępowanie w sprawie handlu ludźmi mogą wyprzedzać właściwe działania dowodowe. Z uwagi na transgraniczny charakter przestępstwa handlu ludźmi, może okazać się konieczne nie tylko przeprowadzenie dowodu, ale także czynności poprzedzających jego przeprowadzenie. W razie obawy, że organizatorzy handlu ludźmi będą podejmować działania utrudniające postępowanie poprzez wpływ na materiał dowodowy organ może wydać END w ramach tzw. środków tymczasowych na podstawie art 32 Dyrektywy. Celem takiego END jest zastosowanie przez inne państwo wszelkich czynności służących tymczasowemu zapobieżeniu zniszczeniu, przekształceniu, usunięciu, przekazaniu lub pozbyciu się przedmiotu, który może być wykorzystany jako dowód.

W sprawach handlu ludźmi w drodze END można występować o przeprowadzenie różnych czynności procesowych. Najczęściej będzie to wymagało zwrócenia się o:

- dane z rachunków bankowych i finansowych (art. 26 Dyrektywy) – w celu ustalenia, czy osoba fizyczna lub prawna objęta danym postępowaniem karnym posiada lub kontroluje jeden lub kilka dowolnego rodzaju rachunków w jakimkolwiek banku na terytorium państwa wykonującego a także wszelkich szczegółowych informacji dotyczących zidentyfikowanych rachunków;
- dane o transakcjach bankowych i finansowych (art. 27 Dyrektywy) – w celu uzyskania szczegółowych informacji o transakcjach bankowych, które zostały przeprowadzone w określonym okresie za pomocą jednego lub kilku rachunków wskazanych w END, w tym w celu uzyskania szczegółowych informacji o rachunku nadawcy lub odbiorcy”;
- kontroli i utrwalania treści rozmów telefonicznych oraz utrwalania przy użyciu środków technicznych treści innych rozmów lub przekazów informacji, w tym korespondencji przesyłanej pocztą elektroniczną (art. 30 Dyrektywy).

Z uwagi na fakt, że pokrzywdzeni przestępstwem, świadkowie, a także sprawcy przestępstw handlu ludźmi, mogą przebywać na terytorium in-

nego państwa mogą zachodzić trudności w przesłuchaniu tych osób w prowadzonym postępowaniu w kraju jego prowadzenia. Dzięki wykorzystaniu END możliwe jest przeprowadzenie tej czynności w sposób względnie szybki. Służy temu przesłuchanie w formie wideokonferencji lub innej formie audiowizualnej (art. 24 Dyrektywy), a także przesłuchanie w drodze konferencji telefonicznej (art. 25 Dyrektywy). Z uwagi na zmiany treści art. 374 k.p.k. przeprowadzenie takiej czynności będzie możliwe także wobec oskarżonego, ale wydaje się, że dopiero na etapie postępowania sądowego. Mimo bowiem zmiany treści art. 374 k.p.k. ustawodawca nie zdecydował się na wprowadzenie odpowiednika art. 177 § 1a k.p.k. co do wyjaśnień oskarżonego co powoduje, że przesłuchanie oskarżonego w ten sposób jest niedopuszczalne.

W drodze END możliwe jest także tymczasowe przekazanie osób pozbawionych wolności do celów przeprowadzenia czynności dochodzeniowej (art. 22 Dyrektywy). Zgodnie z art. 22 ust. 1 Dyrektywy END można wydać w celu tymczasowego przekazania osoby pozbawionej wolności w państwie wykonującym w związku z przeprowadzeniem czynności dochodzeniowej służącej gromadzeniu materiału dowodowego, która to czynność wymaga obecności tej osoby na terytorium państwa wydającego, pod warunkiem, że osoba ta zostanie odesłana z powrotem w terminie określonym przez państwo wykonujące.

7.3.3. Europejski Nakaz Aresztowania (ENA)

ENA jest instrumentem opartym na zasadzie wzajemnego zaufania i wzajemnego uznawania orzeczeń, w przeciwieństwie do END, realizowanym jedynie przez organy sądowe państw członkowskich UE. W przypadku Islandii i Norwegii zawarte zostało osobne porozumienie o podobnym do ENA zakresie²⁸¹, zaś co do Wielkiej Brytanii warunki wykonywania ENA zawiera Umowa o Brexicie²⁸². W przypadku pozostałych państw instrumentem wydania pozostaje ekstradycja.

W przeciwieństwie do END, służy wydaniu podejrzanych i oskarżonych w celu ich ścigania i w zakresie spraw o handel ludźmi ten cel będzie miał najczęściej zastosowanie, gdyż wydawanie ENA w celu odbycia kary w sprawach o takie czyny ma w praktyce mniejsze znaczenie.

²⁸¹ Zob. art. 76 i n. umowy między Unią Europejską a Republiką Islandii i Królestwem Norwegii w sprawie procedury przekazywania osób pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej a Islandią i Norwegią – Dz. Urz. UE L 292 z 2006 r.

²⁸² Zob. Umowa o handlu i współpracy między Unią Europejską i Europejską Wspólnotą Energii tomowej, z jednej strony, a Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii północnej, z drugiej strony – Dz. Urz. UE L 444 z 2020 r.

Podstawy prawne

Podstawą prawną w zakresie ENA stanowi decyzja ramowa Rady z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie europejskiego nakazu aresztowania i procedury wydawania osób między Państwami Członkowskimi²⁸³, decyzja ramowa RADY 2009/299/WSiSW z dnia 26 lutego 2009 r. zmieniająca decyzje ramowe 2002/584/WSiSW, 2005/214/WSiSW, 2006/783/WSiSW, 2008/909/WSiSW oraz 2008/947/WSiSW i tym samym wzmacniająca prawa procesowe osób oraz ułatwiająca stosowanie zasady wzajemnego uznawania do orzeczeń wydanych pod nieobecność danej osoby na rozprawie²⁸⁴ a także rozdziały 65a i 65c k.p.k.

Cel instytucji

Wprowadzenie ENA miało na celu zastąpienie systemu ekstradycji i usprawnienie, a także przyspieszenie procedury wydawania osób ściganych między państwami UE.

Zakres zastosowania ENA

Zgodnie z art. 607a k.p.k. w razie podejrzenia, że osoba ścigana za przestępstwo podlegające jurysdykcji polskich sądów karnych może przebywać na terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej, właściwy miejscowo sąd okręgowy, na wniosek prokuratora, a w postępowaniu sądowym i wykonawczym – z urzędu lub na wniosek właściwego sądu rejonowego, może wydać europejski nakaz aresztowania, zwany w niniejszym rozdziale „nakazem”.

Sąd wydający ENA powinien dążyć do tego by ENA obejmowało (§ 353 Regulaminu USP) sprawy w toku, dotyczące tego samego oskarżonego, przewodniczący wydziału kieruje łącznie do rozpoznania na posiedzenie w przedmiocie wydania nakazu (§ 353 ust. 2 Regulaminu USP). Ma to istotne znaczenie z uwagi na zasadę specjalności, która przewiduje, że osoby przekazanej w wyniku wykonania nakazu nie można ścigać za przestępstwa inne niż te, które stanowiły podstawę przekazania, ani wykonać orzeczonych wobec niej za te przestępstwa kar pozbawienia wolności albo innych środków polegających na pozbawieniu wolności (art. 607e § 1 i 2 k.p.k.). Od zasady tej przewidziane są w art. 607e § 3 k.p.k. wyjątki, przy czym w razie wyrażenia zgody przez osobę ściganą na przekazanie i zrzeczenia się korzystania za zasady specjalności, a także w razie złożenia,

²⁸³ Dz. Urz. UE L 190 z 2002 r.

²⁸⁴ Dz. Urz. UE L 81 z 2009 r.

po przekazaniu, przed sądem właściwym do rozpoznania sprawy oświadczenia o zrzeczeniu się korzystania z zasady specjalności nie jest możliwe jej cofnięcie (art. 607e § 3a k.p.k.).

Niedopuszczalność ENA

Niedopuszczalność wydania ENA ma miejsce przede wszystkim gdy nie wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości (zasada proporcjonalności). Podobnie jak w innych instrumentach przesłanka ta ma charakter klauzuli generalnej, a jej skutkiem jest to, że nie stosuje się zasady legalizmu (art. 10 k.p.k.). Klauzula ta pozwala na niestosowanie ENA we wszystkich sprawach, w których zostanie uznane, że interes wymiaru sprawiedliwości nie wymaga jego zastosowania (np. zbliżający się termin przedawnienia itp.).

Przepis art. 607b k.p.k. przewiduje także, że niezależnie od oceny czy wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości niedopuszczalne jest wydanie ENA w związku z prowadzonym przeciwko osobie ściganej postępowaniem karnym o przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności do roku i w celu wykonania kary pozbawienia wolności orzeczonej w wymiarze do 4 miesięcy albo innego środka polegającego na pozbawieniu wolności na czas nieprzekraczający 4 miesięcy. Ma to ograniczyć wydawanie ENA w sprawach błahych.

Organy właściwe do wydania ENA

ENA wydaje sąd okręgowy na wniosek prokuratora. Może też wydać ENA z urzędu lub na wniosek sądu rejonowego.

Forma i treść ENA

ENA zawsze przybiera postać postanowienia, jego wydanie musi jednak poprzedzać wydanie postanowienia o tymczasowym aresztowaniu sprawcy. Konieczne są zatem dwie decyzje procesowe. Warunki formalne ENA przewiduje art. 607c k.p.k. a jego wzór został określony w akcie wykonawczym²⁸⁵ ENA powinien zatem zawierać:

- 1) oznaczenie sądu występującego, ze wskazaniem jego adresu, numeru telefonu, telefaksu i adresu poczty elektronicznej;
- 2) datę oraz miejsce wydania nakazu;
- 3) dane określające tożsamość i obywatelstwo osoby ściganej;
- 4) sygnaturę, rodzaj i treść prawomocnego albo podlegającego wykonaniu orzeczenia sądu, w związku z którym nakaz został wydany;

²⁸⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 lutego 2012 r. w sprawie określenia wzoru europejskiego nakazu aresztowania Dz. U. z 2012 r., poz. 266.

- 5) przytoczenie opisu i kwalifikacji prawnej czynu;
- 6) górną granicę ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności przestępstwa, o które toczy się postępowanie, lub wysokość orzeczonej kary pozbawienia wolności albo innego środka polegającego na pozbawieniu wolności;
- 7) zwięzły opis stanu faktycznego sprawy;
- 8) wskazanie następstw czynu nieobjętych ustawowymi znamionami przestępstwa.

ENA powinien zostać przetłumaczony na język urzędowy państwa wykonania nakazu (art. 607c § 2 k.p.k.).

Przekazanie ENA

Przekazanie ENA może nastąpić, oprócz formy tradycyjnej, również z wykorzystaniem urządzeń służących do automatycznego przesyłania danych w sposób umożliwiający stwierdzenie autentyczności tych dokumentów (art. 607d § 4 k.p.k.).

Zgodnie z art. 607d § 1 i 2 k.p.k. jeżeli istnieje podejrzenie, że osoba ścigana może przebywać na terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej, a jej miejsce pobytu nie jest znane, prokurator, a w postępowaniu sądowym i wykonawczym sąd okręgowy, który wydał nakaz, przesyła jego odpis do centralnej jednostki Policji współpracującej z Interpolem z wnioskiem o wszczęcie poszukiwań międzynarodowych. Jeżeli miejsce pobytu osoby ściganej jest znane lub zostało ustalone w wyniku poszukiwań, o których mowa w § 1, prokurator, a w postępowaniu sądowym i wykonawczym sąd okręgowy, który wydał nakaz, przekazuje go bezpośrednio organowi sądowemu państwa wykonania nakazu; odpis nakazu przekazuje się Ministrowi Sprawiedliwości.

Szczegółowe zasady postępowania w zakresie przekazania ENA przewidują § 353–359 Regulaminu USP oraz § 292–295 Regulaminu Prok.

Zasada specjalności

Jak już wskazano wyżej nie jest możliwe ściganie osoby przekazanej na podstawie ENA za przestępstwa inne niż te, które stanowiły podstawę przekazania, ani wykonać orzeczonych wobec niej za te przestępstwa kar pozbawienia wolności albo innych środków polegających na pozbawieniu wolności, a sąd, który prawomocnie orzekł w sprawie, może zarządzić wykonanie kary tylko za te przestępstwa, które stanowiły podstawę przekazania osoby ściganej. Bez rezygnacji z zasady specjalności, o ile nie zajdą wyjątki wskazane w art. 607e § 3 k.p.k. nie jest możliwe orzeczenie kary łącznej

obejmującej kary pozbawienia wolności, z których przynajmniej jedna wymierzona została za przestępstwo inne niż te, które stanowiło podstawę wydania na podstawie ENA, jak również wykonanie takiej kary łącznej.

Zaskarżalność

Na postanowienie sądu okręgowego w przedmiocie europejskiego nakazu aresztowania, wydane na podstawie art. 607a k.p.k., zażalenie nie przysługuje²⁸⁶.

Obowiązki informacyjne

Po prawomocnym zakończeniu postępowania karnego przeciwko osobie ściganej lub wykonaniu wobec niej kary pozbawienia wolności albo innego środka polegającego na pozbawieniu wolności sąd właściwy do rozpoznania sprawy przesyła odpis orzeczenia lub zawiadomienie o wykonaniu kary albo innego środka do organu wymiaru sprawiedliwości państwa wykonania nakazu (art. 607g k.p.k.), W razie, gdy postępowanie zakończy się na etapie postępowania przygotowawczego obowiązek ten wykonuje prokurator.

Najważniejsze kwestie dotyczące wykonania ENA skierowanego do Polski

Wykonanie ENA skierowanego do Polski regulują art. 607k–607zc k.p.k. oraz § 293 i n. Regulaminu Prok. Przekazanie z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej osoby ściganej europejskim nakazem aresztowania, zwanym w niniejszym rozdziale „nakazem europejskim”, następuje w celu przeprowadzenia przeciwko niej, na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, postępowania karnego lub wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności albo innego środka polegającego na pozbawieniu wolności.

W razie otrzymania ENA właściwy prokurator okręgowy (§ 293 Regulaminu Prok.), przesłuchuje osobę, której nakaz dotyczy informując ją o treści nakazu europejskiego oraz o możliwości wyrażenia zgody na przekazanie lub zgody na niestosowanie przepisu art. 607e § 1 k.p.k., po czym wnosi sprawę do właściwego miejscowo sądu okręgowego. Zatrzymanie osoby ściganej nakazem europejskim może nastąpić także na podstawie wpisu do bazy SIS oraz Interpol. Osoba, której dotyczy ENA może zostać aresztowana (art. 607k § 3 k.p.k.).

Organem właściwym do orzekania o przekazaniu i tymczasowym aresztowaniu, zgodnie z art. 607l § 1 k.p.k. jest sąd, który orzeka w tej kwestii na posiedzeniu, w którym mają prawo wziąć udział prokurator i obrońca. Wraz

²⁸⁶ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 stycznia 2005 r., sygn. I KZP 29/04, OSNKW 2005, nr 1, poz. 3.

z zawiadomieniem o posiedzeniu doręcza się osobie ściganej ENA wraz z tłumaczeniem (chyba, że ze względu na szczególne okoliczności nie jest możliwe sporządzenie tłumaczenia przed posiedzeniem).

W trakcie posiedzenia może zostać odebrane do protokołu oświadczenie o zgodzie na przekazanie lub o zgodzie na niestosowanie przepisu art. 607e § 1 k.p.k., przy czym z uwagi na to, że oświadczenie nie może być cofnięte, należy osobę ściganą pouczyć o tej konsekwencji wyrażenia zgody. Uzyskanie zgody osoby ściganej na rezygnację z zasady specjalności, z uwagi na charakter ENA oraz możliwe konsekwencje dla osoby ściganej, zasadne jest zapewnienie pomocy prawnej i wyznaczenie takiej osobie obrońcy z urzędu.

Postanowienie sądu jest zaskarżalne, przy czym zażalenie wnosi się w terminie 3 dni od dnia ogłoszenia postanowienia, a jeżeli osoba ścigana pozbawiona jest wolności i nie została sprowadzona na posiedzenie sądu – od dnia jego doręczenia.

Postanowienie w przedmiocie przekazania sąd okręgowy wydaje w terminie 40 dni od dnia zatrzymania osoby ściganej. Jeżeli osoba ścigana złożyła oświadczenie, o którym mowa w art. 607l § 2 k.p.k., termin ten wynosi 3 dni i biegnie od dnia złożenia oświadczenia (art. 607m § 1 k.p.k.). Przepisy dotyczące postępowania w przedmiocie przekazania przewidują, że powinno się ono zakończyć prawomocnie w terminie 60 dni od dnia zatrzymania osoby ściganej lub 10 dni od złożenia przez nią oświadczenia, o którym mowa w art. 607l § 2 k.p.k., a w szczególnie uzasadnionych wypadkach, powinno zakończyć się prawomocnie w terminie kolejnych 30 dni od dnia upływu, odpowiednio 60 lub 10 dni. W razie takiego opóźnienia sąd okręgowy powinien powiadomić organ sądowy, który wydał nakaz europejski, podając przyczynę opóźnienia.

Przekazanie osoby ściganej następuje najpóźniej w terminie 10 dni od dnia uprawomocnienia się postanowienia, który to termin na skutek siły wyższej albo zagrożenia dla życia lub zdrowia tej osoby może zostać ustalony na maksymalnie 10 dni od dnia upływu nowo ustalonego terminu przekazania (ale nie terminu ustania zagrożenia lub siły wyższej). Osobę tę przekazuje się właściwemu organowi sądowemu państwa wydania ENA (art. 607n k.p.k.).

Normę gwarancyjną zawiera art. 607n § 3 k.p.k., który przewiduje, że jeśli państwo wydające ENA nie przejmie osoby ściganej w określonych terminach zarządza się niezwłoczne zwolnienie tej osoby, jeżeli nie jest ona pozbawiona wolności w innej sprawie.

Możliwe jest także odroczenie wykonania przekazania. Zgodnie z art. 607o § 1 k.p.k., jeżeli przeciwko osobie ściganej jest prowadzone w kraju postępowanie karne o inny czyn niż wskazany w nakazie europejskim lub

osoba ta ma odbyć w kraju za taki czyn karę pozbawienia wolności, sąd, wydając postanowienie o przekazaniu, może odroczyć jego wykonanie do czasu zakończenia w kraju postępowania karnego lub do czasu wykonania w kraju kary pozbawienia wolności. W takim wypadku możliwe jest czasowe przekazanie osoby ściganej na warunkach określonych w pisemnym porozumieniu określającym warunki takiego przekazania, zawartym z tym organem (art. 607o § 2 k.p.k.).

Przepisy kodeksu postępowania karnego przewidują obligatoryjne i fakultatywne powody odmowy wykonania ENA. Zostały one określone w art. 607p § 1 i 2 k.p.k., art. 607r § 1 k.p.k., 607s k.p.k.

Przepis art. 607t k.p.k. przewiduje warunkowe przekazanie osoby ściganej (obywatela polskiego lub osoby korzystającej z prawa azylu na terytorium RP) pod warunkiem, że osoba ta będzie odesłana na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej po prawomocnym zakończeniu postępowania w państwie wydania nakazu europejskiego. Do takiego zastrzeżenia konieczna jest zgoda osoby ściganej, wobec której wydano ENA.

Zgodnie z art. 607w ust. 3 k.p.k., jeżeli nakaz europejski dotyczy osoby niebędącej obywatelem polskim, okoliczność, że czyn nie jest przestępstwem według prawa polskiego, nie stanowi przeszkody do wykonania nakazu europejskiego, o ile dotyczy on czynu zagrożonego w państwie jego wydania karą co najmniej 3 lat pozbawienia wolności albo czynu, za który może być orzeczony co najmniej w tym samym wymiarze inny środek polegający na pozbawieniu wolności, będącego przestępstwem między innymi handlu ludźmi. Przepis ten określa wyłączenia co do konieczności badania podwójnej karalności. Gdy zatem ENA dotyczy obcokrajowca lub bezpaństwowca, a w kraju wydania ENA czyn ten zagrożony jest karą co najmniej 3 lat pozbawienia wolności to nie jest istotne, że w Polsce czyn taki nie stanowi przestępstwa.

W razie gdyby przed wydaniem ENA okazało się, że płynie nakaz europejski dotyczący tej samej osoby, wydany przez organ sądowy innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, sąd rozpoznaje oba nakazy europejskie łącznie. Orzekając o przekazaniu osoby ściganej do danego państwa, sąd bierze pod uwagę okoliczności każdej ze spraw, wagę przestępstwa i miejsce jego popełnienia, kolejność wydania nakazów europejskich oraz ich cele (art. 607x § 1 k.p.k.), w razie gdyby taki fakt zaistniał po wydaniu ENA, rozpoznanie kolejnego lub kolejnych ENA musi nastąpić po uprawomocnieniu się pierwszego, a w razie uchylecia pierwszego ENA rozpoznaje się zgodnie z art. 607x § 1 k.p.k.

7.3.4. Wspólne Zespoły Śledcze (JIT)

Pomoc prawna w postępowaniu przygotowawczym może polegać na wykonywaniu czynności w ramach wspólnego zespołu śledczego. Wspólne Zespoły Śledcze (ang. *Joint Investigation Team* – JIT) to odpowiedź, w zakresie współpracy międzynarodowej, na wyzwania stojące przed państwami zwalczającymi transgraniczną przestępczość, w tym dotyczącą handlu ludźmi. Mają one przyczynić się do zwiększenia efektywności prowadzonych postępowań poprzez skoordynowane działania prowadzone w kilku państwach²⁸⁷. Od efektywności ich działania w dużej mierze zależy skuteczne ściganie i przeciwdziałanie popełnianiu przestępstw, stąd przy ich tworzeniu można korzystać z pomocy Europolu i Eurojust, które udostępniają nie tylko wiedzę fachową dotyczącą współdziałania²⁸⁸, ale także finansują określone obszary działalności wspólnych zespołów śledczych.

Podstawy prawne

Konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej wprowadziła regulacje umożliwiające powoływanie wspólnych zespołów śledczych²⁸⁹. Możliwość ich powołania przewidywał także Drugi Protokół Dodatkowy z dnia 8 listopada 2001 r. do Europejskiej Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych z 1959 r.²⁹⁰ Aktem prawnym, który uregulował szczegółowe zasady działania wspólnych zespołów śledczych była Decyzja Ramowa UE 2002/465/JHA z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie wspólnych zespołów dochodzeniowo-śledczych²⁹¹. Wypełniając obowiązek implementacji JIT wprowadzone zostały do polskiego ustawodawstwa na mocy art. 2 ust. 2 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz

²⁸⁷ O wspólnych zespołach śledczych zob. szerzej np. K. Karsznicki, Wspólne zespoły śledcze, *Prokuratura i Prawo* 2011, nr 7–8, s. 7–18.

²⁸⁸ Europol przygotował praktyczny przewodnik dla wspólnych zespołów dochodzeniowo-śledczych (*JITs practical guide*) – <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/documentsevents/publicationsdocuments/jits-practical/-/guide> (dostęp 29 stycznia 2022 r.).

²⁸⁹ Art. 13 stanowi, że właściwe organy dwóch lub więcej Państw Członkowskich, mogą na podstawie porozumienia utworzyć wspólny zespół śledczy dla realizacji ściśle określonego celu i na czas określony, który za obopólną zgodą może być przedłużony za zgodą wszystkich stron, dla prowadzenia postępowań karnych w jednym lub więcej Państw Członkowskich ustanawiających taki zespół. Skład zespołu ustala się w porozumieniu.

²⁹⁰ Dz. U. z 2004 r., Nr 139, poz. 1476.

²⁹¹ Dz. Urz. UE L 162 z 2002 r.

niektórych innych ustaw²⁹². Regulacje ich dotyczące znajdują się w art. 589b–589f k.p.k.

Powołanie wspólnego zespołu śledczego

Wspólny zespół śledczy powoływany jest w drodze porozumienia zawieranego na czas oznaczony, na potrzeby określonego postępowania przygotowawczego, między Prokuratorem Generalnym oraz organem właściwym państwa współpracującego (art. 589b § 2 k.p.k.). Porozumienie zespołu powinno, zgodnie z art. 589b § 3 k.p.k., określać:

- 1) przedmiot, cel, miejsce i okres współpracy;
- 2) skład zespołu, ze wskazaniem osoby kierującej;
- 3) zadania poszczególnych członków zespołu.

W porozumieniu o powołaniu zespołu można zastrzec możliwość dopuszczenia do prac w zespole, w określonych warunkach, przedstawiciela instytucji międzynarodowej powołanej do zwalczania przestępczości (np. Europol, Eurojust).

JIT działa przez określony w porozumieniu czas, który może być przedłużony na dalszy czas oznaczony, niezbędny do osiągnięcia celu tej współpracy, przy czym przedłużenie wymaga zgody wszystkich stron porozumienia.

Współpraca w ramach zespołu polskiego na terytorium RP

Podstawa prawna powołania zespołu polskiego znajduje się w art. 589c § 1 k.p.k., a zasady funkcjonowania określa art. 589c § 2–8 k.p.k.

W artykule tym wskazane są dwie sytuacje:

- pierwsza z nich przewiduje, że powołanie zespołu polskiego jest możliwe, gdy sprawca działał lub następstwa jego czynu wystąpiły na terytorium innego państwa i zachodzi potrzeba wykonania czynności śledztwa na terytorium tego państwa lub z udziałem jego organu;
- druga, że prowadzone na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej postępowanie przygotowawcze pozostaje w związku przedmiotowym lub podmiotowym z postępowaniem przygotowawczym o przestępstwo wymienione w pkt 1, prowadzonym na terytorium innego państwa i zachodzi potrzeba wykonania większości czynności śledztwa w obu postępowaniach na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Powołanie zespołu polskiego jest możliwe jedynie wtedy, gdy prowadzone postępowania dotyczą poważnych przestępstw, których katalog nie jest zamknięty. Za takie przestępstwo uznano przestępstwo handlu ludźmi.

²⁹² Dz. U. z 2004 r., Nr 93, poz. 889.

Zgodnie z § 269 ust. 1 Regulaminu Prok. wniosek o powołanie wspólnego zespołu śledczego, o którym mowa w art. 589c k.p.k., Dyrektor Departamentu do Spraw Przeszłości Zorganizowanej i Korupcji Prokuratury Krajowej, naczelnik właściwego wydziału zamiejscowego, prokurator regionalny lub okręgowy kieruje drogą służbową do Prokuratora Generalnego za pośrednictwem Prokuratora Krajowego. Wniosek ten powinien określać przesłanki uzasadniające powołanie zespołu polskiego, przewidziane w art. 589c § 1 k.p.k., a także elementy, które powinno zawierać porozumienie o powołaniu takiego zespołu, wymienione w art. 589b § 3 k.p.k.

Pracami zespołu polskiego może kierować jedynie polski prokurator. W skład zespołu polskiego mogą wchodzić polscy prokuratorzy i przedstawiciele innych organów uprawnionych do prowadzenia śledztwa oraz funkcjonariusze właściwych organów państwa współpracującego.

Do czynności w postępowaniu przygotowawczym wykonywanych w ramach zespołu polskiego stosuje się przepisy prawa krajowego, z zastrzeżeniem § 5–8 oraz art. 589e k.p.k., dotyczącego wykorzystywania informacji uzyskanych przez członka zespołu w związku z udziałem w jego pracach.

Zasadą współpracy w ramach zespołu polskiego, jest, że funkcjonariusze delegowani mogą być obecni przy wszystkich czynnościach procesowych. Prokurator kierujący zespołem polskim może jednak zarządzić odmiennie, gdy zachodzi szczególny wypadek uzasadniony potrzebą ochrony ważnego interesu RP lub praw jednostki. Funkcjonariusz delegowany może, za zgodą stron porozumienia wykonać określone czynności śledztwa, nie może jednak wydawać postanowień przewidzianych w kodeksie postępowania karnego. W czynności funkcjonariusza delegowanego uczestniczy polski członek zespołu, który sporządza z niej protokół. Jeżeli zachodzi potrzeba wykonania czynności śledztwa na terytorium państwa współpracującego, z wnioskiem o pomoc prawną zwraca się do właściwej instytucji lub organu funkcjonariusz delegowany przez to państwo.

Współpraca w ramach zespołu zagranicznego (obcego)

Skoro możliwe jest powołanie zespołu polskiego to oczywiste jest, że polskie organy mogą współpracować w ramach zespołów zagranicznych, których działalność określa art. 589d k.p.k. Na jego mocy polski prokurator lub przedstawiciel innego organu uprawnionego do prowadzenia śledztwa może zostać delegowany przez Prokuratora Generalnego albo inny właściwy organ, do zespołu na terytorium innego państwa współpracującego w wypadkach określonych przepisami państwa, na którego terytorium odbywa się współpraca zespołu. Zespół obcy działa na podstawie prawa we-

wnętrznego państwa, na którego terytorium działa, a państwo to jest zobowiązane do zapewnienia odpowiednich warunków organizacyjnych dla efektywnego jego działania.

W przeciwieństwie do zespołu polskiego, zespołem obcym może kierować także funkcjonariusz organu ochrony porządku publicznego. Członkowi zespołu, będącemu polskim prokuratorem przysługują uprawnienia prokuratora państwa obcego określone w art. 588 § 1 k.p.k. Może on zatem wystąpić z wnioskiem do polskich organów o udzielenie pomocy prawnej.

Zgodnie z § 270 ust. 1 Regulaminu Prok. tryb określony w § 269 ust. 1 stosuje się także w przypadku delegowania prokuratora do zespołu, o którym mowa w art. 589d § 1 k.p.k., chyba, że wniosek o delegowanie właściwy organ państwa współpracującego skieruje bezpośrednio do Prokuratora Generalnego lub Prokuratora Krajowego.

W ocenie Eurojustu, w przypadku spraw związanych handlem ludźmi zawsze należy rozważyć powołanie JIT, gdyż umożliwia to dynamiczną i ścisłą współpracę, ustanowienie wspólnych celów dochodzeniowych oraz elastyczność i szybkie dostosowanie czynności w ramach postępowania przygotowawczego w miarę zmiany okoliczności sprawy²⁹³.

7.4. Przekazanie i przejęcie ścigania

Kolejnym mechanizmem współpracy międzynarodowej mogącym mieć zastosowanie w sprawach dotyczących przestępstwa handlu ludźmi, jest przejęcie i przekazanie ścigania. Należy pamiętać, że przepisy kodeksu postępowania karnego, zgodnie z art. 615 § 2 k.p.k. stosuje się w tym zakresie, o ile umowa międzynarodowa, którą Polska jest związana nie stanowi inaczej²⁹⁴.

Zgodnie z art. 591 § 1 k.p.k. w sprawie o przestępstwo popełnione za granicą przez:

- 1) obywatela polskiego,
- 2) osobę mającą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej stałe miejsce zamieszkania,
- 3) osobę, która odbywa lub będzie odbywać w Rzeczypospolitej Polskiej karę pozbawienia wolności,
- 4) osobę, przeciwko której zostało wszczęte w Rzeczypospolitej Polskiej postępowanie karne

²⁹³ Zob. https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/2021-02/21_eju_031_pl.pdf, s. 2, dostęp 17 stycznia 2022 r.

²⁹⁴ Umowy dwustronne zestawia R. K i e r z y n k a, Uwagi wstępne Komentarz do rozdziału 63. Przejęcie i przekazanie ścigania, art. 590, (w:) D. D r a j e w i c z (red.), Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz. Art. 425–682, wyd. cyt., Nb. 223, Legalis.

- Minister Sprawiedliwości zwraca się, jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, do właściwego organu państwa obcego z wnioskiem o przekazanie ścigania albo może przyjąć taki wniosek od właściwego organu państwa obcego.

Przejęcie ścigania uważa się za wszczęcie postępowania karnego według prawa polskiego (art. 591 § 2 k.p.k.). Nie jest zatem konieczne wydanie w sprawie postanowienia o wszczęciu postępowania.

W razie, gdy wraz z przejęciem ścigania następuje przekazanie przez państwo obce tymczasowo aresztowanego terminy dopuszczalnego stosowania tymczasowego aresztowania bieżną w stosunku do osoby wydanej od chwili przejścia tej osoby przez właściwe organy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, przy czym art. 265 k.p.k. stosuje się także, gdy zatrzymanie nastąpiło za granicą. Okres stosowania tymczasowego aresztowania będzie się zatem liczył dopiero od momentu przejścia nawet jeśli dana osoba była tymczasowo aresztowana w państwie obcym.

Minister Sprawiedliwości przy podejmowaniu decyzji musi ocenić czy za przejęciem ścigania przemawia interes wymiaru sprawiedliwości.

Przejęcie ścigania może nastąpić z urzędu na skutek wystąpienia Ministra Sprawiedliwości bądź na wniosek organu państwa obcego. Jak przyjmuje się w literaturze, w obu wypadkach Minister Sprawiedliwości nie jest związany zasadą legalizmu z art. 10 k.p.k., a jego decyzja nie ma określonej prawnie formy²⁹⁵.

W toku prowadzonego, po przejęciu ścigania, postępowania nie obowiązuje zakaz wykorzystywania dowodów zebranych przed przejęciem ścigania, a zatem bez stosownego wniosku ze strony organów państwa polskiego. Nie stosuje się bowiem ograniczeń wynikających z art. 587 k.p.k., który uzależnia możliwość wykorzystania takich dowodów tylko w takim wypadku, gdy zostały one przeprowadzone na wniosek polskiego sądu lub prokuratora.

Art. 591 § 1 k.p.k. przewiduje, że w sprawie o przestępstwo popełnione na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez cudzoziemca, Minister Sprawiedliwości, z urzędu albo z inicjatywy sądu lub prokuratora, zwraca się, jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości, do właściwego organu państwa:

- 1) którego osoba ścigana jest obywatelem,
- 2) w którym osoba ścigana ma stałe miejsce zamieszkania,

²⁹⁵ Zob. R. Kierzyńska, Komentarz do art. 590 k.p.k., (w:) D. Drajewicz (red.), Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz. Art. 425–682, wyd. cyt., Nb. 5, Legalis wraz z podaną literaturą.

- 3) w którym osoba ścigana odbywa lub będzie odbywała karę pozbawienia wolności,
 - 4) w którym zostało wszczęte przeciwko osobie ściganej postępowanie karne
- z wnioskiem o przejęcie ścigania karnego albo może przyjąć taki wniosek od właściwego organu państwa obcego.

Złożenie wniosku o przejęcie ścigania wymaga zgody pokrzywdzonego, chyba, że jej uzyskanie nie jest możliwe (art. 591 § 2 k.p.k.). Ponadto art. 591 § 3 k.p.k. gwarantuje prawo do zajęcia stanowiska wobec wniosku, przed wystąpieniem z nim lub podjęciem decyzji, osobie ściganej. Stanowisko takie może być wyrażone ustnie lub na piśmie.

Skoro przejęcie ścigania uważane jest za wszczęcie postępowania karnego, to przekazanie ścigania uważa się za jego umorzenie według prawa polskiego. W razie bezpodstawnego zaniechania ścigania za granicą postępowanie takie może być prowadzone ponownie (art. 591 § 6 k.p.k.).

Konflikt jurysdykcji następuje, gdy okaże się, że co do tego samego czynu tej samej osoby wszczęto postępowanie karne w Rzeczypospolitej Polskiej i w państwie obcym. Wówczas zgodnie z art. 592 k.p.k. Minister Sprawiedliwości przeprowadza konsultacje z właściwym organem państwa obcego i – jeżeli wymaga tego interes wymiaru sprawiedliwości – występuje z wnioskiem o przejęcie albo przekazanie ścigania karnego. Przepisy art. 590 § 2–5 k.p.k. oraz art. 591 § 2–6 k.p.k. stosuje się wówczas odpowiednio.

Przepisu art. 592 k.p.k. nie stosuje się do państw UE. W takim bowiem wypadku zastosowanie mają przepisy art. 592a–f k.p.k., które regulują konflikt jurysdykcji między państwem UE a Polską. Sąd i prokurator mają możliwość, w razie przypuszczenia, że takie postępowanie się toczy i nie mają takiej informacji z urzędu, wystąpienia z wnioskiem o udzielenie informacji o tym toczącym się w innym państwie UE postępowaniu (art. 592a § 1 k.p.k.). W razie trudności w ustaleniu właściwego sądu lub innego organu państwa członkowskiego Unii Europejskiej sąd lub prokurator może również zwracać się do właściwych jednostek organizacyjnych Europejskiej Sieci Sądowej. W art. 592b k.p.k. przewidziano podobną procedurę w razie wystąpienia właściwego organu państwa UE o informacje do państwa polskiego o toczącym się postępowaniu.

W art. 592c k.p.k. przewidziano procedurę konsultacji w razie stwierdzenia konfliktu jurysdykcyjnego. Odmiennie jednak od sytuacji przewidzianej w art. 592 k.p.k. konsultacji takich nie prowadzi Minister Sprawiedliwości, lecz właściwy sąd lub prokurator. W razie, gdy w czasie konsultacji nie wskazano właściwego państwa pozostaje możliwość zwrócenia się do Eurojust o pomoc w rozstrzygnięciu, które państwo mogłoby przejąć

ściganie w postępowaniu dotyczącym przestępstwa handlu ludźmi. Opinia ta nie jest dla sądu lub prokuratora wiążąca. Jednakże w razie, gdy sąd lub prokurator nie zastosuje się do opinii Eurojust powinien niezwłocznie powiadomić o swojej decyzji, wskazując motywy jakie nim kierowały²⁹⁶.

Zgodnie z art. 592e k.p.k. na sąd lub prokuratora uczestniczącego w konsultacjach lub w razie zasięgnięcia przez te organy opinii Eurojust nałożony został obowiązek informacyjny wobec państwa członkowskiego UE co do sposobu prawomocnego zakończenia prowadzonego w Polsce postępowania karnego. Ani wystąpienie o informacje, ani prowadzone konsultacje nie wstrzymują czynności postępowania karnego (art. 592f k.p.k.).

Szczegółowe postępowanie prokuratora w zakresie przejęcia i przekazania ścigania regulują § 276–280 Regulaminu Prok. Podobnie w § 306–309 Regulaminu Prok. zawarto szczegółowe rozwiązania w zakresie zapobiegania konfliktom jurysdykcyjnym.

7.5. Współpraca o zasięgu międzynarodowym wymiaru sprawiedliwości

7.5.1. Eurojust

Organizacją, której celem jest zwiększenie efektywności ścigania sprawców przestępstw transgranicznych, czyli także handlu ludźmi jest, oprócz omówionego już Europolu, powołany do życia w 2002 r. Eurojust (*The European Union's Judicial Cooperation Unit*), mający siedzibę w Hadze. Swoich przedstawicieli w tej instytucji mają wszystkie kraje członkowskie, w tym Polska. Mimo wystąpienia z UE, Wielka Brytania na mocy umowy z UE współpracuje z Eurojustem²⁹⁷.

Eurojust wspiera współpracę między organami krajowymi w zakresie zwalczania terroryzmu i poważnej przestępczości zorganizowanej, w tym w sprawach o przestępstwa dotyczące handlu ludźmi, dotyczących więcej niż jednego kraju UE.

Wsparcie to następuje poprzez koordynowanie postępowań, w których czynności podejmowane są przez właściwe organy dwóch lub więcej krajów, pomoc w rozwiązywaniu konfliktów w zakresie jurysdykcji poszczególnych krajów, a także pomoc przy czynnościach związanych z przygotowaniem instrumentów takich jak ENA, END, nakaz konfiskaty. Działania

²⁹⁶ Art. 8 decyzji Rady 2009/426/WSiSW z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie wzmocnienia Eurojustu i w sprawie zmiany decyzji 2002/187/WSiSW ustanawiającej Eurojust w celu zintensyfikowania walki z poważną przestępczością – Dz. Urz. UE L 2009, Nr 138.

²⁹⁷ Zob. art. 63 i n. Umowy o handlu i współpracy między Unią Europejską i Europejską Wspólnotą Energii tomowej, z jednej strony, a Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii północnej, z drugiej strony.

te podejmowane są w ramach spotkań koordynacyjnych. Ponadto Eurojust zapewnia także finansowanie działań oraz udział ekspertów.

Eurojust pomaga także w tworzeniu i działaniu JIT organizując spotkania koordynacyjne mające na celu ustalenie warunków utworzenia JIT, pomoc w sporządzaniu porozumienia zawiązującego wspólny zespół śledczy, jak i pomoc finansową. Takie działania Eurojust przyczyniają się do stałego wzrostu liczby tworzonych wspólnych zespołów dochodzeniowo-śledczych.

W 2018 r. Eurojust wspierał 21 zespołów dotyczących handlu ludźmi na 235²⁹⁸, w roku 2019 wspierał 26 zespołów dotyczących handlu ludźmi na 270 wspieranych²⁹⁹, a w 2020 r. 48 zespołów śledczych na 262 wspieranych (11 nowych, 37 z poprzednich lat)³⁰⁰. Potwierdza to, że postępowania w tym przedmiocie wymagają współpracy międzynarodowej³⁰¹.

W razie prowadzenia postępowań dotyczących handlu ludźmi z elementem transgranicznym uzasadniony zazwyczaj będzie kontakt z przedstawicielem krajowym Polski w Eurojust prowadzącym biuro krajowe³⁰² w celu uzyskania pomocy wchodzącej w zakres kompetencji Eurojust. W przypadku dochodzenia w sprawie transgranicznych przypadków handlu ludźmi zaleca się, aby sprawy takie były zgłaszane Eurojustowi w celu ustalenia, czy w innych państwach członkowskich UE i poza jej terytorium toczą się równoległe postępowania karne, a także w celu uzyskania pomocy w koordynacji lub wsparcia we wszczęciu postępowania³⁰³.

W siedzibie Eurojustu ma siedzibę także Sekretariat Sieci JIT.

Należy także zwrócić uwagę na treść § 375 Regulaminu USP, z którego wynika, że jeżeli przestępstwo handlu ludźmi dotyczy co najmniej trzech państw członkowskich Unii Europejskiej, gdy wnioski o udzielenie międzynarodowej pomocy prawnej lub o wykonanie orzeczenia podlegającego wzajemnemu uznawaniu zostały przekazane do co najmniej dwóch państw członkowskich Unii Europejskiej, jeśli w sprawie takiej może wystąpić

²⁹⁸ www.eurojust.europa.eu/pl/eurojust-annual-report-2019, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

²⁹⁹ www.eurojust.europa.eu/pl/eurojust-annual-report-2018, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

³⁰⁰ https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/Documents/pdf/ar2020_pl.pdf, s. 41–42, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

³⁰¹ Zob. https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/2021-02/21_eju_031_pl.pdf, s. 1.1.1, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

³⁰² Obecnie na czele polskiego biura krajowego stoi prokurator Mariusz Skowroński <https://www.eurojust.europa.eu/states-and-partners/member-states/poland>, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

³⁰³ Zob. https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/2021-02/21_eju_031_pl.pdf, s. 2.2.2, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

kolizja jurysdykcji lub w sprawie takiej powtarzają się trudności z wykonywaniem wniosków o udzielenie międzynarodowej pomocy prawnej, wykonaniem europejskiego nakazu aresztowania lub innego orzeczenia podlegającego wzajemnemu uznawaniu, informacje o tym postępowaniu (szczegółowo wskazane w § 375 ust. 2), sąd przekazuje niezwłocznie przedstawicielowi krajowemu w Eurojust, o ile nie zostały one przekazane w postępowaniu przygotowawczym.

7.5.2. Europejska Sieć Sądowa

Europejska Sieć Sądowa (EJN) powstała na mocy decyzji Rady 2008/976/WSiSW z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie Europejskiej Sieci Sądowej³⁰⁴.

EJN to sieć krajowych punktów kontaktowych wyznaczonych w celu ułatwienia współpracy sądowej w sprawach karnych i wymiany informacji. Punkty kontaktowe znajdują się w każdym z Państw członkowskich. Wyznaczane są spośród organów centralnych odpowiedzialnych za międzynarodową współpracę sądową oraz organów sądowych lub innych właściwych organów, którym powierzono szczególne obowiązki w ramach międzynarodowej współpracy sądowej. W Polsce taka sieć składa się z 16 punktów kontaktowych, które wyznaczone zostały w Ministerstwie Sprawiedliwości, Prokuraturze Krajowej oraz prokuraturach okręgowych w poszczególnych regionach³⁰⁵.

W razie potrzeby, w sprawach dotyczących handlu ludźmi należy kontaktować się z właściwym punktem kontaktowym, gdzie można uzyskać informacje o tym, w jaki sposób uzyskać pomoc w kraju członkowskim, pomoc przy przygotowaniu END, MLA, ENA. Ponadto Sieć udostępnia Atlas sądowy³⁰⁶ pozwalający na ustalenie właściwego, w zakresie współpracy międzynarodowej organu, w danym kraju oraz Fiches Belges pozwalający na ustalenie wymogów prawnych i katalogu środków dostępnych środków w ramach współpracy międzynarodowej. EJN udostępnia także Kompendium³⁰⁷ ułatwiające przygotowanie wniosków ENA i END. Na stronie internetowej EJN można także ustalić dane kontaktowe punktów

³⁰⁴ Dz. Urz. UE L 348 z 2008 r.

³⁰⁵ Więcej zob. <https://pk.gov.pl/dzialalnosc/wspolpraca-miedzynarodowa/europejska-siec-sadowa/europejska-siec-sadowa/>, dostęp: 17 stycznia 2022 r. Więcej zob. <https://pk.gov.pl/dzialalnosc/wspolpraca-miedzynarodowa/europejska-siec-sadowa/europejska-siec-sadowa/>.

³⁰⁶ https://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn/EJN_DynamicPage/PL/AtlasChooseCountry.aspx?Type=2, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

³⁰⁷ https://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn/EJN_Error.aspx?aspxerrorpath=/ejn/EJN_DynamicPage/PL/CompendiumChooseCountry.aspx, dostęp: 17 stycznia 2022 r.

kontaktowych. EJNI umożliwia także szybką nieformalną wymianę informacji dotyczących lub ważnych dla prowadzonych postępowań.

Za pośrednictwem punktów kontaktowych EJNI możliwe jest także monitorowanie stanu wykonania wniosku o pomoc prawną i podejmowanie działań zmierzających do przyspieszenia realizacji wniosku.

Za administrowanie Siecią odpowiada Sekretariat Europejskiej Sieci Sądowej, który mieści się w siedzibie Eurojust.